

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV ARCHIVNICTVÍ A POMOCNÝCH VĚD HISTORICKÝCH

DIPLOMOVÁ PRÁCE

**PRAŽSKÁ MĚŠŤANKA JOHANNA BARBORA ENGLOVÁ
ROZENÁ ZIMMEROVÁ V ODRAZU RODINNÉ
KORESPONDENCE 19. STOLETÍ**

Vedoucí práce: doc. PhDr. Marie Ryantová, CSc.

Autorka práce: Bc. Dana Marešová

Studijní obor: Archivnictví navazující

Ročník: II.

2015

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdání textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledky obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

Ve Všechných 22. dubna 2015

.....
Dana Marešová

Anotace

Diplomová práce „*Pražská měšťanka Johanna Barbora Englová rozená Zimmerová v odrazu rodinné korespondence 19. století*“ představuje na základě rozboru korespondence a některých dochovaných ego-dokumentů životní osudy Johanny Barbory Englové (1810–1874) rozené Zimmerové, která byla matkou mladočeského politika Emanuela Engla (1844–1907), a jejím prostřednictvím i pražskou měšťanskou společností 19. století. Práce je rozdělena do pěti hlavních kapitol. Nejdříve nastiňuje život v habsburské monarchii v 19. století, poté se zaměřuje na pražské prostředí a měšťanskou společnost a její možnosti společenského života. Druhá kapitola se věnuje rodinnému životu Johanny Englové. Třetí kapitola je stěžejní, zabývá se společenskými kontakty, které Johanna Barbora během života získala a které jsou patrné z dochované korespondence. Celá práce je uzavřena kapitolou týkající se salonu, plesu a spolku v životě Johanny Englové. Pro doplnění je součástí práce také všestranný rozbor vybraných pramenů. Na příkladu původní i nové rodiny Johanny Barbory Englové se předkládaná práce pokusí reflektovat kontakty, vztahy, přátelství a zmapovat společenské prostředí. V neposlední řadě práce odráží společenský vzestup Johanny Barbory Englové a její začlenění do pražské měšťanské společnosti. K práci je připojen seznam použitých pramenů, literatury a internetových zdrojů. Součástí diplomové práce jsou také přílohy v podobě grafu, tabulky, rodokmenu a obrazové části.

Annotation

The thesis is entitled “*The Image of the Burgher from Prague – Johanna Barbora Englová, Born Zimmerová – through the Family correspondence in the 19th century*” and it presents J. B. Englova’s destiny (1810–1874) on the basis of both correspondence and some ego-documents analysis. She was Emanuel Engl’s mother (1844–1907) who was an early Czech politician. Thanks to her, even the Prague civic society can be observed. The thesis is divided into five main chapters. At first, the life within the House of Habsburg monarchy in the 19th century is described. Afterwards, the thesis is being focused on the situation in Prague, the civic society and its possibilities as for the social life. The second chapter pursues Johanna Englova’s family life. The third chapter is the crucial one – it presents social connections which Johanna Barbora Englová made throughout her life and which can be observed within the well-preserved correspondence. The last chapter presents the salon, balls and the society as a part of Johanna Englova’s life. The thesis is trying to present contacts, relationships and social situation on the given example of both former and new family of Johanna Barbora Englová. The part of the thesis consists of an all-round analysis of chosen sources. Moreover, the thesis reflects a social upswing of Johanna Barbora Englová and the process of becoming a part of the civic smart set in Prague. The thesis is followed by the list of sources, bibliography and online sources. The diagram, table, genealogy and the part with visual materials are listed in the annexe.

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala doc. PhDr. Marii Ryantové, CSc. za cenné rady, připomínky a trpělivost při vedení práce. Poděkování patří také zaměstnancům Literárního archivu Památníku národního písemnictví a pracovníkům dalších archivů, v nichž jsem bádala. Dále můj dík patří všem, kteří se jakkoliv podíleli na této diplomové práci a v neposlední řadě i mé rodině za umožnění studia a podpory při něm.

Obsah

Úvod.....	8
1. Měšťanská pražská společnost.....	17
1. 1 Život v habsburské monarchii v 19. století.....	17
1. 2 Měšťané v 19. století v Praze.....	21
1. 3 Možnosti společenského života v Praze.....	27
2. Život Johanny Barbory Englové rozené Zimmerové.....	33
2. 1 Dětství, sourozenci, rodinný život.....	33
2. 2 Manželství s Josefem Englem.....	37
2. 3 Syn Emanuel Engel.....	40
2. 4 Vdova Johanna Barbora Englová.....	45
3. Společenské kontakty paní Englové.....	49
3. 1 Antonín Jaroslav Vrt'átko.....	49
3. 2 Alfred Meißner.....	61
3. 3 Alexander Fjodorovič Hilferding.....	62
3. 4 Dušan Vilém Lambl.....	63
3. 5 Rodina Braunerova.....	64
3. 6 Rodina Villaniova.....	66
3. 7 Ira Frederick Aldridge.....	68
3. 8 Edmund Schebek.....	69
3. 9 Rodina Simuova.....	70
3. 10 Vladimír Pražák.....	71
3. 11 Vilém Gabler.....	72
3. 12 Fanni Kořistková.....	72
3. 13 Franziska Sontagová.....	73
4. Salon, ples a spolek v životě Johanny Englové.....	75

4. 1 „Salon“ paní Englové.....	75
4. 2 Plesy, spolky.....	83
5. Edice vybraných pramenů s všestranným rozbořem.....	86
5. 1 Památník Johanny Barbory Englové.....	86
5. 2 Dopisy Johanny Barbory Englové.....	94
5. 3 Dopisy Antonína Jaroslava Vrtátka.....	96
5. 4 Koncept závěti Johanny Barbory Englové z 23. dubna 1857.....	99
Závěr.....	101
Seznam zkratk.....	106
Seznam použitých pramenů, literatury a internetové zdroje.....	108
Seznam příloh.....	122

Úvod

Předkládaná diplomová práce si klade za cíl představit na základě korespondence a některých dalších ego-dokumentů životní osudy Johanny Barbory Englové rozené Zimmerové. Johanna se narodila do rodiny pražského obchodníka Franze Zimmera, vdala se za lékaře Josefa Engla a jejím synem byl pozdější mladočeský politik Emanuel Engel. Celý svůj život Johanna prožila v Praze, obklopovala ji tehdejší známá společnost, se kterou si vyměňovala korespondenci. Tato práce se pokusí na základě rozboru korespondence a dalších pramenů osobní povahy zachytit a ukázat společenské prostředí, které tuto ženu obklopovalo.

Korespondence a stejně i deníky, paměti, autobiografie, památníky a další svěbytné prameny, jež spojuje osoba autora, řadíme mezi ego-dokumenty, Selbstzeugnisse neboli prameny osobní povahy.¹ Pestrost těchto pramenů komplikuje jejich kategorizaci. Společným znakem je soukromý charakter a vypovídací hodnota o myšlenkovém světě a životě držitele dokumentu.²

Prvním zájem o tyto prameny projevil v padesátých letech 20. století nizozemský historik Jacques Presser. Podle Pressera ve zmiňovaných typech pramenů jedinec rozkrývá ego, ať už úmyslně či neúmyslně. Na Presserovo bádání navázal též Nizozemec Rudolf Dekker, který se zajímal o problematiku ego-dokumentů vzniklých v době raného novověku.³

Winfried Schulze se ve své práci *Ego-Dokumente* zabýval těmito prameny a definoval je takto: Kritériem textů je, že obsahují přímou či nepřímou, úplnou nebo částečnou, dobrovolnou i nedobrovolnou výpověď o člověku, vnímání sebe v rámci své rodiny, obce, země nebo sociální vrstvy či ve které reflektuje svůj vztah k těmto systémům a změnám v nich. Výpovědi by měly odůvodňovat individuální lidské chování, odhalovat obavy, objasňovat myšlenkové pochody, osvětlovat důvody a odrážet životní zkušenosti a očekávání.⁴ Schulze na základě této definice mezi

---

¹ Srov. Winfried SCHULZE (ed.), *Ego-Dokumente. Annäherung an den Menschen in der Geschichte*, Berlin 1996. Dále k tomu Harald TERSCH, *Vielfalt der Formen. Selbstzeugnisse der Frühen Neuzeit als historische Quellen*, in: Thomas Winkelbauer (ed.), *Vom Lebenslauf zur Biographie, Geschichte, Quellen und Probleme der historischen Biographik und Autobiographik*, Horn-Waidhofen an der Thaya 2000, s. 69-98.

² Josef HRDLIČKA (ed.), *Autobiografie Jana Nikodéma Mařana Bohdaneckého z Hodkova*, České Budějovice 2003, zde s. 15.

³ Rudolf DEKKER (ed.), *Egdocuments and history. Autobiographical writing in its social context since the Middle Ages*, Hilversum 2002.

⁴ W. SCHULZE (ed.), *Ego-Dokumente*, s. 28.

ego-dokumenty včlenil i takové prameny, které vznikaly v souvislosti s právním jednáním. Byly to různé supliky, soudní výsledky, testamenty a další dokumenty, které sice nevznikly z vlastní činnosti jedince, ale které o něm vypovídaly.

Označení *Selbstzeugnisse* pro tyto prameny užil rakouský historik Harald Tersch, který se pokusil výše uvedenou definici upřesnit.⁵ Velkou roli podle Tersche hraje subjektivita, ale zároveň ego-dokumenty svědčí o osobě svého tvůrce, o jeho blízkých a také o společenské vrstvě, prostředí, ze kterého pisatel pocházel. Ego-dokumenty jsou podle Tersche prameny, které vypovídají o pocitech, myšlenkách a zážitcích jejich autora.

Česká historiografie nemá svůj vlastní termín pro označení těchto dokumentů, proto se vyskytuje několik pojmenování jako ego-dokumenty, *Selbstzeugnisse*, nebo prameny osobní povahy. Pojmy jsou brány jako synonyma pro označení těchto dokumentů.

Typologie pramenů osobní povahy je velice složitá, přesto existují společná kritéria, jako délka časového odstupe mezi událostí a zaznamenáním, dále záleží na obsahovém zaměření pramene, účelu jeho vzniku a na míře literárního zpracování.⁶

Ego-dokumenty jsou významnými historickými prameny. Edice korespondence, deníků, memoárů a vzpomínek vznikaly již v 19. století a sloužily jako doplnění k „velkým“ dějinám. Až nový pohled na ego-dokumenty se stal podkladem pro poznání dějin každodennosti a také dějin mentalit,⁷ které zkoumají vnitřní život lidí v rámci společnosti, jež se mění jen pomalu až po dlouhodobých změnách.⁸ Prameny jako ego-dokumenty nevypovídají objektivně o době, v níž jejich autor žil, a ani nezachycují autentický obraz života autora. Nelze opomenout, že pisatel události, než si je zapsal, promýšlel, přehrával si je a vytvářel tak svoji představu a dával jim podobu a smysl.⁹

Konec 18. a především celé 19. století přineslo mnoho převratných událostí. Byla to doba plná zvrátů, naplněná řadou válek, strádání a tragédií. Právě tyto události způsobily, že lidé častěji brali do rukou pero a zapisovali si vše, co je trápilo, nebo z čeho se naopak radovali. Došlo k obrovskému nárůstu pramenů osobní povahy po celé

---

⁵ H. TERSCH, *Vielfalt*.

⁶ J. HRDLIČKA (ed.), *Autobiografie*, s. 16.

⁷ W. SCHULZE (ed.), *Ego-Dokumente*; H. TERSCH, *Österreichische Selbstzeugnisse des Spätmittelalters und der Frühen Neuzeit (1400-1650). Eine Darstellung in Einzelbeiträgen*, Wien-Köln-Weimar 1998; Kaspar von GREYERZ – Hans MEDICK – Patrice VEIT (edd.), *Von der dargestellten Person zum erinnerten Ich. Europäischen Selbstzeugnisse als historische Quellen (1500-1850)*, Köln-Weimar-Wien 2001.

⁸ Richard van DÜLMEN, *Historická antropologie. Vývoj, problémy, úkoly*, Praha 2002, zde s. 26-27.

⁹ Radmila SLABÁKOVÁ, *Osobní deník – zdroj nebo tvůrce paměti?*, in: Milena Lenderová – Jiří Kubeš (edd.), *Osobní deník a korespondence. Snaha o prezentaci, autoreflexi nebo (proto)literární vyjádření?*, Pardubice 2004, s. 41-48, zde s. 46.

19. století, a to nejen ve šlechtickém, ale i v měšťanském prostředí. Nejen šlechtičny, ale i ženy měšťanky si vedly své deníky, zakládaly památníky a také produkovaly množství korespondence, v které řešily každodenní problémy.

Měšťanské rodiny mezi sebou udržovaly rozsáhlou korespondenci a dopisovaly si i v rámci jednoho města. Dopisy patřily k významným formám společenského styku mimo jiné i proto, že jejich frekvence nebyla tak sešňěrovaná společenskými pravidly jako osobní styk.

Korespondence má rozměr individuálního osudu, zrcadlí se v ní hluboké mezilidské vztahy a úzké rodinné pouto. Je i důležitým pramenem pro hlubší poznání doby, kdy vznikala. Johanna Barbora Englová, o níž pojednává předkládaná práce, si vyměňovala dopisy s několika pisateli. S některými z nich pravidelně a dlouhodobě, s jinými si vyměnila jen několik listů. Dopisování bylo totiž zcela běžné a stalo se nejrozšířenějším komunikačním prostředkem. Důležité byly předpoklady jako oboustranná gramotnost dopisujících si, jejich vzájemné odloučení a také možnost doručení. Devatenácté století se tak stalo dobou, kdy korespondence ovládla měšťanskou společnost.

Nejdříve se historikové zajímali o korespondenci ze šlechtického prostředí, vydávali její edice již ve druhé polovině 19. století, toto období vydávání prací skončilo se začátkem druhé světové války.¹⁰ Existovala sice ediční zpracování měšťanské korespondence, ale zcela výjimečně.¹¹ Ve čtyřicátých letech 20. století vznikaly edice, které se týkaly korespondence představitelů pozitivistické historiografické školy.¹² Od padesátých až do sedmdesátých let se pozornost badatelů obracela z politických důvodů k jiným tématům. V tomto období stálo mimo zájem historiografie jak individuum, tak i pohled na šlechtické a měšťanské prostředí. Až v osmdesátých

¹⁰ František DVORSKÝ (ed.), *Dopisy Karla z Žerotína (z let 1591-1610)*, AČ 27, 1904, s. 1-562; TÝŽ (ed.), *Dopisy pana Viléma z Pernštejna z let 1480-1521*, AČ 16, 1897, s. 1-72; AČ 17, 1899, s. 541-547; TÝŽ (ed.), *Dopisy pana Zdeňka Lva z Rožmitálu z let 1508-1535*, AČ 7, 1887, s. 1-200 (do 1520); AČ 8, 1888, s. 161-320 (1520-1526); AČ 9, 1889, s. 1-120 (1526); AČ 10, 1890, s. 121-240 (1526-1528); AČ 11, 1892, s. 1-120 (1530-1533); AČ 12, 1893, s. 112-189 (1532-1535); TÝŽ (ed.), *Dopisy pánů Jana a Vojtěcha z Pernštejna z let 1509-1548*, AČ 20, 1902, s. 1-276, s. 526-535; TÝŽ (ed.), *Zuzana Černínová z Harasova. Dopisy české šlechtičny z polovice 17. století*, Praha 1886; František HRUBÝ (ed.), *Moravské korespondence a akta z let 1620-1636 I-II*, Brno 1934-1937; Zdeněk KALISTA (ed.), *Korespondence císaře Leopolda I. s Humprechtem Janem Černínem z Chudenic I*, Praha 1936; TÝŽ, *Korespondence Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Humprechtem Janem Černínem z Chudenic*, Praha 1941.

¹¹ Sofie PODLIPSKÁ, *Z let probuzení. Kniha první: Paměti a korespondence Bohuslavy Rajske z let 1839-1844; Kniha druhá: Korespondence Bohuslavy Rajske a Františka Ladislava Čelakovského*, Praha 1872; Karel STLOUKAL, *Milostné dopisy Františka Ladislava Riegra a Marie Palacké*, Praha 1932; Vladimír HELLMUTH-BRAUNER (ed.), *Přátelství z konce století. Vzájemná korespondence Zdenky Braunerové s F. X. Šaldou*, Praha 1939.

¹² Josef KLIKA (ed.), *Listy úcty a přátelství. Vzájemná korespondence Jaroslava Golla a Josefa Pekaře*, Praha 1941; Jaromír PEČÍRKA (ed.), *Max Dvořák, Listy o životě a umění. Dopisy Jaroslavu Gollovi, Josefu Pekařovi a Josefu Šustovi*, Praha 1943.

letech se objevily opět edice, které se věnovaly šlechtické korespondenci.¹³ Zlomem byla devadesátá léta minulého století, od této doby narostl opět zájem o korespondenci šlechty.¹⁴

V minulém století tak historikové vytvářeli především edice týkající se šlechty a měšťany ponechávali stranou, přesto některé práce vyšly.¹⁵ Edice korespondence měšťanek sice vznikaly, ale také spíše výjimečně.¹⁶ Do zorného pole badatelů se korespondence vedená měšťankami dostala až po roce 2000. Jedním z důvodů, který editory odrazoval od zpřístupnění tohoto pramene, byla značná torzovitost a také v některých případech paleografická a jazyková náročnost. Korespondenci jako historickým pramenem a přípravou a vydáváním edic věnující se nejenom ženám 19. století se zabývala Magdaléna Pokorná.¹⁷ Tato autorka společně s dalšími historiky vydala edici, která představovala korespondenci spisovatelky Boženy Němcové.¹⁸ Dále badatele zaujala korespondence známých žen 19. století, a to spisovatelek Karolíny Světlé a Terézy Novákové, spisovatelky a známé autorky kuchařek Magdaleny Dobromily Rettigové, manželky Vojty Náprstka Josefy či Marie Riegrové-Palacké.¹⁹

---

¹³ Noemi REJCHRTOVÁ (ed.), *Karel st. ze Žerotína. Z korespondence*, Praha 1982; Anna SKÝBOVÁ – Jaroslav PORÁK (edd.), *Listy bílé paní rožmberské*, Praha 1985.

¹⁴ Petr VOREL (ed.), *Česká a moravská aristokracie v polovině 16. století. Edice register listů bratří z Pernštejna z let 1550-1551*, Pardubice 1997; Václav BŮŽEK – Josef HRDLÍČKA, *Rodinný život posledních pánů z Hradce ve světle jejich korespondence*, OH 6, 1998, s. 145-166; Jiří KUBEŠ, *Rodinné vztahy pánů z Hradce a Rožmberků v předbělohorském období*, OH 6, 1998, s. 273-290; Pavel MAREK (ed.), *Svědectví o ztrátě starého světa. Manželská korespondence Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic a Polyxeny Lobkovické z Pernštejna*, České Budějovice 2005.

¹⁵ Např. Bohumil NOVÁK (ed.), *Brixenské listy Karla Havlíčka bratru Františkovi*, Havlíčkův Brod 1957; Věnceslava BECHYŇOVÁ – Zoe HAUPTOVÁ, *Korespondence Pavla Josefa Šafaříka s Františkem Palackým*, Praha 1961.

¹⁶ Josef J. FRÍČ – Olga ZIELECKÁ (edd.), *Paměti babičky Kavalírové*, Praha 1929 (reprint 1992); Bohumil HAVRÁNEK – Miloslav NOVOTNÝ (edd.), *Božena Němcová, Listy. Spisy Boženy Němcové*, Praha 1951; Jaroslava JANÁČKOVÁ (ed.), *Božena Němcová. Lamentace – dopisy mužům*, Praha 1995.

¹⁷ Magdaléna POKORNÁ, *(Sebe)reflexe Boženy Němcové na základě její korespondence*, in: Milan Vojáček (ed.), *Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století*, Praha 2007, s. 189-203; TÁŽ, „Ale kde je smýšlení rakouské?“ *Vzájemná korespondence Josefa Jirečka a Václava Vladivoje Tomka z let 1858-1862*, *Dějiny a současnost* 29, 2007, č. 10, s. 24-29; Kateřina KOUDELKOVÁ – Marie MALÁ – Magdaléna POKORNÁ (edd.), *Spoléhám' se docela na zkušené přátelství Vaše... Vzájemná korespondence Josefa Jirečka a Václava Vladivoje Tomka z let 1858-1862*, Praha 2008.

¹⁸ Robert ADAM – Jaroslava JANÁČKOVÁ – Magdaléna POKORNÁ – Lucie ŘÍMALOVÁ – Stanislav WIMMER (edd.), *Božena Němcová. Korespondence I-IV. (1844-1862)*, Praha 2003-2007.

¹⁹ Jana STRÁNÍKOVÁ, *Korespondence Magdaleny Dobromily Rettigové ze sbírek litomyšlského muzea*, in: Petr Vorel (ed.), *Prameny k dějinám pardubického kraje I*, Pardubice 2005, s. 102-138; Irena ŠTĚPÁNOVÁ, *Dva měsíce v dopisech feministky. Z korespondence Terézy Novákové*, in: Milena Lenderová – Kateřina Čadková – Jana Stráníková (edd.), *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do 20. století v zasetí historiografie*, Pardubice 2006, s. 573-581; Milena SECKÁ, *Korespondence Josefy Křížkové-Náprstkové*, in: M. Lenderová – K. Čadková – J. Stráníková (edd.), *Dějiny*, s. 547-555; Marie BAHENSKÁ, *Obraz dívčího penzionátu v korespondenci Marie Riegrové-Palacké a její dcery Libuše*, in: M. Lenderová – K. Čadková – J. Stráníková (edd.), *Dějiny*, s. 557-572; Dagmar MOCNÁ – Stanislav

Někteří z historiků věnovali pozornost i korespondenci méně známých žen 19. století, a to např. Františce Brychtové či Josefě Menšíkové.²⁰

Písemnosti osobní povahy v 19. století byly na rozdíl od předchozích období mnohem častěji vytvářeny i ženami, tudíž mohou být důležitým pramenem pro poznání ženského světa. Tématu žen na základě výzkumu ego-dokumentů a době 19. století, na které se předkládaná práce zaměřuje, se věnovaly ve svých pracích autorky jako Marie Bahenská,²¹ Marie L. Neudorfllová,²² Jana Malínská.²³ Ženskou otázkou, prameny, které vznikaly z pera žen, a dalšími souvisejícími otázkami se zabývala v české historiografii zejména Milena Lenderová.²⁴ Za zmínku rozhodně stojí práce kolektivu autorů, které se věnovaly dějinám žen od středověku až do 20. století s názvem *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do 20. století v zajištění historiografie a Žena v českých zemích od středověku do 20. století*.²⁵

V předkládané práci byly k uvedení do problematiky života v habsburské monarchii především použity syntézy k dějinám českých zemí v 19. století, a to od Marcely C. Efmertové, Jitky Lněničkové a trojice Pavel Bělina, Jiří Kaše, Jan P. Kučera, a dále práce od Jiřího Pernese.²⁶ O životní poslání, vzdělání měšťanek a jejich každodennost

---

WIMMER (edd.), *Bouřky. Příběh Karoliny Světlé a Jana Nerudy*, Příbram 2007; Blanka SVADBOVÁ (ed.), *Čtyřhlas Terézy Novákové. Teréza Nováková ve světle rodinné korespondence*, Praha 2013.

²⁰ J. STRÁNÍKOVÁ, *Korespondence Františky Brychtové jako pramen k sociálnímu postavení ženy v první polovině 19. století*, in: M. Lenderová – K. Čadková – J. Stráníková (edd.), *Dějiny*, s. 533-546; Petr TVRDÝ, *Josefa Menšíková – žena Německého Brodu 19. století*, Havlíčkovobrodsko: vlastivědný sborník, 2011, s. 105-144.

²¹ M. BAHENSKÁ, *Počátky emancipace žen v Čechách. Dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století*, Praha 2005. Dále společně s dalšími autorkami Marie BAHENSKÁ – Libuše HECZKOVÁ – Dana MUSILOVÁ, *Ženy na stráž! České feministické myšlení 19. a 20. století*, Praha 2010.

²² Marie L. NEUDORFLOVÁ, *České ženy v 19. století. Úsilí a sny, úspěchy i zklamání na cestě k emancipaci*, Praha 1999.

²³ Jana MALÍNSKÁ, *Do politiky žena nesmí – proč? Vzdělání a postavení žen v české společnosti v 19. a na počátku 20. století*, Praha 2005.

²⁴ M. LENDEROVÁ, *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*, Praha 1999; TÁŽ, *Zdenka Braunerová*, Praha 2000; TÁŽ (ed.), *Eva nejen v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19. století*, Praha 2002; TÁŽ, *Bůh a víra na stránkách dívčích a ženských deníků 19. století*, in: Zdeněk Hojda – Roman Prahel (edd.), *Bůh a bohové. Církev a spiritualita v českém 19. století. Sborník příspěvků z 22. ročníku symposia k problematice 19. století, Plzeň, 7.-9. března 2002*, Praha 2003, s. 72-83; TÁŽ, *Dívčí a ženský deník – zárodečná literární forma?*, in: Marta Zahradníková (ed.), *Ztěžklá křídla snů. Ženy v české literatuře (=Literární archiv 35-36)*, Praha 2004, s. 7-19; M. LENDEROVÁ – J. KUBEŠ (edd.), *Osobní deník a korespondence. Snaha o prezentaci, autoreflexi nebo (proto)literární vyjádření?*, Pardubice 2004; M. LENDEROVÁ, *A ptáš se, knížko má... Ženské deníky 19. století*, Praha 2007; Milena LENDEROVÁ – Tomáš JIRÁNEK – Marie MACKOVÁ, *Z dějin české každodennosti. Život v 19. století*, Praha 2009; M. LENDEROVÁ, *Dcera národa? Tři životy Zdeňky Havlíčkové*, Praha 2013.

²⁵ M. LENDEROVÁ – K. ČADKOVÁ – J. STRÁNÍKOVÁ, *Dějiny žen*; Milena LENDEROVÁ – Božena KOPIČKOVÁ – Jana BUREŠOVÁ – Eduard MAUR (edd.), *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*, Praha 2009.

²⁶ Marcela C. EFMERTOVÁ, *České země v letech 1848-1918*, Praha 1998; Jitka LNĚNIČKOVÁ, *České země v době předbřeznové 1792-1848*, Praha 1999; Pavel BĚLINA – Jiří KAŠE – Jan P. KUČERA, *České země v evropských dějinách*, Praha 2006; Jiří PERNES, *Pod habsburským orlem. České země a Rakousko-Uhersko na přelomu 19. a 20. století*, Praha 2006.

se zajímaly ve svých knihách výše zmíněné autorky, které psaly o ženách 19. století a předkládaná práce se také snažila nastínit životní osudy měšťanských žen.²⁷ Jedna z podkapitol byla věnována zábavě, která vyplňovala volné chvíle měšťanů a měšťanek v Praze, tímto tématem se ve své knize zabýval především Zdeněk Míka.²⁸

Rodinný život Johanny Englové byl sestaven z řady pramenů nacházejících se ve fondu Emanuela Engla, ale také byla využita skromná literatura, která byla k tomuto tématu vydaná. Otcí Johanny Englové Franzi Zimmerovi a jeho obchodování se věnovali Lubomír Sršeň a Zuzana Pelcová.²⁹ Synovi Johanny Englové Emanuelovi, který se stal mladočeským politikem, byla sice věnována odborná literatura, ale většinou se týkala jeho politické kariéry a ne jeho života; přesto vznikly dva články od Dagmar Seňkové a Davida Procházky, které braly v potaz i rodinný život tohoto muže.³⁰

Třetí kapitola této práce je ústřední, obsahuje osoby, se kterými si Johanna Englová dopisovala. Pro množství odkazů na literaturu je uvedena společně s konkrétními osobami v příslušné kapitole.

K představení a posouzení otázky salonů v měšťanském prostředí pomohla zejména práce od Roberta Saka *Salon dvou století. Anna Lauermannová-Mikschová a její hosté*.³¹ Dále k objasnění tématu salonů přispěl článek od Mileny Lenderové, která se zajímala o pražské salony a kávové společnosti.³² V roce 1998 proběhlo v Plzni jedno ze symposií k problematice 19. století na téma salony. Následně vyšel sborník s příspěvky a někteří z přispívajících autorů řešili i otázku: Co vlastně salon byl?³³ Odpovědi na tuto otázku napomohly nalézt dvě knihy, jedna od Vereny

---

²⁷ Zejména M. Bahenská, M. L. Neudorflová, J. Malínská, M. Lenderová.

²⁸ Zdeněk MÍKA, *Zábava a slavnosti staré Prahy od konce 18. a počátku 20. století*, Praha 2008.

²⁹ Lubomír SRŠEŇ, *Franz Zimmer, první starožitník v Čechách*, *Starožitnosti a užitě umění* 7-8, 1997, s. 14-17; TÝŽ, *Obchod s uměleckými předměty v Čechách v 1. polovině 19. století*. Sborník Národního muzea v Praze, řada A – historie 51, 1997, č. 1-4, s. 1-49; Zuzana PELCOVÁ, *První obchodník s uměleckými předměty v Čechách*, *Antique* 9, 2002, s. 40.

³⁰ Dagmar SEŇKOVÁ, *Příspěvek k životopisu Emanuela Engla (1844-1907)*, Sborník k dějinám 19. a 20. století 12, 1991, s. 137-148; David PROCHÁZKA, *Emanuel Engel – dětství a zrání pražského vlastence (1844-1870)*, Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 49, 2009, s. 53-95.

³¹ Robert SAK, *Salon dvou století. Anna Lauermannová-Mikschová a její hosté*, Praha 2003.

³² M. LENDEROVÁ, *Pražské salony a kávové společnosti v 19. století*, in: Václav Ledvinka – Jiří Pešek (edd.), *Od středověkých bratrstev k moderním spolkům*. Sborník referátů a materiálů ze 17. vědecké konference Archivu hlavního města Prahy, uspořádané ve spolupráci s Institutem mezinárodních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy a Ost-und Südeurope Institut Wien-Aussenstelle Brno ve dnech 5. a 6. října 1999 v Clam-Gallasově paláci (= Documenta Pragensia 18), Praha 2000, s. 199-210.

³³ Helena LORENZOVÁ – Taťána PETRASOVÁ (edd.), *Salony v české kultuře 19. století. Sborník příspěvků z 18. ročníku symposia k problematice 19. století*, Plzeň 1998.

von der Heyden-Rynschové, která se podívala na salony z evropského pohledu, a druhá od dvojice Yveta Dörflová a Věra Dyková, které zajímala pražská společnost.³⁴

Pramenná základna předkládané práce byla značně rozsáhlá, práce se při rekonstrukci společenského života a kontaktů Johanny Barbory Englové zaměřila především na ego-dokumenty a rodinnou korespondenci. Ve fondu číslo 333 s názvem „Emanuel Engel” uloženého v Literárním archivu Památníku národního písemnictví³⁵ se nacházejí doklady vlastní, rodinné, cizí (spolku Ruch), korespondence přijatá, odeslaná a rodinná, rukopisy vlastní a cizí, tisky a výstřižky. Fond je členěn na tyto kategorie, bohužel dále nebyl zpracován, proto v práci nejsou uvedena čísla kartonů, ale pouze označení, o kterou část fondu se jedná (doklady vlastní, korespondence rodinná). Tři kartony s rodinnou korespondencí se týkají přímo osoby Johanny Barbory Englové. Největší množství pramenů zastupuje korespondence psaná v německém jazyce, dále fond obsahuje památník, svatební smlouvu, testamenty, parte, památník, deníky manžela Josefa Engla a další prameny, se kterými předkládaná práce dále pracovala. Ve fondu se nacházejí také rozličná přání, navštívenky, potvrzení o narození, diplomy, oddací listy, cestovní pasy a další prameny, které doplnily životní osudy Johanny Barbory Englové rozené Zimmerové.

V práci je využitý ještě jeden pramen, a to pobytové přihlášky policejního ředitelství v Praze, které se nacházejí v digitalizované podobě na stránkách Národního archivu.³⁶

Při hledání dalších možných pramenů týkajících se Johanny Barbory Englové byl využit *Soupis osobních písemných pozůstalostí a rodinných archivů v České republice*, bohužel bezvýsledně.³⁷

Probádán byl i fond Antonína Jaroslava Vrtátka uložený v LA PNP, který čítá čtyřicet sedm kartonů. I když si s Johannou Englovou byli velice blízcí, ve Vrtátkovu fondu se dochovalo pouze devět Johanniných navštívenek a několik dopisů poslaných jejím synem Emanuelem Englem Vrtátkovi. V Archivu Národního muzea se dochovala Johannina fotografie a portrét jejího syna Emanuela.

Pro nedostatek dalších pramenů byla využívána německy psaná korespondence, která se tak stala základem celé práce. K pramenům bylo přistupováno kriticky, jelikož

---

³⁴ Verena VON DER HEYDEN-RYNSCHOVÁ, *Evropské salony. Vrchol zaniklé ženské kultury*, Jinočany 2004; Yveta DÖRFLOVÁ – Věra DYKOVÁ, *Kam se v Praze chodilo za múzami*, Praha 2009.

³⁵ Dále jen jako LA PNP.

³⁶ Odkaz na <http://digi.nacr.cz/prihlasky2/> (k 29. březnu 2015).

³⁷ Jarmila HANZALOVÁ, *Soupis osobních písemných pozůstalostí a rodinných archivů v České republice*, Praha 1997.

korespondence zrcadlila jak fakta objektivní, tak i značně subjektivní. Přihlíženo bylo ke stylu psaní dopisů, k jazykovým prostředkům, ke způsobu oslovení či k závěrečnému pozdravu. Jako problém se ukázala diskontinuita a torzovitost dochované korespondence. I proto byly zvoleny k doplnění i další výše zmíněné prameny.

V předkládané práci a zejména v páté kapitole, která byla věnována edici vybraných pramenů, byla užita metoda transliterace. Tato metoda byla zvolena z důvodu převahy cizojazyčných textů, a to zejména německých, dále francouzských a anglických.

Psaní velkých písmen a interpunkce se řídilo podle dnešních pravidel pravopisu. V původní podobě byla ponechána vlastní jména (*Wrtátko*, *Vrt'átko*, *Vrtatko*). U vlastních jmen, která byla zkracována do iniciál, byly upraveny dvojtečky na tečky (*Karoline H:* na *Karoline H.*). Vykřičníky (!) a dvojtečky (:) byly ponechány podle situace, pokud to text vyžadoval. Zkratky byly rozvedeny do hranatých závorek (*Sep[tember]*, *[1]831*). Dvojhláska *ae* (*Maerz*) byla převedena do dnešní podoby (*März*), stejně tak dvojhláska *ui* (*Uiber* na *Über*). Nečitelný text byl označen otazníkem v hranaté závorce [?] a vykřičníkem v hranaté závorce [!] byla označena pravopisná chyba, nebo zvláštnost v textu. Vsuvka v textu byla označena složenými závorkami {*vollkommen*} a přeškrtnutý text byl dán do špičatých závorek <*Der Schuster Czmelik 5 Pa[a]r Schtiefeln und ein Pa[a]r Schuhe*>. Některé zápisy ve fondu byly psány velkými písmeny (ERINNERUNGEN), což bylo ponecháno. Datum v textu nebylo měněno (*den 19. März 1830*). Slova, která byla napsána oproti dnešnímu úzu dohromady (*manchesmal*, *snadby*), byla rozepsána (*manches mal*, *snad by*).

V textech v německém jazyce bylo podle dnešního pravopisu upraveno psaní *ß* a *ss*, upraveno bylo i vkládání písmen (*gehet* na *geht*), bylo také upraveno psaní *y* na *i* (*seyen*, *bey* na *sein*, *bei*), písmeno *c* bylo v některých případech převedeno na *k* (*Clavier* na *Klavier*). Písmeno *w* ve výnamu *v* bylo převedeno (*Wormund* na *Vormund*). Předsazené *h*, které značí délku samohlásky, bylo užíváno podle dnešních pravidel pravopisu, proto bylo v mnoha případech vynecháno (*Gemüth* na *Gemüt*).

U českých textů byly doplněny háčky a čárky (*lekářství* na *lékařství*), písmeno *y* bylo nahrazeno *j* (*meylka* na *mejlka*), dvojhláska *ou* byla převedena na *ú* (*oučinek* na *účinek*), dvě *ss* vedle sebe byla zkrácena na *s*, pokud nebyla ve významu *ß* (*adresa* na *adresa*) a *mm* na *m* (*summa* na *suma*). Upraveno bylo i psaní *t* na *c* (*aristokratie* na *aristokracie*), také *i* na *y* (*bila* na *byla*), úpravy byly provedeny podle dnešního gramatického úzu.

Úryvky z knih, které byly užity v materiálu, nebyly upravovány a jsou užity v původní podobě. Byly respektovány dobové zvláštnosti, a to např. u názvů měsíců (*Jenner*). Zachovány byly také zkratky, a to u měn – *fl CM* (Konventionsgulden, zlatý, florin či gulden) a *k.* nebo *kr* (krejcar).³⁸ Podtržené části v dochovaných pramenech byly ponechány a v edici vyznačeny následovně: *Freundschaft*.

V předkládané práci byla nejvíce uplatňována metoda individuální biografie, dále metoda přímá a komparace. Celá práce se pohybuje na rozhraní dějin každodennosti, kulturních dějin a literárněvědního bádání.

---

³⁸ Edice je provedena v souladu se zásadami vydávání novověkých historických pramenů. Ivan ŠTOVÍČEK a kol., *Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti. Příprava vědeckých edic dokumentů ze 16.-20. století pro potřeby historiografie*, Praha 2002.

1. Měšťanská pražská společnost

1.1 Život v habsburské monarchii v 19. století

Habsburská monarchie byla od skončení napoleonských válek až do roku 1870 po Rusku druhým největším a nejlidnatějším státem v Evropě. Období od roku 1815–1848 bylo v rámci tohoto soustátí charakterizováno jako tzv. františko-metternichovský systém. V monarchii se prosazovala vůle císaře Františka I. a zprvu ministra zahraničí, později státního kancléře, Metternicha, soustátí se přeměnilo v právní stát a postavilo proti sobě představitele různých politických směrů, tedy konzervativce, liberály a radikály.

V roce 1835 císař František I. zemřel a nahradil ho jeho syn Ferdinand I., jako český a uherský král Ferdinand V., který byl korunován v září 1836.³⁹ Vláda se postupně ocitla v rukou kancléře Metternicha, který o fungování monarchie rozhodoval absolutisticky, a jeho moc se opírala o tajnou policii. V souvislosti s tím vznikala ve státě všeobecná nespokojenost a započaly snahy o vytvoření konstituce.⁴⁰ Mezi lety 1848 a 1849 proběhla revoluce, která Evropu neosvobodila od následných konfliktů, vyvěrajících z nacionalismu.⁴¹ Ministrem spravedlnosti se stal Alexander Bach, byla zrušena robota a novým císařem se stal 2. prosince 1848 synovec Ferdinanda V. František Josef I. Ministerský předseda Felix Schwarzenberk s císařským souhlasem vydal 4. března 1849 oktrojovanou ústavu, která znamenala nové upevnění císařské moci a centralistický způsob vlády. V létě 1849 byla revoluce v habsburské monarchii definitivně poražena s potlačením uherské revoluce.⁴²

Revoluce pro české země znamenala počátek definitivního přelomu mezi stavovskou a občanskou společností, jenž byl dovršen v letech 1849–1858 řadou reforem v intencích neoabsolutismu.⁴³ V důsledku prozrazení neuváženého „májového spiknutí“, které připravovali čeští radikálové na podnět Michaila Bakunina, byl 10. května 1849 nad Prahou vyhlášen výjimečný stav, týden nato se ministrem vnitra stal Alexander Bach. Vznikl nový živnostenský řád, jímž byly zrušeny cechy, a výrazně se uvolnilo kapitalistické podnikání.

---

³⁹ P. BĚLINA – J. KAŠE – J. P. KUČERA, *České země*, s. 145-150.

⁴⁰ M. C. EFMERTOVIČ, *České země*, s. 19.

⁴¹ TAMTÉŽ, s. 21.

⁴² TAMTÉŽ, s. 26-28.

⁴³ P. BĚLINA – J. KAŠE – J. P. KUČERA, *České země*, s. 168.

K úpravám politického systému došlo poté, co Rakousko ztratilo ve válce se Sardinii v roce 1859 Lombardii.⁴⁴ Císař začal s další vnitřní přestavbou monarchie, proto propustil v srpnu 1859 několik neoblíbených úředníků v čele s Bachem a k projednávání státních a finančních záležitostí svolal rozmnoženou říšskou radu. František Josef I. dne 20. října 1860 vyhlásil tzv. Říjnový diplom, který ohlašoval přechod k ústavnosti, hlavní zákonodárná moc byla svěřena zemským sněmům, které svými zástupci vytvořily stočlennou říšskou radu. Císař v roce 1861 vyhlásil další oktrojovanou ústavu v centralistickém duchu, která byla pojmenována podle státního ministra jako Schmerlingova ústava.⁴⁵

Volby do zastupitelských úřadů se na základě uvedené ústavy prováděly podle daňového censu, který byl odstupňován čtyřmi skupinami, tzv. kuriemi. Celkově český zemský sněm tvořilo dvě stě čtyřicet jedna poslanců, ale díky využití censů se událo, že na českém sněmu zasedala většina poslanců, která nezastupovala české národní zájmy, což neodpovídalo početnímu národnostnímu zastoupení v českých zemích. Vnitřní politika byla výhodnější pro německo-rakouské měšťanstvo. Čeští liberální poslanci jako František Palacký, František Ladislav Rieger či August Brauner a další sledovali mnohem ostražitěji program státně politické svébytnosti českých zemí. Část českých poslanců vytvořila nový český program, v němž oznámili, že odcházejí z jednání říšské rady, že nesouhlasí s Únorovou ústavou a počínají tzv. pasivní rezistenci. Pasivní rezistence započala v roce 1863 a s několika přestávkami trvala až do roku 1879.⁴⁶

Šedesátá léta 19. století byla obdobím, kdy se vymezovaly ideové politické proudy, k čemuž dalo podnět v roce 1863 polské povstání proti ruskému útlaku. Na jedné straně stáli konzervativní liberálové – staročeši (Palacký, Rieger, Brauner) a na druhé straně jim oponovala skupina mladších, radikálnějších a demokratičtějších politiků – mladočechů (Julius a Eduard Grégr, Karel Sladkovský, Rudolf kníže Thurn-Taxis atd.), mezi oběma skupinami se vedly spory o české pojetí politiky vůči Rakousku.⁴⁷

Císař v roce 1865 propustil Schmerlinga, nahradil ho bývalý pražský místodržící a moravský šlechtic Richard hrabě Belcredi. Češi byli loajální vůči císaři v prusko-rakouské válce v roce 1866, a tak počítali s vděčností panovníka, ale mylně, jelikož se císař zabýval rakousko-uherským vyrovnáním a vznikem tzv. Prosincové ústavy v roce 1867. Vznikly dva celky – Předlitavsko (Rakousko) a Zalitavsko

---

⁴⁴ TAMTÉŽ, s. 172.

⁴⁵ TAMTÉŽ.

⁴⁶ M. C. EFMERTOVÁ, *České země*, s. 49-53.

⁴⁷ TAMTÉŽ, s. 53-56.

(Uhersko), tak přestalo existovat Rakouské císařství a vznikla Rakousko-uherská monarchie. Celá situace se stala bez účasti a proti vůli české liberální politiky. Vlastenecká veřejnost tak ztratila důvěru v Rakousko. Česká reprezentace podnikla několik kroků, které zvýšily sebevědomí národa. Šlo například o pouť na Rus, kde českou reprezentaci přijal car, o cestu do Francie, kde čeští zástupci referovali o postavení českého národa, konaly se tábory lidu, výlety na památná místa v Čechách, z Vídně byly do Prahy převezeny korunovační klenoty, byl položen základní kámen ke stavbě Národního divadla a další.⁴⁸

Dne 10. října 1871 byly přijaty fundamentální články, na jejichž základě mělo dojít k tzv. česko-rakouskému vyrovnání. Ke zvratu v pasivní politice došlo se smrtí Františka Palackého v roce 1876. Vynořily se otázky týkající se společného postupu mladočechů a staročechů. Český sněm by svolán na 24. září 1878. Státoprávními poslanci z Čech a Moravy byl vytvořen v Říšské radě v roce 1879 Český klub.⁴⁹ Novým ministerským předsedou se stal Eduard hrabě Taaffe, jeho vláda řešila Stremayrova jazyková nařízení z 19. dubna 1880, podle nichž měly správní úřady v českých zemích vyřizovat německá podání německy a česká česky.⁵⁰ Němečtí politici byli samozřejmě proti takovým jazykovým nařízením. Spory vyvolalo i rozdělení pražské univerzity na počátku osmdesátých let na dvě části – na Karlo-Ferdinandovu univerzitu českou a německou.⁵¹

Koncem osmdesátých let došlo k tzv. punktacím, tedy k česko-německé dohodě. Čeští Němci oslavovali punktace jako své vítězství. Staročechi je chtěli akceptovat, ale mladočechi byli zásadně proti.⁵² O jejich sporu rozhodly volby v roce 1891, kdy vyhráli mladočechi, a postavili se tak do čela české politiky. Česká společnost v devadesátých letech doformovala svoji sociální strukturu a dospěla ke standardu evropské politiky, do politiky vstoupili noví mladí, často vědecky vzdělaní politikové, kteří odmítali jak představu staročeské ústupnosti, tak mladočeského radikalismu.⁵³

Do druhé poloviny 19. století neexistovaly údaje o národnostním složení obyvatel v českých zemích. Podle odhadů žilo v Čechách asi 60 % česky hovořících obyvatel české národnosti a zhruba 35 % německy hovořících obyvatel německé národnosti, dále

---

⁴⁸ J. PERNES, *Pod habsburským orlem*, s. 138.

⁴⁹ M. C. EFMERTOVIČ, *České země*, s. 85.

⁵⁰ J. PERNES, *Pod habsburským orlem*, s. 142.

⁵¹ M. C. EFMERTOVIČ, *České země*, s. 85.

⁵² P. BĚLINA – J. KAŠE – J. P. KUČERA, *České země*, s. 332.

⁵³ M. C. EFMERTOVIČ, *České země*, s. 91-93.

tu žili Židé, Poláci a další menší skupiny různých národností.⁵⁴ Češi a Němci, kteří žili ve městech, kde byly obě národnosti, většinou ovládali základní dorozumívání jak v češtině, tak v němčině.⁵⁵

Vzdělaná část obyvatel českých zemí v 19. století těžila při četbě ze svého bilingvismu, zcela samozřejmé znalosti němčiny, případně znalosti francouzštiny, vzácněji z ovládnutí dalších jazyků.⁵⁶ Čeština stála v pozadí, její úroveň nebyla vysoká, ale i tak se v souvislosti s vlastenectvím a vzestupem vzdělanosti neustále zvyšovala. Dalším častým dorozumívacím jazykem byla francouzština, ale spíše ve vyšších vrstvách. Počátkem 19. století ve střední Evropě v důsledku právě ukončených napoleonských válek převládala vlna frankofobie.⁵⁷ Němčina se stala předpokladem kariéry a společenského vzestupu v měšťanské společnosti.⁵⁸ Čeština se dostávala do popředí velice pomalu, prostředkem k jejímu šíření se staly především knihy.⁵⁹ Čtení různých žánrů v rozmanitých jazycích bylo dokladem jazykové vybavenosti čtenářů a čtenářek.⁶⁰ Ale v době, kdy nevznikala kvalitní díla v češtině, nezbyla zkušeným čtenářům a čtenářkám jiná možnost, než sáhnout po německé literatuře.⁶¹

Vztah Čechů a Němců v českých zemích v první polovině 19. století ještě postrádal pozdější vyhocenost, přesto Češi pocítovali nedostatek kulturně-politického zázemí. Češi se snažili překonat civilizační komplex pocitem slovanské vzájemnosti.⁶² Co ale spojovalo českou a německou národnost, bylo jejich vymezení vůči Rakouskému císařství a postavení českých zemí v něm.⁶³ Političtí a vlastenečtí představitelé českých zemí si uvědomovali nutnost změn, ale v první polovině 19. století ještě neměli dostatek sil k vystoupení. Snažili se o poznání, zdůvodnění a zdůraznění české minulosti, starobylosti jazyka a literatury, zformování českého odborného názvosloví a rozproudění vlasteneckého života.⁶⁴

Od třicátých let se inteligence snažila podpořit ve městech český živel. František Palacký a Pavel Josef Šafařík sepisovali české dějiny, Josef Jungmann vytvářel česko-německý slovník, bratři Jan Svatopluk a Karel Bořivoj Preslové a Jan Evangelista

---

⁵⁴ J. LNĚNIČKOVÁ, *České země*, s. 247.

⁵⁵ TAMTÉŽ, s. 248.

⁵⁶ M. LENDEROVÁ – T. JIRÁNEK – M. MACKOVÁ, *Z dějin*, s. 340.

⁵⁷ M. LENDEROVÁ, *K hříchu*, s. 52.

⁵⁸ M. L. NEUDORFLOVÁ, *České ženy*, s. 18.

⁵⁹ Vlasta KUČEROVÁ, *K historii ženského hnutí v Čechách. Amerlingova éra*, Brno 1914, zde s. 46.

⁶⁰ M. LENDEROVÁ – T. JIRÁNEK – M. MACKOVÁ, *Z dějin*, s. 330.

⁶¹ TAMTÉŽ, s. 341.

⁶² P. BĚLINA – J. KAŠE – J. P. KUČERA, *České země*, s. 156.

⁶³ J. LNĚNIČKOVÁ, *České země*, s. 260.

⁶⁴ M. C. EFMERTOVI, *České země*, s. 13.

Purkyně pracovali na české odborné přírodovědné terminologii, zakládaly se národní instituce jako Vlastenecké muzeum v roce 1818, nebo vydavatelství Matice česká, která byla založená v roce 1831. Prostřednictvím divadla, slavností, plesů, besed, salonů a dalších míst a akcí, kde se mohla setkávat česká společnost, se upevňovaly národní postoje.⁶⁵ Zábava splývala s manifestací češství na českých bálech počínaje rokem 1840. Zásadní událostí byl vznik Měšťanské besedy v Praze v lednu 1846, v níž mělo české měšťanstvo organizační základnu.⁶⁶ Dalším významným krokem pro českou měšťanskou společnost byla výše zmiňovaná Únorová ústava v roce 1861, která měla veliký význam pro český kulturní život. V listopadu 1862 začalo hrát Prozatímní divadlo, dále ústava umožnila vznik českých spolků, Sokola, Hlaholu, Umělecké besedy a dalších, kde byli členy příslušníci pražských vlasteneckých rodin.⁶⁷ Praha se tak stávala centrem, a to jak politického, tak kulturního života českého národa.

1. 2 Měšťané a zejména měšťanky v 19. století v Praze

Měšťanem byl už od středověku člověk, který vlastnil ve městě pozemek nebo dům. Někteří žili i v pronájmu. V 19. století nejbohatší skupinu ve městě tvořili majitelé lihovarů, pivovarů, mlýnů, bankovních domů, obchodníci a podnikatelé. Dále tuto skupinu ve městě obklopovali měšťtí úředníci, důstojníci, představitelé krajské moci a samosprávy a městská inteligence jako učitelé, lékaři, advokáti, literáti atd. Město ale tvořily i další složky, a to šlechtici, dělníci, řemeslníci, nemajetná chudina, žebráci apod.⁶⁸ Příslušnost k měšťanskému stavu byla dána povoláním otce nebo manžela, výší majetku a také rodinnou tradicí. Měšťané byli lidé osobně nezávislí, platící daně nebo zastávající nějaký úřad. V českých zemích měla měšťanská společnost spíše provinciální a maloměstský charakter. Bohatí měšťané žili ve vyšší koncentraci pouze ve velkých průmyslových aglomeracích, tedy především v Praze a Brně.⁶⁹ Bohaté rodiny měšťanů bydlely v centrální zástavbě města, v činžovních domech, nebo samostatných domech a vilách.⁷⁰ V mnoha měšťanských bytech bydleli spolu s rodinou i podnájemníci, většinou to byli studenti, kteří také často s rodinou usedali ke společnému stolu k jídlu.⁷¹ Od třicátých let 19. století nastal poměrně silný rozvoj

---

⁶⁵ TAMTÉŽ, s. 16.

⁶⁶ Jaroslav MAREK, *Česká moderní kultura*, Praha 1998, zde s. 67.

⁶⁷ M. LENDEROVÁ, *Zdenka Braunerová*, s. 32.

⁶⁸ M. C. EFMERTOVÁ, *České země*, s. 15-17.

⁶⁹ J. LNĚNIČKOVÁ, *České země*, s. 255-256.

⁷⁰ M. C. EFMERTOVÁ, *České země*, s. 282.

⁷¹ J. LNĚNIČKOVÁ, *České země*, s. 265.

průmyslové výroby, uplatňovala se industrializace, jejímž důsledkem byl i rychlejší nárůst počtu obyvatelstva.⁷²

Během 19. století si měšťanská společnost vytvořila svůj vlastní životní styl, který se lišil jak od života šlechty, tak od dělnictva i od venkovského obyvatelstva. Základem jejich života bylo rodinné zázemí, cílevědomá práce a shromažďování majetku.⁷³ V první polovině 19. století se měšťanská společnost vyznačovala ve své většině spořádaným a poklidným životem bez velkých převratů a vypjatých emocí. Byla to společnost protknutá duchem *biedermeieru*. Morální a etické principy byly v tomto prostředí nadřazovány všem hodnotám. Měšťané v této době preferovali přehledný svět, ve kterém vládou nedvojmyslné a rozumem postižitelné zákonitosti. Snažili se o získání vzdělání a usilovali o jeho nejvyšší stupeň především u chlapců. K nejvíce žádaným ctnostem měšťana patřila skromnost, pracovitost, šetrnost, láska k rodině, setrvalost ve víře.⁷⁴ Měšťanstvo v průběhu 19. století vytvořilo jakýsi střední stav.⁷⁵

Měšťanstvo tvořilo ohraničenou společenskou skupinu, mladí lidé se seznamovali prostřednictvím plesů, výletů, salonní společnosti.⁷⁶ Na muže byly kladeny vysoké nároky, žena měla sice do manželství přinést věno, ale její manžel měl zaručit jejich slibnou budoucnost a stabilní příjem, který by uživil rodinu. Po seznámení následoval sňatek a manželská práva se řídila podle občanského zákoníku z roku 1811. Žena byla vychovávána pro rodinu, byla to totiž jediná oblast, kde mohly dosáhnout úspěchu.⁷⁷ Pro vedení domácnosti bylo důležité vštěpovat dívkám především ty vlastnosti, které jim v budoucnu umožňovaly vést vlastní rodinu. K těmto vlastnostem patřila submisivita, pokora, trpělivost. Nároky byly kladené i na přiměřené vzdělání ženy a její společenské vystupování.⁷⁸ K významným hodnotám měšťanské společnosti patřil spořádaný život a rodina vůbec.⁷⁹

Rodina ve zkoumaném období poskytovala citové zázemí a životní jistotu. Také přinášela intimní zázemí, ale na druhou stranu si měšťané utvářeli veřejné mínění

---

⁷² P. HORSKÁ, *Kapitalistická industrializace a středoevropská společnost*, Praha 1970, zde s. 15; Petr POPELKA, *Zrod moderního podnikatelstva. Bratři Kleinové a podnikatelé v českých zemích a Rakouském císařství v éře kapitalistické industrializace*, Ostrava 2011, zde s. 10-22. Industrializací se zabývá zejména Milan Myška, který k tomuto tématu vydal několik monografií. Nejnovější práce je Milan MYŠKA, *Region a industrializace*, Ostrava 2014.

⁷³ M. C. EFMERTOVÁ, *České země*, s. 282.

⁷⁴ J. LNĚNIČKOVÁ, *České země*, s. 262.

⁷⁵ M. C. EFMERTOVÁ, *České země*, s. 282.

⁷⁶ M. BAHENSKÁ, *Počátky*, s. 22.

⁷⁷ M. C. EFMERTOVÁ, *České země*, s. 282.

⁷⁸ M. LENDEROVÁ (ed.), *Eva*, s. 181.

⁷⁹ J. LNĚNIČKOVÁ, *České země*, s. 263.

pořádáním různých slavností nebo salonních setkání.⁸⁰ Žena v rodině měla funkci hospodyně a dobré kuchařky, která patřila k odlišujícím znakům žen středních vrstev. Byla to role, kterou rodina reprezentovala svůj skromný blahobytný navenek. Tato role také vyžadovala samostatné rozhodování, což ukazovalo např. to, že ženy měly na starosti rozpočet pro domácnost. Správná měšťanská hospodyně měla stále co na práci, uklízela, vařila, pekla, šila.⁸¹

Brzy ráno se vydala hospodyně se služkou na tržiště, kde nakupovaly potraviny. Dopoledne se věnovaly některým z domácích prací. V poledne se rodina odebrala k obědu, po němž nastal čas odpočinku. Odpoledne bylo určeno pro různorodé návštěvy.⁸²

Podobně nezastupitelná jako role hospodyně byla ve středních vrstvách i role matky. Ukázky toho, jak taková výchova v měšťanské rodině vypadala, přináší memoárová literatura a deníky.⁸³ Otcové se starali o výchovu dětí málo, spíše jen o vzdělání synů. Měšťanské děti byly od malička vedené k tomu, aby měly absolutní úctu k rodičům, kterým vykaly, a bylo od nich očekáváno, že budou bezvýhradně poslušné.⁸⁴

Zlomem ve vzdělávání dětí se stalo vydání *Tereziánského školního zákona*, jehož autorem byl zaháňský opat Jan Ignác Felbiger, vypracoval ho v roce 1774 a vešel v platnost 1. ledna 1775. Byl platný pro všechny děti – chlapce i dívky – bez rozdílu jejich sociálního postavení.⁸⁵ Nejvíce bylo pro dívky hodin ručních prací, poté tzv. trivia (čtení, psaní, počítání) a v neposlední řadě nesměla chybět výuka náboženství.⁸⁶ *Tereziánský školní řád* trval s několika obměnami do roku 1805, kdy byl vydán *Všeobecný školní řád* a tím se základní školství vrátilo pod dohled církve.⁸⁷ Tento školní řád, který zaručoval i vzdělání dívek, se nesetkal s velkým pochopením. Poměr mezi dívkami a chlapci ve školách se vyrovnal až v polovině 19. století.⁸⁸

Děti, jež pocházely ze zámožnějšího měšťanského prostředí, se mohly vzdělávat doma, kde je vyučoval soukromý učitel, jenž je dvakrát až třikrát týdně navštěvoval.

⁸⁰ M. C. EFMERTOVÁ, *České země*, s. 278.

⁸¹ Jana MACHÁČKOVÁ, *Žena v 19. století jako „přívěšek“?*, in: M. Lenderová – K. Čadková – J. Stráníková (edd.), *Dějiny*, s. 211.

⁸² J. LNĚNIČKOVÁ, *České země*, s. 264.

⁸³ K tomu v českém prostředí např. M. LENDEROVÁ, *A ptáš se, knížko má; TÁŽ, K hříchu; M. LENDEROVÁ – J. KUBEŠ (edd.), Osobní deník*.

⁸⁴ TAMTĚŽ, s. 265.

⁸⁵ M. LENDEROVÁ, *K hříchu*, s. 44.

⁸⁶ Jan DOLENSKÝ (ed.), *Dějiny pražského školství v letech 1860-1914 I.*, Praha 1920, s. 128. Srov. M. BAHENSKÁ, *Počátky*, s. 9.

⁸⁷ M. LENDEROVÁ – T. JIRÁNEK – M. MACKOVÁ, *Z dějin*, s. 198.

⁸⁸ M. LENDEROVÁ, *K hříchu*, s. 47.

Pokud děti měly vychovatelku, ta s nimi probranou látku procvičila. Dvakrát do roka je čekalo přezkoušení v hlavní či normální škole.⁸⁹ Ve třicátých a čtyřicátých letech 19. století se zkvalitnilo i domácí vyučování. Rodiny navštěvoval učitel literárních studií, který se dívce věnoval do jejích dvanácti let, poté její výchovu převzala učitelka hudby, francouzštiny a kreslení. K vyučování patřilo i náboženství, které měl na starosti kněz, a opět nesměly v učebním programu pro dívky chybět ruční práce.⁹⁰

Pro dívky existovala ještě jedna možnost vzdělávání, byla to klášterní škola, která byla ale velice nákladná. Proto se častěji rodiny přikláněly k myšlence soukromých dívčích vzdělávacích ústavů.⁹¹ Zásahu na zřizování vzdělávacích zařízení pro dívky v první polovině 19. století je nutno připsat především soukromým osobám, jejichž snaha o vzdělání českých dívek byla vždy propojena s vlasteneckým úsilím.⁹² Zásluhy patřily Magdaleně Dobromile Rettigové (1785–1845), pedagogovi a spisovateli Karlu Slavojovi Amerlingovi (1807–1884), který v roce 1842 založil dívčí školu Budeč, za průkopnici ženského vzdělání je považována Bohuslava Rajska (1817–1852), vlastním jménem Antonie Reissova. Byla švagrovou lékaře Antonína Staňka (1804–1871) a pražského advokáta Josefa Friče (1829–1890). V domácnostech těchto dvou pánů se konaly přednášky pro ženy, které organizovala právě Bohuslava Rajska. Její působení v českém dívčím vzdělávacím systému skončilo v roce 1845 s uzavřením manželství se spisovatelem Františkem Ladislavem Čelakovským (1799–1852).⁹³

V souvislosti s tím, že žena zůstávala celý den v domácnosti a starala se o ni, a její manžel na druhou stranu dům opouštěl, protože odcházel za prací, vznikaly často rozpory, jelikož manželé neměli navzájem představu o tom, co ten druhý dělá.⁹⁴ Žena byla považována za nesamostatnou, neustále byla na někom závislá, nejdříve na rodičích, poté na manželovi a po jeho smrti na synovi. Pokud manžel předčasně zemřel, ženy se obvykle nestávaly poručnicí svých dětí. Stali se jimi příbuzní nebo přátelé.⁹⁵

Spojení profese a domácnosti bylo v době prvního poloviny 19. století nemyslitelné. Na roli hospodyně byly ženy připravovány až do konce století, až ke konci století mohly

---

⁸⁹ TAMTÉŽ, s. 48.

⁹⁰ TAMTÉŽ, s. 49.

⁹¹ TAMTÉŽ, s. 55.

⁹² M. BAHENSKÁ, *Počátky*, s. 10.

⁹³ Sofie PODLIPSKÁ, *Z let probuzení. Kniha první: Paměti a korespondence Bohuslavy Rajske z let 1839-1844; Kniha druhá: Korespondence Bohuslavy Rajske a Františka Ladislava Čelakovského*, Praha 1872.

⁹⁴ M. BAHENSKÁ – L. HECZKOVÁ – D. MUSILOVÁ, *Ženy*, s. 11.

⁹⁵ J. LNĚNIČKOVÁ, *České země*, s. 267.

získat i vyšší vzdělání, ale čím více se zapojovaly do profesního života, tím se více vylučovaly z rodiny.⁹⁶ Pokud se ale žena neprovdala a nezaložila rodinu, stala se povětšinou vychovatelkou nebo služkou v rodině, nemohla se osamostatnit a ani neměla patřičné vzdělání, aby to mohla udělat.⁹⁷

Pražské rodiny měly několikapokojové byty vybavené nábytkem a příslušenstvím. Najímaly si na práci a pomoc v domácnosti služebné, kuchařky, zahradníky, řidiče a vychovatelky. Rodina se scházela s přáteli, známými a hosty v salonu (někdy tuto místnost nazývali jako parádní pokoj), kde pili čaj nebo kávu a salonní společnost pořádala různé hudební nebo literární večery. Nábytek a styl bytu se nesl v duchu *biedermeieru*, který byl typický pro dobu od roku 1830 do roku 1850. Vyjadřoval touhu po harmonii, oslavoval prostý život a kladl důraz na prázdný a symetricky uspořádaný prostor. Preferovaly se především chladné barvy s převahou modré a bílé, světlejší nábytek bez ozdob, ale s funkčními konstrukcemi. V opěradlech židlí se kromě pouhých příček vyskytovaly intarzie ve tvaru vějíře, květu, lyry a další. V prostorech bytu nebyl opomenut ani nábytek k odpočinku jako sedací soupravy, různé typy psacích a šicích stolků, rozmanité podnožky. K nábytku dále patřily zasklené vitríny, tzv. skleníky, které byly naplněné českým sklem, porcelánem, ale také předměty, které sloužily k udržení vzpomínky na různá místa, či přátele. Další místností v bytě byl obývací pokoj, který se lišil od salonu tím, že obsahoval větší množství nábytku a také svou víceúčelovostí. Rodina v něm měla velký rozkládací stůl, psací stůl, skříň, do níž ukládala šatstvo. Prostorem, který rozhodně nesměl v bytě chybět, byla kuchyně, v níž u městské střední vrstvy dominoval velký sporák na uhlí. Kredenc sloužila v kuchyni k uskladnění kuchyňských potřeb a běžných potravin.⁹⁸

Biedermeier v 50. a 60. letech vystřídal tzv. druhé rokoko. Interiéry se proměnily, typické byly štuky, ornamenty, sádrové reliéfy, nechybělo zlacení, které bylo nejen na stěnách, ale i na nábytku. Nábytek byl buď bílý zlacený, nebo hnědý s novobarokně či novorenesančně zprohýbanými tvary. Celý prostor doplňovalo čalounění a řezby.⁹⁹ Mobiliář se posouval dále do středu místnosti. Kusy nábytku byly velice rozličné, jako například menší květinové stolky, odkládací stolky, stojanové knihovničky, ozdobné proutěné koše na odpadky, stojany s obrazy. Stěny byly tapetovány květinovým dekorem, který se objevoval i na textilních doplňcích v místnosti. Oblíbené byly

---

⁹⁶ J. MACHÁČKOVÁ, *Žena*, s. 212.

⁹⁷ M. BAHENSKÁ, *Počátky*, s. 23.

⁹⁸ M. C. EFMERTOVÁ, *České země*, s. 283-284.

⁹⁹ TAMTÉŽ, s. 286-288.

i čajové a kávové soupravy a rokokové pestrobarevné figurky. Zajímavým doplňkem v pokojích bylo sklo, které bylo vyráběno různými technikami: vrstvením různobarevných sklovin, broušením, zlacením, malbou pestrými barvami.¹⁰⁰

Měšťanský jídelníček obsahoval různé druhy masa, zvěřinu, ryby, zeleninu, vejce, tuky, cukry, ale také se na něm objevovalo tropické ovoce jako mandarinky, pomeranče, ananasy a další. V salonech se pila káva, čaj, likéry a kouřil se tabák.¹⁰¹ První recepty vydala ve dvacátých letech Magdalena Dobromila Rettigová, podle ní měla být žena v domácnosti vzdělaná. Magdalena navštěvovala německé školy, ale svou píli a neustálým čtením se rychle naučila i česky.¹⁰² Od dětství jí byl vštěpován ideál ženy hospodyně a manželky. Věřila, že žena se může uplatnit jedině v rodině, proto učila dívky vaření a ručním pracím. Právě díky těmto dovednostem a znalostem ženy by se podle ní v každé české rodině dalo dosáhnout vyšší životní úrovně. Vydala svou *Domáci kuchařku* poprvé v roce 1826, a to v českém jazyce, který se naučila, a který byl srozumitelný jejímu čtenářskému okruhu.¹⁰³ Také byla autorkou několika didaktických povídek pro dívky, v nichž se je snažila seznámit s jejich budoucí rolí dobré hospodyně a manželky.¹⁰⁴

Pro třicátá léta byl charakteristický těžký a bohatý oděv, který měl představovat ideál zdravím kypící měšťanské ženy a hospodyně. Maximální šířky dosáhly dámské šaty v polovině třicátých let.¹⁰⁵ Od konce čtyřicátých let se v návaznosti na *biedermeier* prosazovalo v módě období druhého rokoka. Sukně se začaly rozšiřovat, opět se objevila móda krinolíny. Od začátku padesátých let se vyskytly v ženských šatnících dvoudílné šaty. Typickým znakem tohoto období byly rukávy, které se rozšiřovaly. V padesátých letech byla sukně rovná a nabraná, ale v šedesátých letech měla různé varianty, ženy nosily sukně dílové, sukně se systémem šňůrek, sukně s volným přídavným šůskem. Rukávy se začaly zužovat. Před rokem 1870 v českých zemích se začal užívat tzv. honzík namísto krinolínové sukně. Dámské šaty obohatily špičaté výstřihy a zdobené límce. Šilo se z hedvábí, atlasu, ale také z bohatšího a reprezentativnějšího materiálu jako taftu, ripsu, brokátu. Letní šaty byly z krepu, tylu či mušelínu. Ženy také využívaly další doplňky, a to krajky, výšivky, umělé květiny, stuhu, šály, šátky, čepice, klobouky, rukavice, punčochy, boty, slunečníky, vějíře.

¹⁰⁰ J. LNĚNIČKOVÁ, *České země*, s. 383.

¹⁰¹ M. C. EFMERTOVIČKA, *České země*, s. 283-284.

¹⁰² M. L. NEUDORFLOVÁ, *České ženy*, s. 13.

¹⁰³ TAMTĚŽ, s. 17.

¹⁰⁴ M. BAHENSKÁ, *Počátky*, s. 16.

¹⁰⁵ J. LNĚNIČKOVÁ, *České země*, s. 385.

Pánský oděv byl jednodušší než ten dámský. Frak se stal večerním oděvem, novinkou bylo sako, které se poprvé objevilo v roce 1850 a bylo pohodlnější a praktičtější než zmiňovaný frak. Od šedesátých let se obleky doplňovaly pumpkami. Někteří z pánů měli v šatnících i sokolský kroj. Doplnky byly také různorodé, nechyběl cylindr, nízký tvrdý klobouk, hůl, boty s nízkými podpatky.¹⁰⁶

1. 3 Možnosti společenského života v Praze

Změny, které proběhly v 18. století, ovlivnily následující století a zapříčinily rozvoj společenského a kulturního života. Po napoleonských válkách započal hospodářský vzestup, rozvoj průmyslové výroby, ale i rozrůstání pražských částí, a to zejména Karlína a Smíchova. Změnu prodělalo i dopravní spojení, v roce 1828 započala stavba koněspřežné železniční dráhy a následně spojila Prahu s Vídní od poloviny čtyřicátých let olomoucko-pražská dráha. V roce 1822 byl vybudován říční přístav v Karlíně, odkud mohly od roku 1841 vyplouvat také parníky.¹⁰⁷ V prožívání volného času se hlavně v průběhu 19. století objevily mnohé novinky. Kromě tradičně uctívaných církevních oslav se s rozvojem měst začaly v průběhu 19. století uplatňovat i oficiální slavnosti, rozličné civilní hry, promenády, taneční zábavy, chodilo se do divadel, kaváren, hospod. Měšťané vedli čilý spolkový život a začalo se masově sportovat.¹⁰⁸

Pražané se vydávali na vycházky do parků ve městě. Výlety byly obohaceny různými podniky, hrami či piknikem.¹⁰⁹ Pokud pořádali vzdálenější výlet, zvolili místa jako Trója, obora Hvězda, Prokopské nebo Šárecké údolí. Někdy si vybrali pro své výlety i Vltavské ostrovy, a to Barvířský - tj. později Žofínský, Střelecký nebo Štvanici. V letech 1827–1830 zásluhou nejvyššího purkrabího hraběte Karla Chotka byla zbudována veřejná promenáda na novoměstských hradbách. Výlety do vzdálenějších krajin se rozvíjely v souvislosti se zmíněným rozvojem dopravy.¹¹⁰ Pokud měšťané opustili Prahu, mohlo to mít i jiný důvod než pořádání výletů. Od druhé poloviny 19. století v letních měsících odjížděly měšťanské ženy, které si to mohly dovolit, spolu s dětmi na letní byty na venkov. Někdy měšťanky zvolily návštěvu lázní, které se staly oblíbené již na začátku 19. století, ale až s dosažitelností spojenou se zaváděním nových

---

¹⁰⁶ M. C. EFMERTOVIÁ, *České země*, s. 289-291. Proměnám oblékání se také věnovala ve své knize M. LENDEROVÁ, *K hříchu*, s. 151-161.

¹⁰⁷ Z. MÍKA, *Zábava*, s. 5.

¹⁰⁸ M. C. EFMERTOVIÁ, *České země*, s. 307; M. LENDEROVÁ, *K hříchu*, s. 144-151.

¹⁰⁹ J. LNĚNIČKOVÁ, *České země*, s. 270.

¹¹⁰ Z. MÍKA, *Zábava*, s. 11-13.

železničních spojů, které vznikaly ke konci 19. století, se teprve lázně plnily návštěvníky.¹¹¹

I když se císař František Josef I. během své vlády nenechal korunovat za českého krále, přesto v souvislosti s jeho panováním probíhaly oslavy, pokud císař pobýval v Praze, navštěvoval vybrané instituce, slavnosti, výstavy a další místa, které měl ve svém připraveném programu.¹¹² Pražané mohli najít rozptýlení v oslavách, v roce 1842 se konala oslava k výročí úřední činnosti hraběte Karla Chotka, v roce 1849 vzpomínková oslava ke stému výročí narození básníka a spisovatele Johanna Wolfganga Goetha, o deset let později se slavilo sté výročí narození Friedricha Schillera, nebo v dubnu 1864 třísté výročí narození Williama Shakespeara.¹¹³ Zajímavou atrakcí bylo předvádění technických novinek, příkladem může být oslavování otevření železniční dráhy, vynález spalovacích motorů v sedmdesátých letech a první automobily, které se v pražských ulicích objevily po roce 1895.¹¹⁴

Každý rok v souvislosti s církevním liturgickým kalendářem proběhly slavnosti jako Vzkříšení na Boží hod velikonoční, svátek Božího těla a další církevní slavnosti.¹¹⁵ Měšťané také zpívali v kostelních sborech.¹¹⁶ V 19. století se oslavy nekonaly pouze v kostele, ale začaly se hojně stavět veřejné budovy jako divadla, spolkové domy, hotely, restaurace a další objekty, které sloužily ke konání společenských akcí.¹¹⁷ Měšťané vedli zpravidla velmi čilý společenský život, často se vzájemně rodiny navštěvovaly mezi sebou, chodily společně nejen na výlety, ale také se účastnily různých kulturních podniků.¹¹⁸ Příslušníci bohatších domácností se scházeli se širším okruhem přátel a známých a vytvářel se zde již ve třicátých letech jakýsi společenský salon.¹¹⁹

Ke společenským akcím patřil neodmyslitelně tanec, který se stal významným stimulem rozvoje českého národního života. Postupně se prosazovala čeština jako jazyk komunikace ve společnosti a v souvislosti s tím přibývalo na tanečních večírcích pořádaných pražským měšťanstvem nejen známostí, které směřovaly ke sňatku, ale i k vlasteneckým poutům.¹²⁰ Nejvíce se tančilo o masopustu. Česky smýšlející měšťané se scházeli na soukromých tanečních večírcích ochotnické divadelní společnosti

¹¹¹ J. LNĚNIČKOVÁ, *České země*, s. 271.

¹¹² Z. MÍKA, *Zábava*, s. 27-28.

¹¹³ TAMTÉŽ, s. 28.

¹¹⁴ TAMTÉŽ, s. 44.

¹¹⁵ TAMTÉŽ, s. 28.

¹¹⁶ J. LNĚNIČKOVÁ, *České země*, s. 270.

¹¹⁷ M. LENDEROVÁ – T. JIRÁNEK – M. MACKOVÁ, *Z dějin*, s. 278.

¹¹⁸ J. LNĚNIČKOVÁ, *České země*, s. 271.

¹¹⁹ K salonům 4. 1 „Salon“ paní Englové.

¹²⁰ M. LENDEROVÁ, *K hříchu*, s. 174.

Kajetánského divadla v čele s Josefem Kajetánem Tylem (1808–1856), který se zasloužil o uspořádání prvního českého bálu. Ten se konal 5. února 1840 v sále staroměstského Konviktu. Od čtyřicátých let jako novinka obohatily masopustní sezónu v Praze české národní bály. V této době se staly oblíbené plesy pořádané pražskými umělci, plesy dobročinného charakteru ve prospěch pražských chudinských ústavů atd. Postupem času se staly plesy tak oblíbenými, že pořadatelé mezi sebou soupeřili o nejhodnější termíny, nejlepší sály i o celkovou společenskou prestiž. Na tradici maškarních plesů pražských umělců a literátů navázalo od roku 1863 pravidelné pořádání kostýmních plesů Umělecké besedy na Žofíně. Od roku 1865 se ujala tradice sokolských kostýmních merend, které dostaly název šibřinky.¹²¹ Šibřinky přivedly do Sokola mnohé ještě váhající měšťany, kteří se chtěli stát členy. Šlo o maškarní bál, který měl každý rok jiné téma, podle něhož se řídila dekorace i kostýmy zúčastněných.¹²² Tradičně se pořádaly plesy právnické a lékařské fakulty a pražské techniky, které měly nejlepší společenskou pověst.¹²³ Existovaly domácí bály, nejznámější byly u Riegrů a Braunerů.¹²⁴

Česká měšťanská společnost kromě uvedených bálů pořádala i vlastenecké večírky zvané „besedy“, na nich se nejen tancovalo, ale i se četly české básně a zpívaly české písně. Hlavním organizátorem se v první polovině 19. století stal opět Tyl, který dokonce v roce 1842 vydal almanach nazvaný *České besedy*. Postupně se podobné večírky dostávaly i do jednotlivých domácností představitelů českého společenského života.¹²⁵

Rozptýlení mohli Pražané hledat i v hudbě. Roku 1840 byl založen v Praze první český pěvecký spolek při Žofínské akademii. Od šedesátých let vznikaly pěvecké sbory a spolky, mezi nimi zaujal nejvýznamnější postavení Hlahol pražský, který poprvé veřejně vystoupil v roce 1861 při pohřbu Václava Hanky. Pražané rádi chodili na koncerty, koncertoval zde Franz Liszt, Hector Berlioz, nebo Richard Wagner. Hudba zněla prakticky všude, jak v salonech, tak na promenádních koncertech, v parcích, zahradních restauracích nebo na pravidelných koncertech pořádaných Měšťanskou besedou.¹²⁶

---

¹²¹ Z. MÍKA, *Zábava*, s. 115-120.

¹²² M. C. EFMERTOVIČ, *České země*, s. 310.

¹²³ Z. MÍKA, *Zábava*, s. 120.

¹²⁴ M. LENDEROVÁ (ed.), *Eva*, s. 173.

¹²⁵ TÁŽ, *K hříchu*, s. 175-176.

¹²⁶ TÁŽ (ed.), *Eva*, s. 235-236.

Po porážce revoluce 1848 se měšťané stáhli do soukromí svých příbytků. Společenské využití nalézali nadále v tanci. Mladíci doprovázeli slečny domů, za tímto párem se držela gardedáma, jednalo se většinou o matku, nebo služebnou. Velké plesy se konaly jednou ročně v Národní besedě. Porevoluční Praha nabízela další možnosti scházet se, a to v neformálních kroužcích v kavárnách, restauracích, nebo v pokojích soukromých bytů.¹²⁷

Druhá polovina 19. století nabízela spoustu příležitostí k setkávání se. Byla to doba, kdy se pokládaly základní kameny ke stavbám veřejných budov – např. v roce 1868 ke stavbě Národního divadla, jejich svěcení, odhalování pamětních desek a pomníků, připomínala se životní jubilea známých osobností českého politického a kulturního života, svěcení spolkových praporů, vítání návštěv krajanů z ciziny a další. Organizátorem těchto akcí se stávala většinou Měšťanská beseda, která plnila funkci přirozeného kulturního a společenského, ale i politického centra vlastenecky smýšlejícího pražského měšťanstva. Na přelomu šedesátých a sedmdesátých let se Beseda přestěhovala do vlastního objektu ve Vladislavově ulici, kde se v sále tohoto domu konaly rozličné akce, jako koncerty, divadelní představení, taneční zábavy, nebo plesy.¹²⁸

Dále se mohli měšťané stýkat na půdě různých spolků. Po roce 1860 se obnovily vlastenecké snahy. Prosincová ústava v roce 1867 zakotvila všeobecná práva občanů, a to i právo shromažďovat se a tvořit spolky. Ve druhé polovině 19. století se staly spolky významnou platformou, byla to dobrovolná seskupení lidí stejného názoru, kteří se k němu tímto způsobem veřejně přihlásili, jednak šlo o vědomé a zároveň nenařizené prosté setkávání se.¹²⁹

První polovina 19. století se vyznačovala vytvářením neformálního a neorganizovaného ženského hnutí, které bylo postavené na přátelských vztazích mezi ženami i mezi ženami a muži.¹³⁰ Od šedesátých let s uvolněním poměrů se ženám otevřely nové možnosti pro charitativní vzdělávací práci, pro kulturní a spolkovou činnost. Právě v této době svoji pevnou pozici získal Spolek sv. Ludmily, který existoval již od roku 1851 a byl jediným ženským spolkem v Čechách až do zmíněných šedesátých let. Angažovala se v něm Marie Riegrová-Palacká (1833–1891), dcera

---

¹²⁷ TÁŽ, *K hříchu*, s. 181.

¹²⁸ Z. MÍKA, *Zábava*, s. 51.

¹²⁹ M. LENDEROVÁ – T. JIRÁNEK – M. MACKOVÁ, *Z dějin*, s. 317.

¹³⁰ M. L. NEUDORFLOVÁ, *České ženy*, s. 25.

Františka Palackého a manželka Františka Ladislava Riegra. Rozhodla se, že svůj život zasvětil péči o děti a nezaopatřené matky. V roce 1865 se stala jednatelkou spolku.

Spolek sv. Ludmily původně podporoval chudé vdovy a vyučoval chudé dívky v pletení a šití, ale Marie Riegrová se snažila o to, aby byla založena škola pro tyto nezaopatřené dívky. Na počátku sedmdesátých let Marie Riegrová opustila vedení spolku, což vedlo postupně k jeho úpadku a návratu k dobročinné činnosti. Na činnost své matky navázala od konce sedmdesátých let 19. století Marie Červinková-Riegrová (1854–1895).¹³¹

V roce 1863 byl založen Český výrobní spolek a o osm let později na jeho činnost navázal Ženský výrobní spolek, který vznikl z iniciativy Karolíny Světlé (1830–1899), Marie Riegrové a Dory Hanušové (1841–1920). Tyto spolky měly veřejně-společenský i národní charakter. Od sedmdesátých let o činnosti v nich informovaly *Ženské listy*. České dámy a také Český výrobní spolek se zapojily do různých akcí, např. se angažovaly při zaopatření „dcery národa“ Zdeňky Havlíčkové (1848–1872).¹³² Jejich snahy se zúročily v roce 1863 při založení Městské dívčí školy, v roce 1865 při založení první dívčí průmyslové školy, kde se učily dívky šít prádlo a šaty, vyšívat, malovat na sklo a zhotovovat stříhy. Jejich úspěchy gradovaly založením vyšší dívčí průmyslové školy v Praze počátkem osmdesátých let.¹³³ Základním cílem Ženského výrobního spolku bylo zlepšení možnosti dívčího vzdělání a pomoc při hledání práce, za vrcholnou aktivitu vedoucí k tomuto cíli lze považovat sedmdesátá až devadesátá léta 19. století. Právě v poslední dekádě 19. století se stalo vrcholem vzdělávacích snah založení dívčího gymnázia Minerva.

V roce 1865 v Praze vznikl Americký klub českých dam, který sídlil v Náprstkově domě u Halánků. Vznikl z iniciativy Vojty Náprstka (1826–1894) a spisovatelky Karolíny Světlé. Vojta Náprstek byl sběratelem, mecenášem, zastáncem ženských práv, zakladatelem organizované turistiky, členem pražského zastupitelstva a také jednou z nejpopulárnějších postav pražské měšťanské společnosti.¹³⁴ U Halánků se scházeli vědci, umělci i politici, později čeští cestovatelé. V roce 1865 se Vojta Náprstek obrátil na Karolínu Světlou s prosbou, aby pozvala k němu do salonu dámy, které touží po vzdělání, tím byl položen základ Amerického klubu dam, šlo spíše než o spolek o volné sdružení žen se společným cílem, což bylo vzdělání a dobročinná činnost.

¹³¹ M. BAHENSKÁ, *Počátky*, s. 58-74.

¹³² M. L. NEUDORFLOVÁ, *České ženy*, s. 38-66. K Zdeňce Havlíčkové více M. LENDEROVÁ, *Dcera*.

¹³³ M. L. NEUDORFLOVÁ, *České ženy*, s. 66-68.

¹³⁴ Více k němu Milena SECKÁ, *Vojta Náprstek. Vlastenec, sběratel, mecenáš*, Praha 2001.

Protektorem spolku byl až do své smrti Vojta Náprstek. Ojedinělost spolku by se dala hledat i v tom, že se zde neplatily žádné příspěvky a neexistovala funkce předsedy, sekretáře či pokladníka.¹³⁵

Další spolek, kde dámy mohly trávit čas, byl Tělocvičný spolek paní a dívek pražských, u jehož zrodu stál Miroslav Tyrš (1832–1884), fungoval od roku 1869.

Setkání v rámci různých spolků prohlubovala vzájemné kontakty. Členství v dobročinných a později vzdělávacích spolcích bylo prestižní záležitostí, patřilo k nepsaným povinnostem příslušnic středních měšťanských vrstev.¹³⁶ Devatenácté století, jak bylo výše ukázáno, nabízelo dámám z měšťanských kruhů možnosti, kde se mohly seznámit, navázat nové kontakty a vybudovat cenná přátelství.

---

¹³⁵ M. BAHENSKÁ, *Počátky*, s. 76-96.

¹³⁶ TAMTÉŽ, s. 54.

2. Život Johanny Barbory Englové rozené Zimmerové

2.1 Dětství, sourozenci, rodinný život

Manželům Franzi Zimmerovi¹³⁷ (1765–1842) a Veronice Zimmerové rozené Trayerové (1781–1858) se 26. května 1810 narodilo již páté dítě, a to dcera, kterou pojmenovali Johanna Barbora.¹³⁸ Rodina se často stěhovala, proto se každý z potomků narodil v jiné části Prahy. Malá Johanna v Michalské ulici čp. 432. Pokřtěna byla druhý den po narození u sv. Havla na Starém Městě.¹³⁹

Otec Franz Zimmer byl dvakrát ženatý, s první manželkou měl syna Antona, který se narodil kolem roku 1793, vystudoval gymnázium a poté se stal otcovým společníkem v obchodě, zemřel mladý (7. ledna 1823), a to při cestě do Itálie, jež měla upevnit jeho zdraví.¹⁴⁰ Podruhé se Franz oženil 19. ledna 1801¹⁴¹ u sv. Havla s Johanninou matkou Veronikou Trayerovou,¹⁴² která pocházela z rodiny řezníka ze vsi Lubná na Rakovnicku.¹⁴³ Měla sestru Josefu, která se provdala za obchodníka Czerného a zemřela v roce 1849.¹⁴⁴ Franz Zimmer působil jako starožitník a obchodník s uměleckými předměty.¹⁴⁵ Byl v Praze, a tedy i v Čechách prvním, kdo se živil obchodováním s těmito předměty. Nejdříve začínal v malém krámku v pouliční boudě.¹⁴⁶ Založení obchodu v Praze se uskutečnilo někdy po roce 1800, od roku 1804 opravdu podnikal, dále provozoval pobočku v Karlových Varech Na Staré louce, která vznikla v roce 1807.¹⁴⁷ Jeho manželka Veronika měla velké věno, a tak si od ní po svatbě půjčoval na své obchody.¹⁴⁸ Za její finanční pomoci otevřel kamenný obchod

---

¹³⁷ Pobytová přihláška uložená v NA, odkaz je k dispozici na

<http://digi.nacr.cz/prihlasky2/index.php?action=link&ref=czarch:CZ-10000010:874&karton=731&foliu m=528> (k 1. červenci 2014).

¹³⁸ LA PNP, fond Emanuel Engel, korespondence rodinná, křestní list Johanny Barbory Zimmerové. Příloha č. 3 – Rodokmen Franze Zimmera a jeho rodiny.

¹³⁹ L. SRŠEŇ, *Obchod*, s. 22.

¹⁴⁰ K rodinné korespondenci Antona Zimmera LA PNP, fond Emanuel Engel, korespondence rodinná, dopis Antona Zimmera nevlastní matce Veronice Zimmerové z 25. dubna 1813, dopis otci Franzi Zimmerovi z Písy z 30. prosince 1822, dopis otci Franzi Zimmerovi s.d.

¹⁴¹ TAMTÉŽ, povolení sňatku Franze Zimmera s Veronikou Zimmerovou z 30. prosince 1800.

¹⁴² L. SRŠEŇ, *Franz Zimmer*, s. 14-15. Existuje několik dalších podob jejího příjmení, a to Treyerová, Treierová, Treuerová.

¹⁴³ L. SRŠEŇ, *Franz Zimmer*, *Obchod*, s. 7.

¹⁴⁴ LA PNP, fond Emanuel Engel, korespondence rodinná, parte Josefy Czerny rozené Trayerové z roku 1849.

¹⁴⁵ Ivan HOYER, *O předcích a potomcích rodu Jakuba Jana Ryby*, GaHL 15, 1995, s. 13-26, zde s. 20.

¹⁴⁶ Z. PELCOVÁ, *První obchodník*, s. 40.

¹⁴⁷ L. SRŠEŇ, *Obchod*, s. 7.

¹⁴⁸ TAMTÉŽ. Např. LA PNP, fond Emanuel Engel, korespondence rodinná, půjčka 2000 zlatých od jeho manželky Veroniky na obchody.

v Červeném domě v Jezuitské ulici.¹⁴⁹ Jeho společenské kontakty byly v souvislosti s jeho obchodní činností značné, mezi jeho známé patřili Friedrich Wilhelm Heinrich Alexander Humboldt, Johann Wolfgang Goethe, Wolfgang Amadeus Mozart, Kašpar Šternberk, Václav Hanka a další, s kterými se při svých obchodech seznámil.¹⁵⁰ Obchodní styky dále udržoval ve Vídni, Německu, Itálii a Rusku.¹⁵¹ Znal se i s řadou význačných osobností té doby a měl styky i ve šlechtických kruzích. Podle korespondence uložené v LA PNP se ukázalo, že ovládal jak němčinu, tak francouzštinu, v obou těchto jazycích přijímal dopisy.¹⁵²

Z druhého manželství Franze Zimmera vzešlo sedm dětí, a to tři chlapci a čtyři dívky, jednou z nich byla právě Johanna.¹⁵³ Nejstarší z dětí byl Peter Karl, který se narodil 22. prosince 1801 v Praze a pokřtěn byl v kostele Panny Marie Sněžné. Stal se vojákem, v roce 1842 byl nadporučíkem schwarzenberských hulánů v Uhrách a ještě v roce 1858 je doložen jako rytmistr v uherském městě Pancsova (Pančevo) u stejného vojska.

Dalším dítětem byla dcera Elisabetha, která se narodila kolem roku 1803 v Praze. Provdala se za Franze Duscheka,¹⁵⁴ po roce 1829 se manželé odstěhovali do Hradce Králové. Z kriminálního rady Franze Duscheka se stal přísedící krajského soudu a k roku 1848 byl uváděn jako purkmistr. V roce 1858 povýšil na c. k. radu při zemském soudu.¹⁵⁵

Třetí dítě byla opět dcera, a to Terezie, narodila se v roce 1805 v Praze. Provdala se za majitele „Uměleckého závodu“ Václava Alexe Rybu, který se narodil v roce 1800 a zemřel o třiašedesát let později. Byl to syn skladatele Jana Jakuba Ryby.¹⁵⁶ Václav působil jako knihkupec, papírník, majitel nakladatelského závodu a přísežný znalec v oboru papírnictví a uměleckých předmětů. Vzali se s Terezií v roce 1839, ale znali se již dlouho před sňatkem, protože Václav Alex Ryba se vyučil u jejího otce v jeho pražském závodě, kde působil jako účetní. Po svatbě s jeho dcerou po něm obchod, který se v té době nacházel v Jezuitské (dnešní Karlově) ulici na Starém Městě,

---

¹⁴⁹ Z. PELCOVÁ, *První obchodník*, s. 40.

¹⁵⁰ L. SRŠEŇ, *Obchod*, s. 13.

¹⁵¹ Z. PELCOVÁ, *První obchodník*, s. 40.

¹⁵² LA PNP, fond Emanuel Engel, korespondence rodinná, např. dopis Jacoba Bisenta Franzi Zimmerovi z 26. ledna 1808 v němčině, dopis Elisabethy Zimmerové otci Franzi Zimmerovi, s. d. ve francouzštině.

¹⁵³ L. SRŠEŇ, *Obchod*, s. 22.

¹⁵⁴ V korespondenci uložené v LA PNP uváděno jeho jméno i v podobě Dušek.

¹⁵⁵ L. SRŠEŇ, *Obchod*, s. 22.

¹⁵⁶ I. HOYER, *O předcích*, s. 19.

převzal.¹⁵⁷ V roce 1827 byla Terezie ve Vídni, nejspíš za svojí sestrou Aloisií.¹⁵⁸ Zemřela v Praze v Jezuitské ulici 20. března 1848 a její manželství s Václavem Alexem Rybou bylo bezdětné.¹⁵⁹

Její další sestra Aloisa se narodila roku 1809 v Praze, zemřela někdy před rokem 1842. Jejím manželem se stal Wilhelm Weingarten, se kterým žila ve Vídni (k roku 1827) a později ve Štýrském Hradci, kde působil jako vrchní poštovní správce a stal se c. k. radou a členem grémia radů. Měli syna Ottokara (narozen kolem roku 1825), který vystudoval práva a pracoval jako sekretář c. k. prezidejního místodržitelství v Zadaru.

Dále, jak již bylo zmíněno, jako páté dítě se manželům Zimmerovým narodila dcera Johanna, které se věnuje předkládaná práce. Následoval bratr Friedrich Ignaz, který se narodil 23. dubna 1811 v Praze,¹⁶⁰ pokřtěn byl jako jeho sestra Johanna u sv. Havla. Své uplatnění našel v obchodě svého otce Franze Zimmera, po otcově smrti se stal spolujednatel obchodu. Oženil se dvakrát, jméno první manželky je neznámé, druhou manželkou byla Natálie Lapinská (narozená roku 1827), kterou si vzal okolo roku 1843. Zemřel 23. září 1846 v Oděse a vdova Natálie odcestovala do Kyjeva a již se nevrátila.¹⁶¹

U sv. Havla byl pokřtěn i Winzenz Karl, který se narodil 15. února 1819.¹⁶² Působil jako praktikant na kriminálním úřadě v Hradci Králové (k roku 1842) a byl ženatý. V únoru 1858 zastával funkci přísedícího u vojenského soudu při posádce v Budíně.¹⁶³

V korespondenci, která je uložena v LA PNP, se objevuje jméno ještě jedné z možných dcer manželů Zimmerových, a to Mathilde. Dívka, která se podepisovala tímto jménem, oslovila Franze Zimmera v jednom z dopisů spojením „*Teuerstes Vater!*“, pozdravovala členy rodiny: Aloisu, Wilhelma a malého Ottokara, neopomněla ani Terezii, Winzenza a Johannu.¹⁶⁴ Další z dopisů adresovala Johanně, loučila se v něm spojením „*deine arme verlassene Schwester Mathilde*“,¹⁶⁵ jeden z dopisů byl zase určen samotné Mathildě.¹⁶⁶ Z dopisů vyplývá, že znala prostředí a osoby, kterých se

---

¹⁵⁷ TAMTÉŽ.

¹⁵⁸ L. SRŠEŇ, *Obchod*, s. 22.

¹⁵⁹ I. HOYER, *O předcích*, s. 19.

¹⁶⁰ LA PNP, fond Emanuel Engel, korespondence rodinná, potvrzení o narození Friedricha Zimmera.

¹⁶¹ L. SRŠEŇ, *Obchod*, s. 22.

¹⁶² LA PNP, fond Emanuel Engel, korespondence rodinná, zpráva o narození Winzenze Zimmera.

¹⁶³ L. SRŠEŇ, *Obchod*, s. 22.

¹⁶⁴ LA PNP, fond Emanuel Engel, korespondence rodinná, dopis Mathilde Zimmerové otci Franzu Zimmerovi z 27. července 1826.

¹⁶⁵ TAMTÉŽ, dopis Mathilde Zimmerové sestře Johanně Zimmerové, s.d.

¹⁶⁶ TAMTÉŽ, dopis od neznámého autora Mathildě Zimmerové, s.d.

kořespondence týkala, a podle zmíněného oslovení vše ukazuje na to, že se doopravdy jednalo o dceru Franze Zimmera. Její jméno se nachází i v pobytové přihlášce z roku 1855, na níž bylo odkazováno výše v souvislosti s jejím otcem Franzem Zimmerem. Jméno Mathilde bylo doplněno o křížek, který značil úmrtí a rok narození 1815.¹⁶⁷

Rodina Zimmerových často měnila své bydliště, nikdy se totiž nestala majitelem domu, ale žila v podnájmu. Od manželství s Veronikou bydleli Zimmerovi na Starém Městě v Železné ulici, poté na Novém Městě na Koňském trhu v domě U Bílého kohouta, dále opět na Starém Městě v Michalské ulici v domě U Zlatého melounu. Jejich čtvrtým bydlištěm se stal dům v Uhelne ulici. Po ovdovění se Veronika přestěhovala na Betlémské náměstí. Od roku 1846 do roku 1857 žila v ulici v Kotcích a od roku 1857 na jeden rok opět na Betlémském náměstí.¹⁶⁸

Členové rodiny užívali přezdívky, oslovovali se tak i v kořespondenci, která se po nich zachovala. Veroniku oslovoval její manžel jako Froni.¹⁶⁹ Petr Karel se oslovoval pouze jako Karel,¹⁷⁰ Elisabetha byla buď Elise, Lissa, Lilla, nebo Peggy.¹⁷¹ Theresie se doma zkracovala na Resi,¹⁷² Aloisa na Louise, Louis¹⁷³ a bratr Friedrich Ignaz na Fritze.¹⁷⁴ Johanně Barboře říkali zkráceně Johanna, nebo Netti, v dopisech se objevuje i podoba Netty.¹⁷⁵

Rodina žila z otcova podnikavého obchodování. Nabídka starožitností a předmětů byla velice pestrá. V obchodě Franz Zimmer prodával obrazy, sochy, staré grafiky, mapy, předměty uměleckého řemesla, luxusní módní zboží z drahých kovů. Dále nabízel potřeby pro výtvarníky, psací potřeby a smíšené zboží, jeho obchod byl spojením drogérie, parfumerie, hračkářství, lékárny, trafiky a galanterie.¹⁷⁶ Konkurence mu neustále rostla, půjčoval si nadále od své ženy, aby pokryl dluhy a nakonec je měl vůči ní. Přesto to byl tak podnikavý muž, že dokázal zajistit svým dětem slibnou budoucnost.

---

¹⁶⁷ Data narození u Mathildy, ale i u všech sourozenců v policejní přihlášce se neshodují se skutečnými daty jejich narození.

¹⁶⁸ L. SRŠEŇ, *Obchod*, s. 7.

¹⁶⁹ LA PNP, fond Emanuel Engel, kořespondence rodinná, dopis Franze Zimmera manželce Veronice Zimmerové, s.d.

¹⁷⁰ TAMTÉŽ, dopis Karla Zimmera otcí Franzi Zimmerovi, s.d.; dopis matce Veronice Zimmerové, s.d.

¹⁷¹ TAMTÉŽ, dopis Elisabeth Zimmerové otcí Franzi Zimmerovi, s.d.

¹⁷² TAMTÉŽ, dopis Theresie Zimmerové bratrovi Friedrichovi Zimmerovi, s.d.

¹⁷³ TAMTÉŽ, dopis Aloisy Zimmerové otcí Franzi Zimmerovi z 20. srpna 1816.

¹⁷⁴ TAMTÉŽ, dopis Friedricha Zimmera matce Veronice Zimmerové z 29. května 1842.

¹⁷⁵ TAMTÉŽ, dopis Johanný Zimmerové otcí Franzi Zimmerovi, s.d.

¹⁷⁶ Z. PELCOVA, *První obchodník*, s. 40.

Franz Zimmer si pro své děti mohl dovolit soukromého učitele Schindlera. V jednom z dopisů prosila malá Terezie svého otce o to, aby jí poslal osm čtvrtek na psaní, protože jí učitel dává mnoho úkolů.¹⁷⁷

Všechny své dcery Franz dokázal provdat za dobře postavené muže ve společnosti, což bylo spojeno s poměrně vysokým věnem, na které musel mít finance. Výše bylo zmíněno, že Elisabetha se provdala za právníka Franze Duscheka, Theresie za obchodníka s uměleckými předměty Václava Alexe Rybu, Aloisie za c. k. radu a vrchního poštovního správce Wilhelma Weingartena – a Johanna za profesora pražské univerzity Josefa Engla.

2. 2 Manželství s Josefem Englem

Josef Engel se narodil 8. března 1796.¹⁷⁸ Jeho otec byl Johann Georg Engel (zemřel 1822), který pracoval jako obchodník v Jihlavě,¹⁷⁹ oženil se s Theresií rozenou Wenzlovou (zemřela 1840).¹⁸⁰ Josef měl bratra Vincenze, který pokračoval v otcových šlépějích a stal se také obchodníkem, působil v Terstu a zemřel v roce 1857.¹⁸¹

Josef Engel studoval v Praze Karlo-Ferdinandovu univerzitu, kde absolvoval lékařskou fakultu, kterou dokončil 4. srpna 1817 po složení zkoušek z mineralogie, oftalmologie, ekologie a patologie, jak ukazuje jeho vysvědčení.¹⁸² Diplom mu byl předán 22. listopadu 1817.¹⁸³ Poté působil jako profesor teoretického lékařství na pražské univerzitě¹⁸⁴ a vedle toho také vykonával činnost praktického lékaře.¹⁸⁵ Byl členem Společnosti Vlasteneckého muzea a Matice české, řadil se tak mezi pražské předbřeznové vlastence.¹⁸⁶ Seznámil se s mladým studentem Františkem Ladislavem Riegrem. Josef Engel se nedožil Riegrova vzestupu, ale Riegrovo přátelství pomohlo rodině Englových do budoucna.¹⁸⁷

Ve třicátých letech 19. století se jeho jméno objevilo v korespondenci rodiny Zimmerových a také si dopisoval s Johannou. Oslovoval ji „*Meine werthe Freundin*“,

---

¹⁷⁷ LA PNP, dopis Terezie Zimmerové Franzi Zimmerovi z 1. září 1818.

¹⁷⁸ TAMTÉŽ, fond Emanuel Engel, korespondence rodinná, opis křestního listu Josefa Engla z 16. září 1843.

¹⁷⁹ TAMTÉŽ, parte Johanna Georga Engla.

¹⁸⁰ TAMTÉŽ, parte Theresie Englové.

¹⁸¹ TAMTÉŽ, parte Vincenze Engla.

¹⁸² TAMTÉŽ, korespondence rodinná, vysvědčení Josefa Engla na lékařské fakultě.

¹⁸³ TAMTÉŽ, doktorský diplom Josefa Engla.

¹⁸⁴ TAMTÉŽ, úmrtní list (Totenschein) Josefa Engla.

¹⁸⁵ D. PROCHÁZKA, *Emanuel Engel*, s. 54.

¹⁸⁶ L. SRŠEŇ, *Obchod*, s. 22.

¹⁸⁷ D. PROCHÁZKA, *Emanuel Engel*, s. 58.

„*Liebe teurene Johanna*“, „*Liebes Kind*“, nebo jen prostě „*Liebe Netti*“.¹⁸⁸ Ve svých třidvaceti dopisech, které zaslal Johanně, poukazoval na skoro všechny členy rodiny Zimmerových, několikrát se zmiňoval o Winzenzovi Zimmerovi, Václavu Alexu Rybovi a také o Mathildě. Dopisy obsahují informace o tom, kam vyrazil na cestu, ať se jednalo o Prahu, Hradec Králové nebo Karlovy Vary. S rodinou Zimmerových se Engel setkával, sama Veronika si přála, aby se k nim dostavil.¹⁸⁹ Datace je uvedena u deseti dopisů, nejstarší z nich je z roku 1830 a poslední dopis se dochoval z roku 1843. Snad se znali s Johannou dříve, bohužel k tomuto období se nedochovala žádná korespondence. Johanna žila dlouho svobodná u svých rodičů a nejspíše vypomáhala v obchodě svého otce v Praze i v Karlových Varech.¹⁹⁰

Tři dopisy poslal Josef Engel své snoubence několik dní před svatbou, která se uskutečnila 14. září 1843. Zaslal je v srpnu 1843 z Prahy do Karlových Varů. V těchto dopisech řešil záležitosti týkající se nadcházející svatby, jako to, že mluvil s farářem, poslal mu jejich jména a místa bydliště.¹⁹¹ Druhý den v srpnu získal profesor Engel povolení k jejich sňatku.¹⁹² Doktor Josef Engel se oženil ve svých 47 letech a vzal si o 14 let mladší Johannu. Samotná svatba proběhla v kostele sv. Jiljí v Praze, za svědka jim šel profesor na Karlo-Ferdinandově univerzitě a přírodovědec Jan Svatopluk Presl a druhý, kdo svědčil, byl městský stavbyvedoucí Melchior Dückelmann.¹⁹³

Po svatbě si nechal Josef Engel vystavit cestovní pas, který byl platný od 16. září 1843 na čtyři týdny. V pase je uvedeno: „*Cestuje se svojí manželkou Johannou.*“ a dále: „*Cestuje do Vídně, Štýrského Hradce a zpět.*“¹⁹⁴

Mezi lety 1843 a 1844 byl Josef několikrát zván na univerzitní slavnosti, celkem se dochovalo devět pozvánek.¹⁹⁵

Josef Engel si vedl několik deníků. Prvním byl deník z roku 1843, který se skládá z jednadvaceti listů, má podobu tištěného kalendáře, s volným prostorem pro zápisy majitele. Kalendář je denní, tedy Josef Engel si do něho mohl každý den zapsat svoje

---

¹⁸⁸ LA PNP, fond Emanuel Engel, korespondence rodinná, dochovaných je celkem 23 dopisů Josefa Engla Johanně Zimmerové.

¹⁸⁹ Přání Veroniky Zimmerové v dopise Josefa Engla „*Sie schreiben, dass ihne Mutter wunscht, dass ich ihr Haus ein betrete.*“ LA PNP, dopis Josefa Engla Johanně Zimmerové, s. d.

¹⁹⁰ L. SRŠEŇ, *Obchod*, s. 22.

¹⁹¹ LA PNP, fond Emanuel Engel, korespondence rodinná, dopis Josefa Engla své snoubence Johanně Zimmerové ze 4., 10. a 11. srpna 1843.

¹⁹² TAMTÉŽ, povolení k sňatku Josefa Engla s Johannou Zimmerovou z 2. srpna 1843.

¹⁹³ TAMTÉŽ, oddací list Josefa a Johannu Englových z 16. září 1843.

¹⁹⁴ TAMTÉŽ, cestovní pas Josefa Engla z 16. září 1843.

¹⁹⁵ TAMTÉŽ, pozvánky na univerzitní slavnosti z let 1843-1844.

plány, což také dělal. Např. v roce 1843 připadl pátek na 29. ledna, k tomuto datu si Josef Engel do levého sloupce zapsal: „a) Besuch Spitods, b) Keller, c) Naren“ a do pravého sloupce: „1. Mittags, 2. Abend“.¹⁹⁶ Takto si plánoval návštěvy na každý den, celý kalendář je popsán podobnými vpisky s určením dne.

Následoval deník, tentokrát ale z cesty v roce 1843. Cestu nazval „Reise nach Gratz“, vyjeli spolu s manželkou Johannou na posvatební cestu do Štýrského Hradce. Zvyk, vydat se na svatební cestu do kontinentální Evropy, se poprvé dostal do Čech v roce 1830 z Anglie. Cílem svatební cesty bylo získat soukromí a klid k vzájemnému poznání.¹⁹⁷ Josef Engel si zapsal každou stanici, kterou projeli, pro přehlednost je očísloval a k některé z nich i něco málo připsal. Také se věnoval přesnému času, kdy dojeli do stanice. Vyjeli večer z Prahy, v devět hodin byli v „Jessenitz“ (Jesenice), jeli přes „Beneschau“ (Benešov), „Wotitz“ (Votice), „Tabor“ (Tábor) až do „Budweis“ (České Budějovice), dvanáctou zastávkou se jim 18. září stal „Linz“ (Linc), místem určení byla pětadvacátá zastávka s názvem „Gratz“ (Štýrský Hradec).¹⁹⁸

V roce 1844 si Josef Engel opět vedl deník, který má stejnou podobu jako ten v roce 1843.¹⁹⁹ Podle cesty je název: „Reise über Reichenberg nach Semily vom 21. August bis 10. Sept[ember] 1844“. Josef Engel vyjel z Prahy přes Brandýs nad Labem a Benátky nad Jizerou až do Liberce.²⁰⁰

Naposledy si Josef Engel vedl deníkové záznamy z přelomu let 1844/1845 a pojmenoval je „Tagebuch“, nejsou rozsáhlé, dochovalo se šest listů, které jsou nadepsány a rozděleny do tří skupin, a to „Zprávy“, „Důležité zprávy“ a „Události“.²⁰¹ Poslední zmíněné záznamy si Josef Engel vedl těsně před svou smrtí, proto jsou velice skrovné.

Po návratu ze Štýrského Hradce se se svou manželkou Johannou nastěhoval do Spálené ulice na Novém Městě v Praze do domu U Dvou zlatých klíčů (čp. 98).²⁰² Narodil se jim 20. října 1844 syn, kterého pojmenovali Emanuel.²⁰³ Ovšem otec Josef se ze svého syna netěšil dlouho, zemřel pouhé tři měsíce po jeho narození. Josef Engel

¹⁹⁶ TAMTÉŽ, deník Josefa Engla z roku 1843.

¹⁹⁷ M. LENDEROVÁ, *K hříchu*, s. 90.

¹⁹⁸ LA PNP, fond Emanuel Engel, korespondence rodinná, deník Josefa Engla z cesty z roku 1843.

¹⁹⁹ TAMTÉŽ, deník Josefa Engla z roku 1844.

²⁰⁰ TAMTÉŽ, deník Josefa Engla z cesty z roku 1844.

²⁰¹ TAMTÉŽ, deníkové záznamy Josefa Engla z let 1844/1845.

²⁰² D. PROCHÁZKA, *Emanuel Engel*, s. 54.

²⁰³ Pobytová přihláška uložena v NA, odkaz je k dispozici na

<http://digi.nacr.cz/prihlasky2/index.php?action=link&ref=czarch:CZ-10000010:874&karton=108&foliu m=544> (k 1. červenci 2014).

se v roce 1845 nakazil břišním tyfem a 17. ledna 1845 v nedožitých devětačtyřiceti letech zemřel. Nemocí se nejspíše infikoval při výkonu svého lékařského povolání. Jeho pohřeb se odehrál v kostele sv. Trojice v Praze 21. ledna.²⁰⁴

2. 3 Syn Emanuel Engel

Z Johanny Englové se stala vdova s tříměsíčním dítětem. Malý Emanuel, jak bylo výše zmíněno, se narodil 20. října, pokřtěn byl za dalších sedm dní v kostele Nejsvětější Trojice farářem Janem Novotným.²⁰⁵ Za kmotru mu byla jeho babička Veronika Zimmerová a kmotrem se stal přítel jeho otce Jan Svatopluk Presl.²⁰⁶ Po otcově smrti se o něj starala jeho matka, byla jeho poručnicí²⁰⁷ a spoluporučníkem byl ustanoven právník Antonín Strobach (1814–1856), který se stal později významným politikem, po jeho smrti v roce 1856 se poručnictví ujal právník Václav Vrzák.²⁰⁸ Johanna se nemusela obávat o svoji finanční situaci, jelikož jako vdově po univerzitním profesorovi jí bylo zajištěno slušné hmotné zabezpečení a také po sobě Josef Engel zanechal kapitál, z kterého jí a jejímu synovi plynul pravidelný finanční příjem.²⁰⁹

V roce 1851 vstoupil Emanuel do školy, začal navštěvovat c. k. českou hlavní školu, v jejímž čele stál Karel Slavoj Amerling.²¹⁰ Emanuel na konci prvního roku své docházky obdržel vysvědčení s celkovým hodnocením výborně.²¹¹ Napsal své mamince první dopis v češtině: „*Moje drahá zlatá maminko! Já tě nastokrát líbám a děkuji ti, že jsi mi psala. Já na tě pořád myslím a tuze se těším až zas přijdeš. Já píšu každý den svůj deník. Sonntaga pozdravuju. Milá maminko, já ti přijdu naproti do nádraží. Tvůj Emánek. V Praze 2. března 1852.*“²¹² Z toho vyplývá láska k matce, ale také to, že si vedl, jak zmínil, deník, ten se ale nedochoval.

Další vzdělání Emanuel získal na akademickém gymnáziu v Klementinu.²¹³ Jeho spolužákem se stal Václav Červinka (1844–1929), jenž byl synem právníka a velkostatkáře z Ostředka. Václav se s Emanuelem spřátelil a toto pouto jim vydrželo

---

²⁰⁴ LA PNP, fond Emanuel Engel, korespondence rodinná, úmrtní list Josefa Engla z 24. dubna 1845 a parte Josefa Engla.

²⁰⁵ AHMP, Sběrka matrik, sign. TRS N6 (1841-1845), fol.149v-150.

²⁰⁶ D. PROCHÁZKA, *Emanuel Engel*, s. 55.

²⁰⁷ AHMP, Magistrát hlavního města Prahy, Judiciále (nezařazený), sign. III A 580.

²⁰⁸ D. PROCHÁZKA, *Emanuel Engel*, s. 55.

²⁰⁹ TAMTÉŽ.

²¹⁰ TAMTÉŽ, s. 56.

²¹¹ LA PNP, fond Emanuel Engel, doklady vlastní, vysvědčení Emanuela Engla z c. k. české hlavní školy v Praze.

²¹² TAMTÉŽ, korespondence rodinná, dopis Emanuela Engla matce Johanně Englové z 2. března 1852.

²¹³ D. PROCHÁZKA, *Emanuel Engel*, s. 62.

až do konce života.²¹⁴ Emanuel získal i další přátele, byl to Vojtěch Frič (1844–1918) – syn advokáta a podnikatele Josefa Friče, Jaromír Čelakovský (1846–1914) – syn českého spisovatele a slavisty Františka Ladislava Čelakovského, hrabě Václav Kounic (1848–1913), Josef Sládek (1845–1912), Ivan Klicpera (1845–1881) – syn dramatika Václava Klimenta Klicpery.

Prázdniny trávil se svojí matkou na venkově, a to většinou na Komorním Hrádku v Posázaví, již v této době navštěvoval Villaniovy na jejich statku Střížkov a Červinkovy v Ostředku.²¹⁵

Jeho kamarádi mu přezdívali „*Anděl*“, přezdívka vznikla translací z jeho příjmení a byla docela ironická, protože malý Emánek rozhodně žádným andělem nebyl, jako velice energické dítě často zlobil a vymýšlel lumpárny.²¹⁶ Největší z nich byla spojena s oslavami na počest básníka Friedricha Schillera, které proběhly v roce 1859. Ve svých patnácti letech Emanuel sepsal provolání, v němž nabádal všechny Čechy, aby se vzepřeli dalšímu poněmčování a oslav se neúčastnili.²¹⁷ Trest ho neminul, musel na tři dny do vězení a jeden den musel držet půst. Dále byl za trest vyloučen ze školy a také ho stihl přísný dohled jeho matky.²¹⁸ Problémy měl s pokračováním ve studiu, byl již v septimě, nakonec mu bylo dovoleno studovat, ale privátní formou. Čekala ho maturitní zkouška, jež měla proběhnout 22. září 1862. Svému příteli Červinkovi psal: „*Propadneš, budeš mít hanbu, zlost a doma strašlivé scény, ale nic platno, sáhnu li po knize, jako bych do ohně sahal, a sedím li čtvrt hodiny, bolí mne hlava a všecko se se mnou točí. Věř mi, že bych z kůže vylít! Jak to dopadne nevím!*“²¹⁹ Nakonec u zkoušky obstál a mohl pokračovat ve studiích dále.

Rozhodl se, že bude pokračovat podle otcova vzoru na lékařské fakultě, proto 6. října 1862 nastoupil na Karlo-Ferdinandovu univerzitu.²²⁰

Jeho dalším zájmem byl tělocvičný spolek Sokol, u něhož byl veden od roku 1862. Za čtyři roky se stal jednatelem spolku, měl na starosti různé povinnosti, jako sledování pohybu členů a placení příspěvků, vyřizoval spolkovou korespondenci, staral se

---

²¹⁴ TAMTÉŽ, s. 64.

²¹⁵ TAMTÉŽ, s. 66.

²¹⁶ TAMTÉŽ.

²¹⁷ TAMTÉŽ, s. 67.

²¹⁸ LA PNP, fond Emanuel Engel, doklady vlastní, zpráva o zatčení, odsouzení a věznění Emanuela Engla, s. d.

²¹⁹ TAMTÉŽ, korespondence odeslaná, dopis Emanuela Engla příteli Václavu Červinkovi z 21. srpna 1862.

²²⁰ K přednáškám, které si Emanuel Engel zapsal D. PROCHÁZKA, *Emanuel Engel*, s. 72-75.

o písemnosti spolku, vedl deník spolku a další. Nakonec musel tuto funkci opustit, ale nadále zůstal cvičitelem.²²¹

Emanuel nebyl jen sportovně nadaný, zájem měl i o literaturu. Již v roce 1862 vstoupil do Čechoslovanu, spolku, který vydával ručně psaný časopis Slávie,²²² kam přispívali členové pod pseudonymy, Emanuel Engel pod jménem Karolínský, později i pod Karola a Řezáč.²²³ Spolek se začal přejmenovávat, nejprve to byli Bratři literární, poté na Englův návrh přijal název Vltavan a nakonec v roce 1865 byl odhlasován návrh Jaromíra Čelakovského a spolek získal jméno Ruch. Novým předsedou se stal Emanuel Engel.²²⁴ Členové vydávali časopisy Ruch a Věstník. Spolek nakonec zanikl, jeho finanční situace byla neúnosná, ale členové měli mezi sebou kontakty nadále a ty vyústily ve vydání almanachu Ruch v roce 1868.²²⁵

Dne 7. listopadu 1868 byl Emanuel Engel promován doktorem lékařství. Na promoci konané v Karolíně pozval známé své matky Johanny Englové, a to Dušana Viléma Lambla a Alexandra Fedoroviče Hilferdinga.²²⁶ Od ledna následujícího roku nastoupil do svého prvního zaměstnání ve Všeobecné nemocnici na Karlově náměstí, kde se dostal na oddělení pro syfilitiky a kožní onemocnění, z nemocnice nakonec odešel.²²⁷

Na doporučení Františka Ladislava Riegra vstoupil jako vychovatel do služeb ruských aristokratů. Emanuel s nimi cestoval do Švýcarska a Francie, kde ve volných chvílích pobývali.²²⁸ V 70. letech 19. století působil Emanuel Engel v zahraničí a v této době se mu utvářely názory na politiku, na ekonomické a sociální změny ve společnosti a pohled na problémy v monarchii.²²⁹ Emanuel Engel se vrátil do vlasti v roce 1879.

Z osmdesátých let 19. století se dochovaly dopisy, které zaslal Emanuel Engel Antonínu Jaroslavovi Vrtětkovi.²³⁰ Emanuel v této době získal místo městského lékaře v Benešově.²³¹ Z Benešova 9. února 1880 příteli Vrtětkovi psal: *„Spěchám, abych především Vám oznámil, že dnes zasnoubil jsem se se sl[ečnou] Zdeňkou Villanovou.*

---

²²¹ TAMTÉŽ, s. 79.

²²² TAMTÉŽ, s. 80.

²²³ Jaroslav VOPRAVIL, *Slovník pseudonymů v české a slovenské literatuře*, Praha 1973, s. 528.

²²⁴ Ke spolku Ruch LA PNP, fond Emanuel Engel, doklady spolku.

²²⁵ D. PROCHÁZKA, *Emanuel Engel*, s. 84.

²²⁶ LA PNP, fond Antonín Jaroslav Vrtětko, pozvánky na promoci ze 7. listopadu 1868. Více v kapitole 3. Společenské kontakty paní Englové.

²²⁷ D. PROCHÁZKA, *Emanuel Engel*, s. 89-90.

²²⁸ D. SEŇKOVÁ, *Příspěvek*, s. 140.

²²⁹ TAMTÉŽ, s. 141.

²³⁰ LA PNP, fond Antonín Jaroslav Vrtětko, dopisy Emanuela Engla Antonínu Jaroslavovi Vrtětkovi.

²³¹ D. SEŇKOVÁ, *Příspěvek*, s. 142.

*Mám plnou naději, že úmysl svůj nepromění a doufám pevně ve své plné štěstí. Promiňte krátkost mého listu, příště víc – buď písemně, buď ústně.*²³² Zdeňka Villaniová (1846–1880) byla dcera Karla Drahotína Villaniho. Ke sňatku z neznámých důvodů nedošlo. Zdeňka se ten samý rok provdala za Adolfa z Czechenherzu.²³³ A Emanuel se někdy v této době oženil, jeho manželkou se stala Bohumila Schindelářová.²³⁴ Poté se Emanuel zmiňoval Vrtěátkovi o budoucí cestě do Sevastopolu, kde měl strávit ruské Vánoce, měl v plánu pokračovat do Cařihradu, parníkem do Neapole, dále cestovat vlakem a jeho konečná zastávka měla být Řím.²³⁵

Po návratu z výše zmíněné cesty byl v říjnu 1883 v Benešově zvolen do obecního zastupitelstva²³⁶ a v tom samém roce i do zemského sněmu.²³⁷ Z návštěvy Francie 13. dubna 1884 psal Vrtěátkovi o pozvání, které dostal od přítele, který žije na Kavkazu, aby ho navštívil. Dále Emanuel Vrtěátka informoval o návštěvě Augusty Braunerové v Paříži a o tom, že Václav Brožík začal s obrazem *Odsouzení Mistra Jana Husa od sněmu církevního v Kostnici 6. července 1415*. V dopise Emanuel psal i o své výpovědi v Benešově.²³⁸ Dopis, který poslal Emanuel Engel v roce 1885 příteli Vrtěátkovi, musel diktovat, protože onemocněl: „Rozstonal jsem se na svá stará kolena dětskou nemocí, což dokazuje, že i v ohledu tělesném lidé dětinskými se státi mohou. Vyšetřoval jsem totiž dítko šarlachem stížené a byl při tom od něho do prstu až do krve kousnul, čímž nejspíše nákaza se přenesla.”²³⁹

Od poloviny osmdesátých let 19. století byl Emanuel poslancem říšské rady ve Vídni. Stál u zrodu samostatného mladočeského klubu a stal se jeho předsedou.²⁴⁰ Z Vídně se dochovaly tři dopisy, které zaslal Vrtěátkovi. V říjnu 1885 našel byt ve Vídni

---

²³² LA PNP, fond Antonín Jaroslav Vrtěátka, dopis Emanuela Engla příteli Antonínu Jaroslavovi Vrtěátkovi z 9. února 1880.

²³³ Petra SPOUSTOVÁ, *Karel Maria Drahotín Villani šlechtic vlastenec*, České Budějovice 2008 (Diplomová práce).

²³⁴ LA PNP, fond Emanuel Engel, korespondence rodinná, parte Emanuela Engla, kde je zmíněná manželka Bohumila, dále pobytová přihláška uložená v NA, odkaz je k dispozici na http://digi.nacr.cz/prihlasky2/index.php?action=link&ref=czarch:CZ-10000010:874&karton=108&foliu_m=544 (k 1. červenci 2014).

²³⁵ LA PNP, fond Antonín Jaroslav Vrtěátka, dopis Emanuela Engla příteli Antonínu Jaroslavovi Vrtěátkovi z 26. prosince 1882.

²³⁶ TAMTÉŽ, dopis Emanuela Engla příteli Antonínu Jaroslavovi Vrtěátkovi z 25. října 1883.

²³⁷ D. PROCHÁZKA, *Emanuel Engel*, s. 53. Dále k politickému a sociálnímu profilu Emanuela Engla např. Luboš VELEK, *Benešovský poslanec Emanuel Engel (1844-1907). Politický a sociální profil politického vůdce*, in: L. Velek (ed.), *Stopy dějin pod Blaníkem*. Pocta Jiřině a Erichu Rennerovým od jejich kolegů, přátel a žáků, České Budějovice 2006, s. 159-174.

²³⁸ LA PNP, fond Antonín Jaroslav Vrtěátka, dopis Emanuela Engla příteli Antonínu Jaroslavovi Vrtěátkovi z 13. dubna 1884.

²³⁹ TAMTÉŽ, dopis Emanuela Engla příteli Antonínu Jaroslavovi Vrtěátkovi z 16. ledna 1885.

²⁴⁰ D. PROCHÁZKA, *Emanuel Engel*, s. 53.

a navštívil strýce Zimmera v Schösselgasse 22 a také tam začal bydlet.²⁴¹ Za rok, v říjnu 1886, psal, že už ho ve sněmovně neberou jako páté kolo u vozu, začal se konečně prosazovat, českou politiku považoval Emanuel za ubohou, Rieger byl podle něho příliš důvěřivý a Němci byli vypočítaví a chytří.²⁴²

Další kroky Emanuela Engla směřovaly do Sedmihorek, kde od roku 1886 pracoval jako lázeňský lékař. Léčil pacienty za byt, stravu a sto zlatých měsíčně. V této době se zabýval i otázkou Rukopisu královédvorského, který prošel různými zkouškami pravosti.²⁴³

V roce 1889 se stal ředitelem Hypoteční banky.²⁴⁴ O rok později v souvislosti se zakládáním dívčího gymnázia Minerva se na Emanuela Engla obrátila Eliška Krásnohorská (1847–1926). Požádala ho, aby předložil v říšské radě petici, která obsahovala přes čtyři tisíce podpisů za povolení dívčího gymnázia, ale setkala se s jeho odmítavým postojem. Ve svých vzpomínkách si Eliška Krásnohorská napsala: „*Neschvaloval cílů naší petice, odsuzoval ženské studium jako justament přepjatých emancipistek. Ideál dívky jevil se mu jako skleníková květinka, již nesmí dotknouti drsný dech života svými vánicemi a vichry, svými konkurenčními zápasy o kus vědomosti ne chleba.*“²⁴⁵ Bylo až s podivem, že syn Johanny Englové, která byla vzdělaná žena střední vrstvy, nesouhlasil se založením dívčího gymnázia, které mu podle slov Elišky Krásnohorské připadalo nemyslitelné. Přesto nelze opomenout, že se narodil do společnosti, kde platilo, že žena se stará o domácnost, na což nepotřebuje být vzdělaná školami. Jak se ale ukázalo, Emanuel Engel se domníval, že žena neměla přijít do styku s tvrdým životem a že o ženu musí být postaráno. Eliška Krásnohorská se nevzdala, napsala Englovi dopis, který obsahoval pohled na ženu z hlediska většiny žen. Následovala návštěva Krásnohorské u Engla, na níž mu předala knihu výstřižků o ženské situaci, která se skládala z článků z novin a ženských časopisů. Emanuel Engel se nechal přesvědčit a omluvil se, protože netušil že ženská otázka byla tak závažným tématem.²⁴⁶ Petici předal poslanci Karlu Adámkovi, ten ji doručil říšské radě a 11. října 1890 rada petici přijala. Engel se o rok později, po volbách v březnu 1891 dostal

---

²⁴¹ LA PNP, fond Antonín Jaroslav Vrtátka, dopis Emanuela Engla příteli Antonínu Jaroslavovi Vrtátkovi z 2. října 1885. Bohužel se prozatím nepodařilo zjistit, o kterého ze strýců se jedná.

²⁴² TAMTÉŽ, dopis Emanuela Engla příteli Antonínu Jaroslavovi Vrtátkovi ze 17. října 1886.

²⁴³ „*Tedy co tkne se Rukopisu královédvorského zdá se, vyšetřením chemiků spor jest ve prospěch pravosti spolehlivě (?) rozhodnout.*“ LA PNP, fond Antonín Jaroslav Vrtátka, dopis Emanuela Engla příteli Antonínu Jaroslavovi Vrtátkovi z 8. července, 2. srpna a 21. srpna 1886.

²⁴⁴ OSN 8, Praha 1894, s. 614.

²⁴⁵ M. BAHENSKÁ, *Počátky*, s. 131.

²⁴⁶ TAMTÉŽ.

do vedení české politiky a v říšské radě se věnoval otázce českého školství, a to i ženského.²⁴⁷

Poté, co ustoupil z politiky, se usadil v Karlových Varech,²⁴⁸ kde od roku 1892 působil na pozici sezonního lékaře.²⁴⁹ V tomto městě 26. října 1907 zemřel.²⁵⁰

2. 4 Vdova Johanna Barbora Englová²⁵¹

Od smrti svého manžela, tedy od roku 1845, Johanna vychovávala sama syna Emanuela, který v dospělosti, jak bylo ukázáno, dosáhl význačného postavení ve společnosti. Její manželství s Josefem Englem trvalo necelý rok a půl a po jeho smrti se již neprovdala. V korespondenci byla jako vdova označována slovem „*Professorswitten*.“

Po smrti manžela se Johanna přestěhovala společně se synem na Staré Město do domu v Rytířské ulici, kterému se říkalo Stará rychta. Byt měli ve druhém patře a skládal se ze šesti pokojů: předsíně, kuchyně, Emanuelova pokoje, Johannina pokoje, jídelny a „parádního“ pokoje. Přítel Emanuela Engla Václav Červinka vzpomínal na byt Englových takto: „*Pokoje zdály se mi úpravné [!], ale tmavé [...]. Největším dojmem na mne působily veliké, jak se mi zdálo, starožitné olejové obrazy, veliký mnoharamenný pozlacený svícen, jenž visel z prostředka stropu salonu, a hladké, vyleštěné podlahy...*“²⁵²

Představu o tom, jak vypadaly pokoje, dává i dochovaný účet z roku 1853 za malování.²⁵³ Paní Englová si nechala vymalovat tři pokoje, jeden – podle uvedené ceny v něm proběhlo nejvíce malířské práce – na modro, druhý a třetí pokoj byly menších rozměrů a malíř je vymaloval zeleně, a jak je uvedeno na účtu, „*Piiquet Farbe*“. Pokoje si Johanna takto nechala vymalovat v roce 1853 a podle jednoduše zvolených barev lze usuzovat, že pod vlivem *biedermeieru*, do kterého byly laděny. Dále se dochovaly účty, které nastiňují Johanninu péči o domácnost. V dubnu 1854 si nechala podle dochovaného účtu opravit v hodinářství Karel Suchý a syn hodiny,

²⁴⁷ M. L. NEUDORFLOVÁ, *České ženy*, s. 120.

²⁴⁸ D. SEŇKOVÁ, *Příspěvek*, s. 147.

²⁴⁹ *OSN* 8, s. 614. V této době (1898) se nechal Emanuel Engel portrétovat, autorem byl Leopold Hartmann, NM, inv. č. H2-182 739; Příloha č. 5 – Obrazová část, Obr. č. 2.

²⁵⁰ LA PNP, fond Emanuel Engel, korespondence rodinná, parte Emanuela Engla.

²⁵¹ Dochovala se její fotografie z 60. let 19. století, autor neznámý, NM, inv. č. H2-182 741; Příloha č. 5 – Obrazová část, Obr. č. 1.

²⁵² D. PROCHÁZKA, *Emanuel Engel*, s. 59.

²⁵³ LA PNP, fond Emanuel Engel, korespondence rodinná, účet pro Johannu Barboru Englovou za malování z 20. října 1853.

kterým se rozbilo kyvadlo.²⁵⁴ Poslední z účtů, který odhaluje vybavení bytu paní Englové, byl za osvětlení, které si nechala opravit 13. září 1872.²⁵⁵

O vybavení pokojů v roce 1857 se Johanna zmiňovala v konceptu své závěti, který se po ní zachoval.²⁵⁶ První skupinou věcí, které odkazovala, byly oděvy. V její skříni byly uloženy šaty a prádlo, dále dvojitý šál, černé a šedivé šaty, čtyři páry spodního prádla, dva kabáty – jeden z nich byl sametový. Dále se zmiňovala o diamantech, které byly nejspíše součástí nějakého náhrdelníku. Součástí jejího šatníku bylo také osmero bot. Odkazovala i nábytek, skříň na šaty, kredenc, postel, a to s matracemi, nebesy a dvěma polštáři. Poslední největší částí vybavení zmíněného v závěti byly předměty ke stolování, jako devět párů stříbrných příborů, ale i dvanáct kovových lžic, stejný počet kávových lžic, dále dvě lžičky na smetanu, lžice na ragú, dóza a solnička. Zvláště zajímavá byla cukřenka z křišťálu se stříbrným podstavcem a velký modrý šálek na smetanu se stříbrným podstavcem. Svému synovi Emanuelovi odkázala Johanna Englová v tomto konceptu závěti fortepiano a hodiny.

Její společný byt se synem se na základě velikosti a rozmanitosti vybavení řadil mezi zámožnější, který si mohla dovolit pouze majetnější měšťanská rodina.²⁵⁷

Česká spisovatelka Maryša Radoňová-Šárecká (1890–1958), která se v jedné ze svých knih věnovala salonům, se zmínila i o Johanně: „*Paní Johanna se živě zajímala o veřejné dění, měla pověst ženy obdařené velikou dobrosrdečností a k tomu zvláštním společenským taktem a bystrozrakem.*“²⁵⁸ Dobročinnost po ní zdědil i její syn, údajně se stávalo, že přišel domů bez bot, klobouku či čepice, protože je rozdál chudým studentům.²⁵⁹ Johanna pořádala společenské akce, kterých se její syn od svých sedmnácti let běžně účastnil.²⁶⁰ Scházela se u ní společnost významných osobností té doby.²⁶¹

Johanna Englová se celý svůj život přátelila s Antonínem Jaroslavem Vrtátkem, jenž byl knihovníkem Muzea Království českého a také s dalšími představiteli pražského měšťanstva, se kterými si vyměňovala korespondenci.²⁶²

---

²⁵⁴ TAMTÉŽ, účet pro Johannu Barboru Englovou za opravu hodin z dubna 1854.

²⁵⁵ TAMTÉŽ, účet pro Johannu Barboru Englovou za osvětlení z 13. září 1872.

²⁵⁶ TAMTÉŽ, koncept poslední vůle Johannu Englové z 23. dubna 1857. Více v kapitole 5. Edice vybraných pramenů s všestranným rozbohem – 5. 4 Závěť Johannu Barbory Englové z 23. dubna 1857.

²⁵⁷ M. LENDEROVÁ – T. JIRÁNEK – M. MACKOVÁ, *Z dějin*, s. 72.

²⁵⁸ M. RADOŇOVÁ-ŠÁRECKÁ, *Salony*, Praha 1920, s. 82.

²⁵⁹ D. PROCHÁZKA, *Emanuel Engel*, s. 69.

²⁶⁰ TAMTÉŽ, s. 70.

²⁶¹ Více v podkapitole 4. 1 „Salon“ paní Englové.

²⁶² Více v kapitole 3. Společenské kontakty paní Englové.

Johanna celý svůj život věnovala výchově a starostem o svého syna Emanuela. Johanna na svého syna myslela při sepisování závětí. První z nich sepsala v roce 1857, v konceptu závěti odkazovala synovi byt a jeho vybavení s výjimkou dámských šatů.²⁶³ Když 1. ledna 1874 sepisovala poslední vůli, napsala: „*Vše co leží a stojí v mém bytě, s výjimkou oblečení, patří mému synovi Emanuelovi. To já mu předávám k jeho vlastnictví. Praha, 1. ledna 1874. Johanna Engel.*“²⁶⁴ Johanna synovi odkázala byt a vše, co se v něm nacházelo, ale hmotné věci sepsala až v závěti o dvacet pět dní později a odkázala je ženám ze svého okolí. Jak bylo výše uvedeno, Johanna se zmiňovala o výjimce, která se měla týkat šatů, právě ty, společně se šperky, porcelánem, hodinami a dalšími cennými předměty z Johanniny domácnosti, byly odkázány především neteřím.²⁶⁵

Johanna si v další ze svých závětí kromě syna vzpomněla i na svého celoživotního přítele Vrťátka a odkázala mu necelý měsíc před svou smrtí část svého hmotného majetku: „*Der Amor Kopf vom Marmor, das Schmuck Kästchen mit Edelsteinen, ein Silber ans Besteck mit 2 Esslöffel gehört zum Andenken den Vrťátka, von seiner Freundin Johanna Engel. Prag den 24ten Jän[n]er 1874.*“²⁶⁶

Těsně před smrtí Johanna urovnávala své odkazy. Z předešlé doby, jak bylo ukázáno, pamatovala na svého syna Emanuela, když mu odkázala byt a nezapomněla ani na svého přítele Vrťátka. Poslední věc, která Johanně zbývala, se týkala podrobného soupisu odkazu hmotných předmětů. Dne 26. ledna 1874 dokončila své odkazy poslední částí závěti.²⁶⁷ Odkaz směřoval především k neteřím Nině, Louise, Marii Duškovým, dcerám její sestry Elisabeth. Darovala jim hmotné věci jako hedvábné šaty, krajky, klobouk, sedm francouzských šavlí, bašlík neboli náhlavník a živůtek. Louise Jirotové, příbuzné z matčiny strany,²⁶⁸ odkázala hedvábné šaty a jejímu dítěti zlaté hodiny,

---

²⁶³ TAMTÉŽ, koncept poslední vůle Johanny Englové z 23. dubna 1857.

²⁶⁴ LA PNP, fond Emanuel Engel, korespondence rodinná, poslední vůle Johanny Englové z 1. ledna 1874.

²⁶⁵ TAMTÉŽ, poslední vůle Johanny Englové z 26. ledna 1874.

²⁶⁶ TAMTÉŽ, lístek s odkazem Antonínu Jaroslavovi Vrťátkovi z 24. ledna 1874.

²⁶⁷ TAMTÉŽ, poslední vůle Johanny Englové z 26. ledna 1874. Nině Gros[s]mannové rozené Duškové odkázala: „*schwarze neue Seidenkleid, das schwarze Spizentuch, u[nd] den neune Hut von den Malá*“, Louise Sweik rozené Duškové dala „*das blaue Seidenkleid, achten französ Shawl*“, Marii Faltysové rozené Duškové „*das graue Sedenklein, den Bašlík u[nd] die schwarze Spizentuch mit den schwarz Chemisette*“, Maruše Faltysové „*das blaue Collier*“, Louise Jirotové „*das braue Seidenkleid u[nd] ihr Kind die goldene Uhr, sam[m]t Kette u[nd] ein Roccoco Portzerl*“, Betty Hanušové „*das golden Armband mit Perle*“.

²⁶⁸ TAMTÉŽ, poslední vůle Johanny Englové z 23. dubna 1857, kde se zmiňuje o tetě Jirotové; TAMTÉŽ, parte sestry Veroniky Zimmerové Josephy Czerny z roku 1849, kde je uvedena jako pozůstala Marie Jirota.

náhrdelník a rokokový porcelán. Znamé zpěvačce Betty Hanušové (1846–1901), manželce skladatele Zdeňka Fibicha, darovala zlatý náramek s perlami.²⁶⁹

Johanna Barbora Englová zemřela v Praze 20. února 1874 v Mariánské ulici v Praze (čp. 920/3). Do křestního listu bylo dopsáno: „Umřela ve 4 ½ hodiny odpoledne.“²⁷⁰ Na jejím parte stojí: „Doktor Emanuel Engel dává na vědomí smutnou zprávu o smrti drahé, milované matky, paní Johanny Englové, vdovy po lékaři a univerzitním profesorovi. Zemřela na ochrnutí plic dne 20. února 1874 ve věku 56 let. Rozloučení proběhne 23. února ve 4 odpoledne v domě smutku, v Mariánské ulici čp. 3. Pohřeb se bude konat na Olšanských hřbitovech. Zádušní mše budou čteny 24. února v 9 hodin dopoledne v kostele sv. Jindřicha. Praha, 21. února 1874.“²⁷¹

O její hrob se staral podle dochovaných písemností Vrtátko, kterému správa hřbitovů v Olšanech zasílala účty (k roku 1874, 1890) a rozhodnutí o uložení těla (k roku 1881). Nejspíš se o hrob své přítelkyně postaral až do své smrti v roce 1892.²⁷²

---

²⁶⁹ Betty Hanušová viz M. LENDEROVÁ, *K hříchu*, s. 284.

²⁷⁰ LA PNP, fond Emanuel Engel, korespondence rodinná, křestní list Johanny Englové.

²⁷¹ TAMTÉŽ, parte Johanny Englové. Více v Příloha č. 5 – Obrazová část, Obr. č. 9. V parte je špatně uveden věk Johanny Englové, zemřela ve svých 64 letech.

²⁷² TAMTÉŽ, účet týkající se obnovy hrobu z 5. května 1874; lístek od správy hřbitova v Olšanech o spravování hrobu Johanny Englové z 21. září 1890; rozhodnutí o uložení těla Johanny Englové zaslané Vrtátkovi z 14. března 1881.

3. Společenské kontakty paní Englové

Johanna Barbora Englová byla především žena v domácnosti, která se starala o svého syna Emanuela. Ale také to byla žena, která pocházela z měšťanské společnosti, kterou tvořily význačné rodiny té doby jako Braunerovi či Riegrovi. Johanna si vyměňovala korespondenci s rodinou Villaniových. K jejímu okruhu přátel a známých patřil knihovník Muzea Království českého Jaroslav Antonín Vrt'átko, novinář a pedagog Vilém Gabler, lékař a tehdejší dopisovatel Národních novin Vilém Dušan Lambl, nebo historik a politik Anton Heinrich Springer.²⁷³ Podle dochované korespondence se Johanna přátelila i se zpěvačkou Betty Hanušovou, ruským slavistou a publicistou Alexandrem Fedorovičem Hilferdingem, černošským hercem a divadelním režisérem Irou Aldridgem a dalšími.²⁷⁴

S některými z nich si jen dopisovala, ale s některými se i pravidelně scházela. Návštěvy byly nejjednodušším, nejspontánnějším a nejvolnějším prostředkem sociability. Jejich průběh byl určován pravidly, která musela být dodržována a ve kterých byla společnost vychovávána. Návštěva měla pevně danou dobu a trvání. Čtvrt hodiny trvaly návštěvy oficiální, soustrastné a gratulační, které probíhaly mezi jedenáctou a dvanáctou hodinou dopoledne, zatímco odpoledne se konaly návštěvy společenské, a to mezi pátou a sedmou hodinou.²⁷⁵ Někteří užívali k pozvání navštívenců. Navštívencem byla myšlena malá kartička se jménem toho, který zval na návštěvu. V některých případech byla doplněna o zprávu pro zvaného. Toho využívala i Johanna, po které se dochovalo devět navštívenců modré, růžové, žluté a zelené barvy, na nichž bylo vytištěno její jméno.²⁷⁶

3.1 Antonín Jaroslav Vrt'átko (1815–1892)

Johanna Englová měla celoživotního přítele, jímž byl Antonín Jaroslav Vrt'átko. Ten se narodil 29. května 1815 v Benátkách nad Jizerou, podle názvu města se někdy podepisoval jako Benátský.²⁷⁷ V letech 1827–1833 studoval na gymnáziu v Mladé

---

²⁷³ L. VELEK, *Politický a sociální profil politického vůdce v 19. století*, in: Pavel Marek (ed.), *Osobnost v politické straně*, Olomouc 2000, s. 33-35. K osobě Antona Heinricha Springera se ve fondu Emanuela Engla dochoval pouze jeden dopis adresovaný Johanně, který není datovaný.

²⁷⁴ Příloha č. 2 – Tabulka dochovaných dopisů.

²⁷⁵ M. LENDEROVÁ – T. JIRÁNEK – M. MACKOVÁ, *Z dějin*, s. 303-305.

²⁷⁶ LAPNP, fond Antonín Jaroslav Vrt'átko, korespondence přijatá, navštívenců Johanny Englové.

²⁷⁷ OSN 26, Praha 1925, s. 1056.

Boleslavi.²⁷⁸ Poté odešel do Prahy, kde pokračoval ve studiu, a to na filozofii a právech. V roce 1840 se stal vychovatelem v rodině barona Hilprandta v Blatné, s nímž v zimě mezi lety 1842 a 1844 trávil čas v Itálii.²⁷⁹ Domácím učitelem byl i v rodině Františka Palackého.²⁸⁰ V Benátkách učil syny lombardsko-benátského místokrále arcivévody Rainera češtinu, národopis a dějepis.²⁸¹ Od roku 1847 do 1851 působil jako vychovatel i v rodině hraběte Harracha.²⁸² Poté se natrvalo usadil v Praze, kde se věnoval literatuře.²⁸³ A v této době se stal i vychovatelem malého Emanuela Engla.²⁸⁴ V roce 1855 vykonával funkci redaktora almanachu Perly české. Po smrti Václava Hanky v roce 1861 byl Vrťátko jmenován knihovníkem tehdejšího Muzea Království českého a také se stal na tři roky redaktorem muzejního časopisu. Literární dráhu Vrťátko zahájil již roku 1835 básněmi, kritikami a drobnými články.²⁸⁵ Publikoval v časopisu Květy a almanachu Vesna. Ovšem nebyl až tak úspěšný.²⁸⁶ Začal tedy psát odborné články a vydal korespondenci mezi Václavem Hankou a Josefem Dobrovským.²⁸⁷ Účastnil se sporu o Rukopisy, a to na straně obhájců jejich pravosti. Do češtiny v roce 1866 přeložil Aristotelovy Kategorie.²⁸⁸

Johanna Barbora Englová si s Antonínem Jaroslavem Vrťátkem podle dochované korespondence psala nejméně od roku 1836 až do své smrti v roce 1874.²⁸⁹ Ve fondu Emanuela Engla se nachází sto pětadesát dopisů, které obdržela Johanna Englová od Vrťátka a pouhých patnáct dopisů Johanny Vrťátkovi.²⁹⁰ Z patnácti dochovaných dopisů Johanny jejímu příteli Vrťátkovi je třináct datovaných, nejstarší z dopisů pochází z 2. července 1836 a nejmladší z 12. července 1847. Byly odesílány z různých míst, především z Prahy a Karlových Varů, ale také z Mimoně (Niemes) a z Lochovic (Lochowitz). Součástí některých dopisů jsou i obálky s Vrťátkou adresou, kde je uvedeno jméno „*Jean de Fabiani*” a také tak Vrťátka v některých dopisech

---

²⁷⁸ D. PROCHÁZKA, *Emanuel Engel*, s. 60.

²⁷⁹ OSN 26, s. 1056.

²⁸⁰ R. SAK, *Salon*, s. 46.

²⁸¹ D. PROCHÁZKA, *Emanuel Engel*, s. 61.

²⁸² OSN 26, s. 1056.

²⁸³ TAMTÉŽ, s. 1057.

²⁸⁴ D. PROCHÁZKA, *Emanuel Engel*, s. 61.

²⁸⁵ OSN 26, s. 1057, zde jsou uvedeny všechny jeho literární díla.

²⁸⁶ D. PROCHÁZKA, *Emanuel Engel*, s. 61.

²⁸⁷ J. A. VRŤÁTKO, *Dopisy Václava Hanky a Josefa Dobrovského*, Praha 1871.

²⁸⁸ Slovník českých filozofů na <http://www.phil.muni.cz/fil/scf/komplet/index.html> (k 10. červenci 2014).

²⁸⁹ LA PNP, fond Emanuel Engel, korespondence rodinná, nejstarší dochovaný dopis Johanny Englové svému příteli Antonínu Jaroslavovi Vrťátkovi z 2. července 1836.

²⁹⁰ LA PNP, fond Emanuel Engel, korespondence rodinná. Nebyly nalezeny další dopisy Johanny Englové jejímu příteli Jaroslavovi Vrťátkovi ani v dalších archivních fondech, které přicházely v potaz při psaní předkládané práce. Viz Příloha č. 1 – Graf č. 1.

Johanna oslovovala („*Lieber Fabiani!*“). Nevyhýbala se ani dalším oslovením jako „*Mein Alles!*“ nebo „*Mein in[n]ugst geliebter M[ann]!*“.

Svému Fabianimu Johanna z Prahy psala, že dostala nový šperk a v souvislosti s tím se těšila na bál. Navštěvovala právnické a medicínské plesy.²⁹¹ Johanna neměla o pozvánky na ples nouzi. Účastnila se i domácích bálů, jejichž tradice vznikla po napoleonských válkách.²⁹² Skoro každá rodina, v níž dospívala jedna nebo více dcer, uspořádala v době masopustu alespoň jeden bál. Nebyla to zrovna levná záležitost, a proto se stávalo, že se domluvilo více rodin, aby pokryly veškeré náklady.²⁹³ I Johanna Englová měla vlastní ples, a to ve svých třiceti letech.²⁹⁴

Ve svých dopisech se Johanna zmiňovala i o trávení volného času. Zábava pro ni spočívala v koupání se v řece.²⁹⁵ V jednom z dopisů uvedla svůj zážitek ze dne, kdy poprvé střílela ze zbraně. Také pořádala různé výlety a vyjížděky. V jednom z nedatovaných dopisů se zmiňovala o výletu, který se uskutečnil v neděli za příznivého počasí do údolí, nejspíše v okolí Karlových Varů, odkud dopis psala.²⁹⁶

Při jednom ze svých výletů navštívila i Panenské Břežany.²⁹⁷ V Břežanech pobývala sestra Johannina švagra Alexe Václava Ryby Marie Rozálie, která zde sloužila na zámku u hraběte Riese-Stahlburga a také se v tomto místě provdala za hraběcího revírníka Pavla Schwinga, s kterým měla později devět dětí.²⁹⁸ V dopise, v kterém se Johanna zmiňovala o výletě do Břežan v blízkosti Veltrus, o Marii Rozálii psala jako o „*Försterin*“, nezmiňovala její jméno. Dospělosti se dožily pouze tři sestry Václava Alexe Ryby a dvě z nich sloužily v Panenských Břežanech – Marie Rozálie a Klementina Anna. Obě dvě se provdaly za revírníka, vzaly si totiž bratry, Marie Rozálie zmiňovaného Pavla a Klementina Anna jeho bratra Matěje. Ovšem v roce 1840, kdy Johanna psala tento dopis, byla Klementina Anna spolu se svým manželem již přestěhovaná do Vojtkova na Sedlčansku.²⁹⁹ Cestování a trávení času na venkově, kde

---

²⁹¹ LA PNP, fond Emanuel Engel, korespondence rodinná, dopis Johanny Englové příteli Antonínu Jaroslavovi Vrtětkovi ze 4. června 1838.

²⁹² M. LENDEROVÁ, *K hřichu*, s. 174; LA PNP, fond Emanuel Engel, korespondence rodinná, dopis Johanny Englové příteli Antonínu Jaroslavovi Vrtětkovi ze 4. června 1838.

²⁹³ M. LENDEROVÁ, *K hřichu*, s. 174.

²⁹⁴ LA PNP, fond Emanuel Engel, korespondence rodinná, dopis Johanny Englové příteli Antonínu Jaroslavovi Vrtětkovi z 18. února 1840.

²⁹⁵ TAMTÉŽ, dopis Johanny Englové příteli Antonínu Jaroslavovi Vrtětkovi z 2. července 1836.

²⁹⁶ TAMTÉŽ, dopis Johanny Englové příteli Antonínu Jaroslavovi Vrtětkovi, s. d.

²⁹⁷ TAMTÉŽ, dopis Johanny Englové příteli Antonínu Jaroslavovi Vrtětkovi z 18. února 1840.

²⁹⁸ I. HOYER, *O předcích*, s. 19.

²⁹⁹ TAMTÉŽ, s. 20.

byl čistý vzduch, považovala Johanna za velice přínosné a také podle ní měl člověk veselejší život.³⁰⁰

Od dětství byly Johanniny cesty spjaty s Karlovými Vary, kde měl její otec Franz Zimmer pobočku svého pražského obchodu a Johanna jej jezdila navštěvovat.³⁰¹ Město Johanna v jednom z dopisů nazvala rájem, z čehož je patrné, že si toto město velice oblíbila.³⁰² Karlovy Vary pro ni nepředstavovaly jen město, kde její otec podnikal, ale také místo, kde si mohla odpočinout. Čas trávila u vřidel a léčivých pramenů. Tyto pobyty obohacovala chvilkami na promenádě. Její pobyt trval povětšinou okolo 14 dní.³⁰³

Ve svých dopisech se Johanna Vrtátkovi často zmiňovala o své sestře Terezii, která byla o pět let starší. Terezie také pobývala v Praze společně se svým mužem Václavem Alexem Rybou, který se věnoval svému obchodu. Podle dopisů je patrné, že se Johanna s Terezii často scházely a trávily spolu čas.³⁰⁴

Vrtátka v roce 1838 Johanna poprosila o zápis do svého památníku.³⁰⁵ Ve fondu Emanuela Engela se dochoval památník, který si Johanna vedla mezi lety 1828 až 1839.³⁰⁶ Vrtátka zápis do tohoto dochovaného památníku neučinil.

V dopisech si Johanna svému příteli i stěžovala, měla k tomu rozličné důvody. Mohl to být i její opožděný příjezd na rozličná místa, který jí dělal starosti.³⁰⁷ Nebo se svému příteli svěřila se strachem, který zažila např. v souvislosti s tím, když viděla střelbu.³⁰⁸ Psala mu také o svých pocitech, které ji skličovaly.³⁰⁹

Obsah dopisů, jak z uvedeného vyplývá, je velice pestrý, Johanna v nich svému příteli Vrtátkovi referovala jak o svém trávení volného času, o společenských událostech, o své rodině, ale také o každodenních starostech, trápení a strachu. Z rozboru dopisů, které Johanna zaslala svému Fabianimu, lze usoudit, že spolu měli velice blízký vřelý přátelský vztah.

---

³⁰⁰ LA PNP, fond Emanuel Engel, korespondence rodinná, dopis Johanny Englové příteli Antonínu Jaroslavovi Vrtátkovi z 18. února 1840.

³⁰¹ TAMTÉŽ, dopis Johanny Englové příteli Antonínu Jaroslavovi Vrtátkovi ze 17. července 1838.

³⁰² TAMTÉŽ, dopis Johanny Englové příteli Antonínu Jaroslavovi Vrtátkovi z 1. dubna 1838.

³⁰³ TAMTÉŽ, dopis Johanny Englové příteli Antonínu Jaroslavovi Vrtátkovi z 27. dubna 1846.

³⁰⁴ TAMTÉŽ, dopis Johanny Englové příteli Antonínu Jaroslavovi Vrtátkovi z 18. února 1840.

³⁰⁵ TAMTÉŽ, dopis Johanny Englové příteli Antonínu Jaroslavovi Vrtátkovi ze 17. července 1838.

³⁰⁶ Viz 5. Edice vybraných pramenů s všestranným rozbohem – Památník Johanny Barbory Englové.

³⁰⁷ LA PNP, fond Emanuel Engel, korespondence rodinná, dopis Johanny Englové příteli Antonínu Jaroslavovi Vrtátkovi z 1. dubna 1838.

³⁰⁸ TAMTÉŽ, dopis Johanny Englové příteli Antonínu Jaroslavovi Vrtátkovi z 14. června 1838.

³⁰⁹ TAMTÉŽ, dopis Johanny Englové příteli Antonínu Jaroslavovi Vrtátkovi z 1. dubna 1838.

Ve fondu Emanuela Engla se nachází sto pětadesát dopisů, které obdržela Johanna Englová od Vrt'átka. Tyto dopisy jsou uloženy v tmavých deskách a rozdělené podle roků, v kterých si je mezi sebou Johanna s Vrt'átkem posílali. První dopis, který se dochoval, je z roku 1846, poslední z roku 1872. Nejvíce dopisů, sedmadvacet z celkového počtu, pochází z rušného roku 1848. Poté se počet dochovaných dopisů během let liší.³¹⁰ Pokud Vrt'átko využíval v dopisech dataci, nedržel se stejného vzoru, ale datoval různými způsoby.³¹¹ Vrt'átko Johannu oslovoval takto: „*Mein Engel!*“, „*Geliebtes Kind*“, „*Gnädige Frau*“, „*Teuerste Netti*“, „*Mein süßte Kind!*“. Využíval také její příjmení „*Engel*“ tak, že ji oslovoval jako „*anděl*“. Což vyšlo najevo až v tom případě, kdy jí psal v češtině. „*Teurer Bote des Himmels! To je toliko jako: Drahy anděli!*“³¹² Vrt'átko ve většině z dopisů uváděl adresu, kam dopis poslal, na základě toho se dalo určit, kde Johanna pobývala.³¹³ Co se týká jazykové stránky, psali si spolu v německém jazyce, výjimečně česky, nebo využívali kombinaci těchto jazyků.³¹⁴ Vrt'átko se podepisoval několika různými způsoby: „*AJWtk*“, „*A. J. Benátský*“, „*AWBenátský*“, „*AW*“, „*Jarosl[av] Benátský*“. V jednom z dopisů se rozloučil v podobě: „*Ihr u[nd] im[m]er Ihr!*“³¹⁵

V korespondenci se odrážejí také politické události roku 1848. V tomto roce se Vrt'átko potýkal s tím, že jeho dopisy byly kontrolovány policií.³¹⁶ Revoluce, která tohoto roku propukla a v dalším roce pokračovala, pomalu dozrávala již řadu let předtím v důsledku finančních, obchodních, zemědělských a průmyslových krizí. Zasáhla téměř celou Evropu, prohnala se z Neapolska přes Uhry do střední Evropy a z Francie přes Německo až do Čech.³¹⁷ Ve Vídni v březnu 1848 povstali studenti spolu s měšťany a výsledkem bylo, že padl dosavadní režim a Metternich odstoupil.³¹⁸ Dále byl odstraněn Sedlnického policejní režim, byla zrušena cenzura a přislíbena ústava, což

³¹⁰ Viz Příloha č. 1 – Graf č. 1.

³¹¹ „*Samstag 17. 8. 1859*“, „*Am 28ten Oktober. Na den svatého Václava.*“, „*am Ludmila Tag 1852*“.

³¹² LA PNP, fond Emanuel Engel, korespondence rodinná, dopis Antonína Jaroslava Vrt'átka přítelkyni Johanně Englové z 12. dubna 1859.

³¹³ Nejvíce Vrt'átko Johanně posílal dopisy do Prahy, kde bydlela: „*Prag 404/ I Rittergasse im alt. Gericht 2. Stock*“, další místa byla rozličná, kde toho, kam zrovna odcestovala: „*Karlovy Vary*“, „*n[ach] Schoss Bellai in Istriess*“, „*nach Venedig St. Stefano*“, „*nach Teplitz Hotel Prince de Ligne*“, „*nach Dresden Hotel de Saze*“. Vrt'átko také uváděl, odkud Johanně psal, takže jí dopisy přicházely z Prahy, Blatné, Vídně, zámku Aschau v Dolních Rakousech, Brucku nad Litavou, zámku Hrádek u Nechanic, zámku Ebreichsdorf v Dolních Rakousech, zámku Hard ve Švýcarsku, Moskvě.

³¹⁴ LA PNP, fond Emanuel Engel, dopis Antonína Jaroslava Vrt'átka přítelkyni Johanně Englové z roku 1861.

³¹⁵ TAMTÉŽ, fond Emanuel Engel, korespondence rodinná, dopis Antonína Jaroslava Vrt'átka přítelkyni Johanně Englové z 22. května 1872.

³¹⁶ TAMTÉŽ, dopis Antonína Jaroslava Vrt'átka přítelkyni Johanně Englové z 2. února 1848.

³¹⁷ M. C. EFMERTOVIÁ, *České země*, s. 13.

³¹⁸ TAMTÉŽ, s. 23.

mělo v Praze velkou odezvu.³¹⁹ Vrťátko o tom Johannu v dopisech informoval, když byla mimo Prahu, dopisy se zprávami jí tak chodily do Vídně, Benátek, na zámek Aschau, do Tábora a na další místa, kde Johanna zrovna pobývala.³²⁰

Postupně došlo k ostřejším česko-německým národnostním rozporům. V březnu a dubnu se do Vídně vydaly deputace s požadavky, které byly ustanoveny v peticích. Petice obsahovaly požadavek na vznik státoprávního celku ze zemí Koruny české, rovnoprávnost Čechů a Němců ve veřejném životě, výkup z roboty, zrušení poddanství, svobodu tisku, vyznání, shromažďování atd. Výsledkem snah byl kabinetní list, který potvrdil Čechům národní a politické požadavky.³²¹ Dne 15. března se vzbouřila Vídeň a obyvatelstvo si vynutilo vyhlášení ústavnosti. Již v tomto měsíci v Praze vznikla Svornost-Concordia, jejíž základna čítala čtyři sta členů, mezi ně patřili výtvarníci, literáti, redaktoři, lékaři, politicky aktivní řemeslníci a živnostníci. Mezi členy se řadili Karel Havlíček Borovský, František August Brauner, František Ladislav Rieger.

V Praze se společnost začala obávat, měla strach z událostí, které proběhly ve Vídni. Spolu s ústavností, která byla vyhlášena zmiňovaného 15. března, bylo povoleno zřizovat národní gardy.³²² Další rozkol mezi oběma zemskými národy v Čechách se prohloubil při zasedání Slovanského sjezdu, který se konal v Praze na přelomu května a června. Na svatodušní pondělí 12. června po sbratřovací mši propuklo povstání, které bylo vyprovokováno vojskem Alfreda Windischgrätze. V Praze vyrostly barikády, které byly nakonec zničeny, když Windischgrätz nechal bombardovat město. Výsledkem dané situace bylo, že se nesešel zemský sněm.³²³

Pro české země revoluce znamenala přelom mezi stavovskou a občanskou společností, který byl dovršen v době neoabsolutismu.³²⁴ Vrťátko zajímala především situace v Uhrách, ale komentoval v dopisech i průběh revoluce v Čechách a ve Vídni.³²⁵

V říjnu vypuklo ve Vídni opět povstání, které bylo zapříčiněno tím, že se vláda snažila potlačit i povstání v Uhrách. Vídeňští povstalci spoléhali na pomoc Maďarů, ale jejich vojsko bylo poraženo spojenectvím vojsk Alfreda Windischgrätze a chorvatského

---

³¹⁹ Arnošt KLÍMA, *Češi a Němci v revoluci*, Praha 1994, zde s. 10.

³²⁰ LA PNP, fond Emanuel Engel, korespondence rodinná, dopis Antonína Jaroslava Vrťátka přítelkyni Johanně Englové z 18. května 1848.

³²¹ M. C. EFMERTOVIČ, *České země*, s. 13.

³²² TAMTÉŽ, s. 14.

³²³ TAMTÉŽ, s. 31-36.

³²⁴ P. BĚLINA – J. KAŠE – J. P. KUČERA, *České země*, s. 168.

³²⁵ LA PNP, fond Emanuel Engel, korespondence rodinná, dopis Antonína Jaroslava Vrťátka přítelkyni Johanně Englové z 15. srpna 1848.

bána Josipa Jelačice.³²⁶ V říjnu 1848 Vrťátko Johanně psal o dalších událostech, které proběhly, jako o deputaci a sněmu ve Vídni, dále se zmiňoval o maďarských představách spojených s revolucí ve Vídni.³²⁷ Vzbouřená Vídeň kapitulovala, ale obnovený říšský sněm zvolil pro své zasedání klidnější místo, a to Kroměříž. Sněm byl nakonec rozpuštěn a byla vyhlášena oktrojovaná ústava.³²⁸ Maďarská revoluce byla poražena v srpnu 1849 za dodatečné a již zbytečné asistence ruských vojsk.³²⁹ Tím byla revoluce v habsburské monarchii definitivně ukončena.³³⁰ Nový císař František Josef I. tak ve svých rukou soustředil veškerou rozhodovací moc, s jejímž výkonem mu pomáhal nový předseda Alexander Bach.³³¹

Z 27. září 1848 pochází kresba, kterou nejspíše vytvořil Vrťátko a poslal ji s jedním z dopisů Johanně.³³² Kresba byla učiněna tužkou, na papíře jsou znázorněni tři muži. Jsou to: ministr zahraničí a ministerský předseda Johann von Wessenberg v podobě zamyšleného muže s kloboukem na hlavě, poté rakouský polní maršál a český šlechtic Jan Josef Václav hrabě Radecký, jehož postava je umístěna v kanónu, a poslední znázorněný je generál Louis Eugène Cavaignac, který potlačil v Paříži červencové povstání v roce 1848. Generál Cavaignac je vyobrazen s dalekohledem, kanónem v ruce a mečem u pasu. Celá kresba byla nepochybně věnována vítězství Rakouska v bitvě u Custozy v červenci 1848, kde vítěznou stranu vedl do boje polní maršál Radecký proti sardinskému králi Karlu Albertovi.³³³

Vrťátko, jak bylo výše poukázáno, působil jako vychovatel ve šlechtických rodinách,³³⁴ a proto se často ve svých dopisech zmiňoval o šlechtě. Nejdříve od roku 1840 pobýval v rodině barona Ferdinanda Hilprandta (†1845) na zámku v Blatné.³³⁵ Od roku 1847 do 1851 působil jako vychovatel v rodině hraběte Harracha. Vrťátko vychovával děti Františka Arnošta Harracha (1799–1884), ten podnikal v průmyslu a zabýval se hospodářstvím. Hrabě měl zálibu v historii, na zámku v Brucku nad Litavou shromáždil velkou rodovou galerii a rodinný archiv, nechal postavit zámek

³²⁶ TAMTÉŽ, dopis Antonína Jaroslava Vrťátka přítelkyni Johanně Englové z 12. října 1848.

³²⁷ TAMTÉŽ, dopis Antonína Jaroslava Vrťátka přítelkyni Johanně Englové z 12. října 1848, jedná se ale o jiný dopis než je uveden v předchozí poznámce, 12. října odeslal Vrťátko dva dopisy.

³²⁸ M. C. EFMERTOVIČ, *České země*, s. 27.

³²⁹ P. BĚLINA – J. KAŠE – J. P. KUČERA, *České země*, s. 168.

³³⁰ M. C. EFMERTOVIČ, *České země*, s. 28.

³³¹ TAMTÉŽ, s. 46.

³³² LA PNP, fond Emanuel Engel, korespondence rodinná, kresba Antonína Jaroslava Vrťátka přítelkyni Johanně Englové z 27. září 1848.

³³³ Paul GINSBORG, *Daniele Manin and the Venetian Revolution of 1848-49*, London 1979, s. 286.

³³⁴ LA PNP, fond Emanuel Engel, korespondence rodinná, dopis Antonína Jaroslava Vrťátka přítelkyni Johanně Englové z 26. března 1858.

³³⁵ *OSN II*, Praha 1897, s. 19.

Hrádek u Nechanic. Měl dva syny, Jana Nepomuka Františka (1828–1909) a Alfréda Karla (1831–1914). Jana Nepomuka nejdříve vychovával Jan Erazim Vocel, poté se dostal k Vrt'átkovi. Jan Nepomuk v roce 1848 vstoupil do armády a bojoval proti povstalcům v Uhrách.³³⁶ O této skutečnosti Vrt'átko Johannu také informoval.³³⁷ Poté se Jan Nepomuk vrátil do Čech, kde na Kolínsku podporoval zemědělství a založil rolnickou školu.³³⁸ Snažil se o zavedení hedvábnictví do Čech, rozvoj včelařství a pěstování tabáku – poslední jmenované se mu nepovedlo. Věnoval se podpoře českého divadla, zapojil se do stavby Národního divadla, byl kurátorem Matice české a stál v čele několika spolků (např. Společnosti Muzea Království českého).³³⁹

Ve svých dopisech Vrt'átko Johanně psal také o různých osobnostech té doby, příkladem může být přírodovědec, univerzitní profesor a autor odborného názvosloví Josef Svatopluk Presl.³⁴⁰ Také, jak již bylo zmíněno, byl Josef Svatopluk Presl přítelem Josefa Engla. Vrt'átko o něm psal jako o poručíkovi malého Emanuela Engla.³⁴¹ V některých Vrt'átkových dopisech se objevila i osoba dalšího poručníka, který od roku 1856 měl na starosti Emanuela Engla, a to právníka Václava Vrzáka.³⁴² Václav Vrzák byl i právním zástupcem Františka Jaroše (1813–1900), který se spolu se svou manželkou Adélou staral o Zdeňku Havlíčkovou.³⁴³ Vrt'átko Johannu také informoval o svatbě pedagoga a spisovatele Karla Slavoje Amerlinga, který v roce 1842 založil školu Budeč, ta neměla dlouhého trvání, byla uzavřena v roce 1848 z finančních důvodů.³⁴⁴ V korespondenci Vrt'átko věnoval pozornost i politikovi Františku Ladislavu Riegrovi. Johannu prosil, aby Riegrovi poslala zapečetěný list.³⁴⁵ V jiném z dopisů se Vrt'átko spolu s Riegretem objednával na návštěvu k Johanně Englové.³⁴⁶

---

³³⁶ Petr MAŠEK, *Modrá krev*, Praha 1992, zde s. 87. Čerpané informace v této knize jsou shodné s *OSN 10*, Praha 1896, s. 904-909.

³³⁷ LA PNP, fond Emanuel Engel, korespondence rodinná, dopis Antonína Jaroslava Vrt'átka přítelkyni Johanně Englové z 8. listopadu 1848.

³³⁸ Jan HALADA, *Lexikon české šlechty*, Praha 1992, s. 54. Čerpané informace v této knize jsou shodné s *OSN 10*, s. 904-909.

³³⁹ P. MAŠEK, *Modrá krev*, s. 88.

³⁴⁰ M. SECKÁ, *Vojta Náprstek*, s. 297.

³⁴¹ LA PNP, fond Emanuel Engel, korespondence rodinná, dopis Antonína Jaroslava Vrt'átka přítelkyni Johanně Englové z 2. února 1848.

³⁴² TAMTÉŽ, dopis Antonína Jaroslava Vrt'átka přítelkyni Johanně Englové ze 17. září 1849; TAMTÉŽ, dopis Antonína Jaroslava Vrt'átka přítelkyni Johanně Englové z 25. ledna 1850.

³⁴³ M. LENDEROVÁ, *Dcera*, s. 85.

³⁴⁴ M. L. NEUDORFLOVÁ, *České ženy*, s. 23; LA PNP, fond Emanuel Engel, korespondence rodinná, dopis Antonína Jaroslava Vrt'átka přítelkyni Johanně Englové z 15. prosince 1847.

³⁴⁵ TAMTÉŽ, dopis Antonína Jaroslava Vrt'átka přítelkyni Johanně Englové z 9. května 1848.

³⁴⁶ TAMTÉŽ, dopis Antonína Jaroslava Vrt'átka přítelkyni Johanně Englové z 25. prosince 1860.

O tom, že Johanna Englová byla v kontaktu s rodinou Riegrových, svědčí i další z dopisů, v kterém ji Vrtátko prosil, aby pozdravovala paní Riegrovou.³⁴⁷ Paní Riegrovou byla myšlena Terezie Riegrová (1795–1869), rozená Wagenknechtová, která pocházela z mlynářské rodiny v Podkrkonoší, vdala se za mlynáře Riegra v roce 1816, po svatbě se odstěhovala k manželovi do Semil, kde se jím v roce 1818 narodil syn František Ladislav. Její vnučka Marie Červinková-Riegrová o ní napsala knížečku, v které uvedla: „*O hosty nebývalo ve mlýně nouze. Tak bývali zde někdy hosty Štulc s Hasnerem, Vrtátko, Tomíček, Pichl, Podlipický, Trojan a další.*“³⁴⁸ Z úryvku vyplývá, že v kontaktu s paní Riegrovou nebyla jen Johanna, ale i Vrtátko.

Vrtátko, ale i Johanna, si dopisoval s rodinou Braunerovou.³⁴⁹ Společně s Františkem Augustem Braunerem, Františkem Palackým, Františkem Ladislavem Riegre, Juliem Grégrem, Josefem Mánesem a Karlem Jaromírem Erbenem³⁵⁰ navštívil Vrtátko v roce 1867 Moskvu u příležitosti konání Národopisné výstavy. Nejvíce se těšil z návštěvy Brauner, který stále v sobě uchovával myšlenky panslavismu. Celou skupinu přijal na audienci car Alexander II. v Carském Selu.³⁵¹ Co se týká politiky, byly výsledky nulové, ovšem Braunerovo nadšení bylo obrovské.³⁵² Vrtátko své přítelkyni z cesty poslal jiný dojem o Braunerovi, než ten, který se týkal záměru návštěvy, Vrtátko si stěžoval své přítelkyni na to, že Braunera zajímaly víc dámy než politika.³⁵³

V korespondenci Vrtátko často odkazoval na to, že Johanna měla pozdravovat svého švagra Václava Alexe Rybu, nebo jí naopak psal, že švagr Ryba pozdravoval ji. V kontaktu Johanna byla i se svou sestrou Terezií Rybovou, jak bylo výše zmíněno. Vrtátko se o ní také několikrát zmiňoval a nejspíše si i s ní psal. Johannu především informoval o tom, kam její sestra Terezie jela, nebo kde se právě nacházela.³⁵⁴ Dále Vrtátko z Johanniny rodiny častokrát zmiňoval jejího syna Emanuela. Nechával ho

---

³⁴⁷ TAMTĚŽ, dopis Antonína Jaroslava Vrtátka přítelkyni Johanně Englové z 3. srpna 1861.

³⁴⁸ Marie ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, *Terezie Riegrová. Obrázek z Podkrkonoší*, Praha 1897, zde s. 66.

³⁴⁹ LA PNP, fond Emanuel Engel, korespondence rodinná, dopis Antonína Jaroslava Vrtátka přítelkyni Johanně Englové z roku 1861.

³⁵⁰ Pavel HAVRÁNEK, *Vystěhovalectví z českých zemí na Krym*, Národopisný věstník 24 (66), 2007, s. 85. Více k tomuto tématu Miroslav ŠESTÁK, *Pout' Čechů do Moskvy roku 1867*, Praha 1986.

³⁵¹ M. LENDEROVÁ, *Zdenka Braunerová*, s. 40-41.

³⁵² Vratislav DOUBEK, *Česká politika a Rusko (1848-1914)*, Praha 2004, s. 117-123.

³⁵³ LA PNP, fond Emanuel Engel, korespondence rodinná, dopis Antonína Jaroslava Vrtátka přítelkyni Johanně Englové ze 7. června 1867.

³⁵⁴ TAMTĚŽ, dopis Antonína Jaroslava Vrtátka přítelkyni Johanně Englové z 16. července 1846.

pozdravovat, posílal mu, když byl dítě, polibky, nebo se ptal na jeho zdraví.³⁵⁵ V dopisech, které Vrťátko Johanně zasílal, se v některých případech odrážel stesk po ní a po jejím synovi.³⁵⁶ Vrťátko oceňoval i Emanuelovu píli,³⁵⁷ jindy se na něj zlobil a stěžoval si jeho matce na chlapcovo chování.³⁵⁸ Měl k Emanuelovi samozřejmě blízko, byl jeho vychovatelem, jak bylo výše uvedeno, a proto se také i nadále zajímal o jeho studium.³⁵⁹

Dalším z témat, které probíhalo mezi Johannou a Vrťátkem, bylo zdraví. Někdy jen v podobě stížnosti na svůj aktuální zdravotní stav,³⁶⁰ ale jindy až se sdělením strachu, který přicházel s nemocemi. V roce 1843 a 1847–1850 prožily české země hladomor, umíralo tedy více lidí. Dále do života lidí zasahovaly války, které s sebou přinášely nakažlivé choroby jako neštovice, tyfus, úplavici atd.³⁶¹ Tyfu se obával i Vrťátko.³⁶² Další obavy vzrostly s příchodem cholery, do Evropy se tato nemoc dostala z Asie nejprve v roce 1831, epidemie se objevila ve čtyřicátých a šedesátých letech a také v roce 1872–1873.³⁶³ Ve třicátých letech byla epidemie tak rozsáhlá, že si v Praze vyžádala stavební rozšíření všeobecné nemocnice.³⁶⁴ Druhá vlna ve čtyřicátých letech zasáhla v blízkosti Vrťátka, když touto nemocí onemocněl hrabě Jan Nepomuk Harrach.³⁶⁵ V roce 1848 se Vrťátko strachoval o zdraví Johanniny sestry Terezie.³⁶⁶ Terezie Rybová zemřela necelý měsíc po tom, co Vrťátko své obavy projevil.³⁶⁷

Oblíbenou zábavou Vrťátka byla literatura a divadlo, proto v některých dopisech své přítelkyni připojil pár úryvků z literárních děl: „*Bin so frei, grad herein zu treten, muss bei den Fraun Verzeihn erbeten – Mefisto.*“³⁶⁸, nebo „*Verzeiht die Freiheit, die ich*

---

³⁵⁵ TAMTĚŽ, dopis Antonína Jaroslava Vrťátka přítelkyni Johanně Englové na den sv. Ludmily z roku 1852.

³⁵⁶ TAMTĚŽ.

³⁵⁷ TAMTĚŽ, dopis Antonína Jaroslava Vrťátka přítelkyni Johanně Englové z 29. září 1852.

³⁵⁸ TAMTĚŽ, dopis Antonína Jaroslava Vrťátka přítelkyni Johanně Englové z 19. dubna 1854.

³⁵⁹ TAMTĚŽ, dopis Antonína Jaroslava Vrťátka přítelkyni Johanně Englové z 23. července 1861.

³⁶⁰ TAMTĚŽ, dopis Antonína Jaroslava Vrťátka přítelkyni Johanně Englové z 28. září 1847.

³⁶¹ M. LENDEROVÁ – T. JIRÁNEK – M. MACKOVÁ, *Z dějin*, s. 255.

³⁶² LA PNP, fond Emanuel Engel, korespondence rodinná, dopis Antonína Jaroslava Vrťátka přítelkyni Johanně Englové z 2. února 1848.

³⁶³ M. LENDEROVÁ – T. JIRÁNEK – M. MACKOVÁ, *Z dějin*, s. 255.

³⁶⁴ Petr SVOBODNÝ – Ludmila HLAVÁČKOVÁ, *Pražské špitály a nemocnice*, Praha 1999, zde s. 72.

³⁶⁵ LA PNP, fond Emanuel Engel, korespondence rodinná, dopis Antonína Jaroslava Vrťátka přítelkyni Johanně Englové z 26. října 1849.

³⁶⁶ TAMTĚŽ, dopis Antonína Jaroslava Vrťátka přítelkyni Johanně Englové z 25. února 1848.

³⁶⁷ TAMTĚŽ, korespondence rodinná, parte Terezie Rybové.

³⁶⁸ TAMTĚŽ, korespondence rodinná, dopis Antonína Jaroslava Vrťátka přítelkyni Johanně Englové z 28. května 1846.

*genommen, will Nachmittage wiederkommen. Abermals der Teufel.*³⁶⁹ Svě přítelkyni Johanně poslal Vrt'átko báseň, která je tištěná a vlepená do jednoho z dopisů. Šlo o báseň s názvem „Ona“ od Vincence Furcha (1817–1864), která byla součástí almanachu Perly české, jehož redaktorem byl právě Vrt'átko, jak bylo výše uvedeno. Úryvek z básně zní:

*„Tvůj jsem a ty má jsi,
ty jsi jedno se mnou,
spojeni jsme spolu
vazbou přetajemnou;
bez tebe mi není
v širé zemi spásy –
v radosti a bolu
tvůj jsem a ty má jsi!“³⁷⁰*

Další pokračování básně se nese v podobném láskyplném duchu.³⁷¹ Vrt'átko Johanně psal také o tom, která divadla a hry navštívil.³⁷² Příkladem byla Opera *Zakletý princ*, která pocházela od českého skladatele Vojtěcha Hřímálého (1842–1908) na libreto Jindřicha Hanuše Böhma (1836–1916). Premiéra proběhla 13. května 1872 v Novoměstském divadle v Praze.³⁷³ Vrt'átko hru viděl buď v den premiéry, nebo těsně po ní, jelikož své přítelkyni Johanně poslal dopis devět dní po konané premiéře a už ji v tu dobu informoval, že na hře byl. Oblíbeného měl i Shakespeara, kterého četl na zámku Hard ve Švýcarsku.³⁷⁴ Pro čtení si vybral Hamletovy monology. Všeobecná oblíbenost Shakespeara se ukázala v roce 1864, kdy se konaly v Novoměstském divadle Shakespearovské slavnosti.³⁷⁵ Vrt'átko v roce 1866 překládal Aristotelovy Kategorie, překlad ho zaměstnával natolik, aby se o své starosti s ním zmínil v dopisech i Johanně.³⁷⁶

V korespondenci zmiňoval Vrt'átko také to, co mu přišlo zvláštní, a chtěl, aby to

---

³⁶⁹ TAMTÉŽ, korespondence rodinná, dopis Antonína Jaroslava Vrt'átka přítelkyni Johanně Englové z 28. května 1846. Oba úryvky jsou z Johann Wolfgang GOETHE, *Faust. Eine Tragödie*, Tübingen 1808, s. 40.

³⁷⁰ LA PNP, fond Emanuel Engel, korespondence rodinná, dopis Antonína Jaroslava Vrt'átka přítelkyni Johanně Englové z 22. července 1855.

³⁷¹ Vincenc FURCH, *Ona*, in: Antonín Jaroslav Vrt'átko (ed.), *Perly české*, Praha 1855, zde s. 402–403.

³⁷² TAMTÉŽ, dopis Antonína Jaroslava Vrt'átka přítelkyni Johanně Englové z 22. května 1872.

³⁷³ Jitka LUDVOVÁ, *Hudební divadlo v českých zemích. Osobnosti 19. století*, Praha 2006, s. 271–219.

³⁷⁴ LA PNP, fond Emanuel Engel, korespondence rodinná, dopis Antonína Jaroslava Vrt'átka přítelkyni Johanně Englové z 15. června 1858.

³⁷⁵ P. BĚLINA – J. KAŠE – J. P. KUČERA, *České země*, s. 286.

³⁷⁶ LA PNP, fond Emanuel Engel, korespondence rodinná, dopis Antonína Jaroslava Vrt'átka přítelkyni Johanně Englové z 18. srpna 1856.

jeho přítelkyně Johanna věděla. Třeba to, že si hrabě Harrach pořídil nové porcelánové vázy.³⁷⁷ Nebo Johanně psal o květině dosně indické.³⁷⁸ Vrt'átko Johanně sděloval, co se událo v muzeu.³⁷⁹ Svou Netti upozorňoval i na to, že se blížil její svátek.³⁸⁰

V dopisech Johanně Vrt'átko popisoval i svůj každodenní život, také svoje trávení volného času, společenské chování, nebo posezení v salonu. I když už nepůsobil jako vychovatel u Hildprandtů, stále je navštěvoval na jejich sídle v Blatné. Setkával se s Robertem Hildprandtem (1824–1889), který byl majitelem panství.³⁸¹ A tak Vrt'átko psal Johanně o tom, jak trávil čas s hrabětem v jeho salonu.³⁸²

Zájem měl Vrt'átko i o jazyk. Již od třicátých let 19. století započaly snahy o podpoření českého živlu ve městech. František Palacký sepisoval české dějiny, Josef Jungmann vytvářel česko-německý slovník a postupně vznikaly národní instituce jako Vlastenecké muzeum, Matice česká a další. Snahy se upevňovaly prostřednictvím pořádání divadel, slavností, plesů, měšťanských besed nebo literárních salonů.³⁸³ Češi a Němci, kteří žili ve městech, kde pobývaly obě národnosti, většinou ovládali oba jazyky, jak němčinu, tak češtinu.³⁸⁴ Novodobé české měšťanstvo, které se postupně utvářelo, se skládalo z majetkově střední vrstvy. Po roce 1849 se posunula pozornost české měšťanské společnosti na zrovnoprávnění češtiny s němčinou, na vybudování školství, na rozvoj kultury, ožila česká žurnalistika, literatura, hudba i výtvarné umění.³⁸⁵ Čeština se postupně začala prosazovat v měšťanské společnosti. Vrt'átko v roce 1872 vytýkal Johanně, že mluvila stále jen německy, což považoval za hanbu.³⁸⁶

Na základě průzkumu korespondence, která pocházela od Vrt'átka, se dá konstatovat, že Johanna byla jeho přítelkyní, ale i důvěrnicí. Dopisů od Vrt'átka, jak bylo několikrát podotknuto, se dochovalo více, proto se daly podrobit rozsáhlejšímu a mnohem hlubšímu rozboru, než ty od Johanny. V některých případech to vypadá, že Vrt'átko ke své přítelkyni choval mnohem hlubší láskyplné city, proto jí věnoval

³⁷⁷ TAMTÉŽ, dopis Antonína Jaroslava Vrt'átka přítelkyni Johanně Englové z 8. listopadu 1850.

³⁷⁸ TAMTÉŽ, dopis Antonína Jaroslava Vrt'átka přítelkyni Johanně Englové z 25. srpna 1852.

³⁷⁹ TAMTÉŽ.

³⁸⁰ TAMTÉŽ, dopis Antonína Jaroslava Vrt'átka přítelkyni Johanně Englové z 23. července 1861. „*Freitag ist der Netti ihr Nam[m]ens Tag.*”

³⁸¹ *OSN II*, Praha 1897, s. 288. LA PNP, fond Emanuel Engel, korespondence rodinná, dopis Antonína Jaroslava Vrt'átka přítelkyni Johanně Englové z 18. srpna 1856.

³⁸² LA PNP, fond Emanuel Engel, dopis Antonína Jaroslava Vrt'átka přítelkyni Johanně Englové z 25. prosince 1860.

³⁸³ M. C. EFMERTOVIČ, *České země*, s. 16.

³⁸⁴ J. LNĚNIČKOVÁ, *České země*, s. 248.

³⁸⁵ Z. MÍKA, *Zábava*, s. 6-7.

³⁸⁶ LA PNP, fond Emanuel Engel, korespondence rodinná, dopis Antonína Jaroslava Vrt'átka přítelkyni Johanně Englové z 2. února 1848; TAMTÉŽ, dopis Antonína Jaroslava Vrt'átka přítelkyni Johanně Englové z 22. května 1872.

báseň, rozloučil se s ní tak, aby věděla, že byl navždy jen její, nebo ji v oslovení vyjádřil náklonnost. Stále se dalo spekulovat o jejich vzájemném poutu, přesto by se dalo říci, že Vrtátko Johannu obdivoval a oceňoval.

3. 2 Alfred Meißner (1822–1885)

Další z Johanniných známých byl Alfred Meißner, který se narodil v roce 1822 v Teplicích, byl to syn lázeňského lékaře Edvarda Meißnera. Studoval na filozofické a lékařské fakultě v Praze. Dostal se do okruhu mladých českoněmeckých literátů, mezi jeho přátele patřil např. Moritz Hartmann (1821–1872).³⁸⁷ Právě v době, kdy v Praze studoval, se seznámil s Johannou Zimmerovou. Věnoval jí milostnou báseň:

*„Ja, der Kuss ist süß[es] te hohen Glücks Besiegelung
und der Tausch ist süß – Lebens Wüstenspiegelung
– doch im fluchtger [!] Hauch fliegt der Kuss von dennem,
und den Tausch kan[n] auch keine Formel bannen!
Poesie allein kan[n] uns das beschweren,
was uns Kuss und Wein halb erraten lehren,
Jene Seeligkeit, die in sich geschlossen,
ist ein ruhig sein und ein kräftig sprossen.
Aber du, der Tief in des Herzens Seiten.
Lieder trágst, die du nun den Eingeweihten.
Nur der Freunde zeigst, die dich umkreiset. [!]
Wie man Glaub’gen nur Gradenbilder reiset, [!]
mag die Poesie alles dir ersetzen.
Wie ein enger Kuss auf der Lippe glühen,
wie ein enger Tausch gaukeled [!] dich umschweben,
dass du nicht zum Tausch gübst[!] ein Königsleben!“
Prag im Frühling 1840³⁸⁸*

Tato milostná báseň byla jediná, která se ve fondu Emanuela Engla od Meißnera dochovala, nelze říci, zda se s Johannou nadále stýkali a udržovali kontakt.

V roce 1846 se Meißner stal doktorem lékařství, ale nikdy nevykonával praxi. Věnoval se básním a již v roce 1845 vydal svou první sbírku. Témata básní byla

³⁸⁷ OSN 17, Praha 1901, s. 39-40.

³⁸⁸ LA PNP, fond Emanuel Engel, korespondence rodinná, báseň Johanně Englové od Alfreda Meißnera z roku 1840.

rozličná, týkala se George Sandové, či George Gordona Byrona. V roce 1846 Meißnerovi v Lipsku vyšla báseň s názvem *Žižka*. Z Lipska se vydal do Drážďan, kde se seznámil s Robertem Schummanem, Richardem Wagnerem, či Karlem Gutzkowem. Byl zvolen do frankfurtského sněmu a své dojmy z tohoto období vložil do rozšířeného vydání básně *Žižka*. V roce 1850 odjel do Anglie, kde napsal několik dramát. Od padesátých let začal psát romány.³⁸⁹

V roce 1869 se Meißner oženil se sestrou rytmistra a pozdějšího románopisce Franze Begg (Becka) Marií Begg. Sourozenci Beggovi žili v Bregenci, kde se po svatbě novomanželé Meißnerovi usadili. Meißnerova manželka Marie zemřela v roce 1878.³⁹⁰

Svůj život Meißner ukončil sebevraždou. Pro tento způsob smrti se rozhodl v důsledku neustálého tlaku dalšího ze spisovatelů Franze Hedricha (1823–1895).³⁹¹ Ten chtěl, aby se Meißner přiznal k tomu, že romány, které vydal, nepsal sám. Meißnerův tajný spoluautor byl právě Hedrich, který mu vyhrožoval, že vystoupí s tímto tajemstvím na veřejnost.³⁹²

3. 3 Alexander Fjodorovič Hilferding (1831–1872)

Ruský slavista, publicista a jazykovědec, který se narodil ve Varšavě v roce 1831. Těž byl známý jako Gilferding.³⁹³ Byl autorem několika prací, z nichž nejznámější byla *Ostatki Slavjan na južnom beregu Baltijskogo morja*.³⁹⁴

Hilferding si nejdříve psal s manželem Johannu Englové Josefem Englem. V jednom z dopisů, který Josefovi posílal, sděloval, že pokud bude v Praze a bude mít čas, stavil by se na návštěvu k jeho ženě Johanně.³⁹⁵ Dopisy, které se dochovaly ve fondu Emanuela Engla, pocházely z padesátých let. Alexander Fjodorovič Hilferding měl zájem o zprávy o české literární a vědecké činnosti a národním životě, Johannu

³⁸⁹ Der Pfarrer von Grafenried (1855), Neuer Adel (1861), Charaktermasken (1862), Zur Ehre Gottes (1862), Seltsame Geschichten (1863), Schwarzgelb (1862-64), Lemberger und Sohn, Babel, Die Kinder Roms (1870), Oriole (1872), Norbert Norson (1883). Všechny uvedená díla (i u dalších autorů) byla čerpána z katalogu Národní knihovny.

³⁹⁰ OSN 17, Praha 1901, s. 39-40.

³⁹¹ Jen výběrově dílo Franz HEDRICH, *Kain. Dramatisches Gedicht in 3 Acten*, Leipzig 1851; TÝŽ, *Lady Esther Stanhope, die Königin von Tadmor. Tragödie in 3 Acten*, Leipzig 1853.

³⁹² Životem Alfreda Meißnera se zabývali Ludwig Julius FRÄNKEL, *Meißner, Alfred*, Leipzig 1906, s. 773-781; Hans-Wolf JÄGER, *Meißner, Alfred*, Neue Deutsche Biographie 16, Berlin 1990; Karl H. BURMEISTER, *Meißner, Alfred von (1822-1885)*, Wien 1975, s. 200.

³⁹³ OSN 11, s. 289.

³⁹⁴ Další jeho práce jsou Vengrija i slavjane, Čem podderživaetsja pravoslavnaja věra u južnych slavjan, Obščeslavjanskaja azbuka. Spriloženiem obrascov slavjanskich narěčij, Onežskija byliny.

³⁹⁵ LA PNP, fond Emanuel Engel, korespondence rodinná, dopis Josefu Englovi od Alexandera Fjodoroviče Hilferdinga z 24. července 1842.

například v dopise žádal, aby působila na určité lidi, kteří by se mohli stát korespondenty časopisu Rudá beseda. V dopise psal o Johannině „magnetickém vlivu“, kterým oplývala a o její moci, kterou považoval za silnou.³⁹⁶

Alexander Johanně poslal čtyři dopisy a psal jí německy i česky. Ale při psaní v češtině Hilferding často chyboval a sám věděl, že má s tímto problémem, a proto se Johanně v dopisech za svůj jazyk omlouval. Liboval si v Johannině slovanské pohostinnosti. V kontaktu byl i s Václavem Hankou, od kterého si nechával posílat knihy, nebo s Jaroslavem Antonínem Vrtětkem, kterého nechával v dopisech pozdravovat.

Hilferding se zajímal i o malého Emánka, syna Johanny Englové, především se optával na jeho školu a učení.³⁹⁷ Také mnohdy vzpomínal na čas, který trávil u Johanny doma.³⁹⁸

3. 4 Dušan Vilém Lambl (1824–1895)

Ve čtyřicátých letech si Johanna Englová psala i s českým lékařem, prvním docentem patologické anatomie na pražské univerzitě Dušanem Vilémem Lamblem. Ten přednášel na univerzitách, a to od roku 1861 v Charkově a od roku 1870 ve Varšavě. Napsal více než sto prací z oboru patologické anatomie a uveřejňoval je v časopisech. Měl posluchače z Německa, Dánska, Holandska, Ameriky a Ruska. Byl přítelem Karla Havlíčka Borovského a Boženy Němcové. Psal i do Národních novin. Byl autorem cestopisů a národopisných studií (*Evropa v ohledu národopisném*).³⁹⁹

Johanna si s Lamblem vyměnila tři dopisy (dva z roku 1849, jeden z roku 1856), v jednom z nich se jí Lambl omlouval za svoje chování a zpytoval své svědomí, jelikož jí v rozčilení napsal dopis, u kterého se obával, že by ji mohl urazit. Ona sama ho upozorňovala na jeho ne příliš vhodné chování a dávala mu rady ohledně jeho vystupování.⁴⁰⁰ Lambl se znal i s Johanniným švagrem Franzem Duškem a s jeho

---

³⁹⁶ TAMTÉŽ, dopis pro Johannu Englovou od Alexandra Fjodoroviče Hilferdinga z 8. března 1856. K tomu i D. Procházka, *Emanuel Engel*, s. 60.

³⁹⁷ TAMTÉŽ, dopis pro Johannu Englovou od Alexandra Fjodoroviče Hilferdinga z 22. června 1856.

³⁹⁸ TAMTÉŽ, dopis pro Johannu Englovou od Alexandra Fjodoroviče Hilferdinga z 14. června 1859.

³⁹⁹ *OSN* 15, Praha 1900, s. 583-584.

⁴⁰⁰ LA PNP, fond Emanuel Engel, korespondence rodinná, dopis pro Johannu Englovou od Dušana Viléma Lambla ze 4. listopadu 1849.

dcerami, které nechával pozdravovat.⁴⁰¹ Blízkost jejich vztahu se odrazila i v tom, že Lambl Johanně poslal tištěné svatební oznámení jeho dcery Eugenie Lamblové.⁴⁰²

3. 5 Rodina Braunerova

Dvě navštívenky dostala Johanna Englová od advokáta Františka Augusta Braunera (1810–1880). František August Brauner byl v šedesátých letech zvolen poslancem českého zemského sněmu a říšské rady a jeho politické postavení formovalo a určovalo i postavení jeho rodiny. Hosté, které k sobě rodina zvala, přicházeli do nejreprezentativnějších místností jejich bytu, do salonu s biedermeierovským nábytkem, damaškovou sedací soupravou, nástěnnými obrazy, starožitnostmi a dalšími věcmi, které vytvářely útulnost tohoto pokoje.⁴⁰³ Johannin manžel Josef Engel byl Braunerův přítel, takže se s Johannou znali již od čtyřicátých let 19. století.⁴⁰⁴

Ani jedna navštívenka, které August Brauner Johanně zaslal, nenese dataci. V jedné z nich Brauner Johannu informoval o narození děvčátka.⁴⁰⁵ Mohlo se jednat o jeho první dceru, která se jmenovala Zdenka, ale ta se narodila v roce 1852 a zemřela pár měsíců po narození, nebo mohl podávat zprávu o narození dcery Anny, která se narodila 11. listopadu 1856 a dožila se dospělosti.⁴⁰⁶ Poslední, kdo připadal v úvahu, byla další dcera Zdenka, která se též dožila dospělosti, narodila se 9. dubna 1858.⁴⁰⁷ Na druhou navštívenku August Brauner napsal: „*Milostpaní! Nezapomeňte na mne. Jsem nemocen a ležím – sám.*“⁴⁰⁸

Kontakty Johanna udržovala i s manželkou Františka Augusta Braunera Augustou (1817–1890), od které se ve fondu Emanuela Engla dochovalo šest německy psaných dopisů, jeden česky psaný dopis a jedna navštívenka. Augusta Braunerová byla společensky vytížená, věnovala se charitě, zapojovala se do vlasteneckých počinů, spravovala domácnost v domě u Racenbeků a v Roztokách, ve volném čase malovala,

---

⁴⁰¹ TAMTÉŽ.

⁴⁰² TAMTÉŽ, svatební oznámení Eugenie Lamblové pro Johannu Englové zasláné Dušanem Vilémem Lamblem.

⁴⁰³ Jitka KODROVÁ, *Rodina Braunerova (Příspěvek ke studiu každodenního života měšťanské společnosti Prahy ve druhé polovině 19. století)*, OH 4, 1995, s. 267-280, zde s. 267.

⁴⁰⁴ M. LENDEROVÁ, *Zdenka Braunerová*, s. 30. Autorka nesprávně v knize uvádí, že Josef Engel byl pražský advokát.

⁴⁰⁵ LA PNP, fond Emanuel Engel, korespondence rodinná, navštívenka Františka Augusta Braunera pro Johannu Englovou, s. d.

⁴⁰⁶ M. LENDEROVÁ, *Zdenka Braunerová*, s. 15.

⁴⁰⁷ TAMTÉŽ, s. 29.

⁴⁰⁸ LA PNP, fond Emanuel Engel, korespondence rodinná, navštívenka Františka Augusta Braunera pro Johannu Englovou, s. d.

vedla salon, kde se pořádaly pěvecké koncerty, diskutovalo se o literatuře, četly se verše a ukázky z nových prozaických prací.⁴⁰⁹

Paní Augusta vyrůstala v prostředí pražské patricijské rodiny, kde se mluvilo německy, ale často se z tohoto jazyka přecházelo do francouzštiny. Augusta se začala učit češtinu, a to hned po svatbě, ale pokud chtěla něco přesně vyjádřit, užívala spíše jako komunikační jazyk němčinu, popřípadě francouzštinu. V písemné komunikaci volila němčinu.⁴¹⁰ Milena Lenderová v knize o dceři Augusty Zdence Braunerové uvedla: „*Pouze jednou [Augusta] napsala část dopisu svému mazánkovi Bohuslavovi česky, v mateřské řeči, jak sama hrdě podotkla. Její český dopis měl být pro Bohuslava zvláštní prémie, i z toho je vidět, jak uznávanou hodnotou byla čeština v braunerovském domě.*“⁴¹¹ Augusta Braunerová jeden dopis v češtině napsala i své přítelkyni Johanně, v něm se domlouvala na tom, kdy se spolu příště uvidí. „*Koupati se pak budu já s Vámi k nám, neb ostane u nas. Já budu celý den doma aš k sedme hodine. Tu psasišku [!] Vam odevzdá ta paní, co mívá věci na prodej.*“⁴¹² Čeština paní Augustě dělala problém. Navzdory tomu v salonu u Braunerů panovala čeština.

Salon představovala velká místnost, která se nacházela ve druhém poschodí Braunerova domu.⁴¹³ Hosté do salonu přicházeli na návštěvu i s dětmi, kterým pobyt zpestřovaly děti Braunerovy prostřednictvím divadelních představení, která secvičovaly se svým vychovatelem Emanuelelem Englem.⁴¹⁴ Johannin syn Emanuel působil jako vychovatel u Braunerů v první polovině šedesátých let, staral se o jejich syny, tedy o Vladimíra a Bohuslava.⁴¹⁵ Emanuel Engel byl s Braunerovými ve styku i ve druhé polovině šedesátých let, právě od něho se Václav Kounic dověděl o tom, že Zdeňka Havlíčková odjela do Poděbrad kvůli své lásce k baronovi, rakouskému důstojníkovi, haličskému Polákovi Quidovi Battaglioovi. Václav Kounic se za ní ihned vydal.⁴¹⁶ I takto intimní informace rodiny Braunerových věděl Emanuel Engel, lze tedy předpokládat, že k sobě měly rodiny Braunerových a Englových velice blízko.

---

⁴⁰⁹ M. LENDEROVÁ, *Dcera*, s. 131.

⁴¹⁰ TÁŽ, *Zdenka Braunerová*, s. 33.

⁴¹¹ TAMTÉŽ.

⁴¹² LA PNP, fond Emanuel Engel, korespondence rodinná, dopis Augusty Braunerové Johanně Englové z 29. května, s. d. Dopis byl ponechán, tak jak ho Augusta Braunerová napsala, nebyl opatřen edičními zásadami.

⁴¹³ M. LENDEROVÁ, *Zdenka Braunerová*, s. 33-34.

⁴¹⁴ J. KODROVÁ, *Rodina*, s. 269.

⁴¹⁵ D. PROCHÁZKA, *Emanuel Engel*, s. 87.

⁴¹⁶ M. LENDEROVÁ, *Dcera*, s. 178.

Johanna Englová byla v dopisech zvána rodinou Braunerových na rozličné akce jako např. na zpívání dětí.⁴¹⁷ Johanna s Augustou byly přítelkyně, proto byla rodina Braunerova zvána i na návštěvu k Englům.⁴¹⁸ Svou matku Johannu doprovázel Emanuel do rodiny Braunerových zpočátku jen na odpolední svačiny a čaje,⁴¹⁹ o čemž svědčí i jediná navštívenka, která se dochovala s textem: „*Augusta Braunerová zve p[ani] Englovou s p[anem] synem dnes 4^{1/2} hod[in] večer na čaj.*“⁴²⁰ Čaj byl zprvu užíván v měšťanské společnosti jen k léčebným účelům, v českém prostředí se nesetkal s větším úspěchem. Až v roce 1845 se objevuje první zmínka o čaji jako o společenském nápoji.⁴²¹ Oblíbenějším nápojem při návštěvách byla tedy káva. Na návštěvy k Braunerovým Johannu doprovázel i její přítel Antonín Jaroslav Vrtátka.⁴²² Augusta Braunerová chystala divadelní představení a chtěla Vrtátka získat pro čtení role a řešila s Johannou, kdo bude další působit ve hře. Dále si dámy spolu psaly o každodenních záležitostech, jako např. o tom, jak se dělily o jelení maso.⁴²³

V jednom z dopisů se Augusta Braunerová Johanně Englové zmiňovala o tom, že její rodina získala nové přátele.⁴²⁴ Zejména se tak stalo v šedesátých a sedmdesátých letech 19. století na základě rusofilství Františka Augusta Braunera.⁴²⁵

3. 6 Rodina Villaniová

Johanna Englová posílala své dopisy od roku 1869 Braunerovým do Vodičkovy ulice do domu U Helmů, kde v této době bydlela i rodina barona Villaniho,⁴²⁶ přičemž v sedmdesátých letech chodila rodina Braunerová na návštěvy k Villaniovým.⁴²⁷ Paní Englová udržovala kontakty s oběma rodinami.

Villanioví byli z jedné části šlechtická a z druhé měšťanská rodina, jejíž příslušníci se hlásili k českému vlastenectví. Baron Karel Drahotín Maria Villani

---

⁴¹⁷ LA PNP, fond Emanuel Engel, korespondence rodinná, dopis Augusty Braunerové Johanně Englové, s. d.

⁴¹⁸ J. KODROVÁ, *Rodina*, s. 269. LA PNP, fond Emanuel Engel, korespondence rodinná, dopis Augusty Braunerové Johanně Englové z 6. prosince 1872.

⁴¹⁹ D. PROCHÁZKA, *Emanuel Engel*, s. 86.

⁴²⁰ LA PNP, fond Emanuel Engel, korespondence rodinná, navštívenka Augusty Braunerové pro Johannu Englovou, s. d.

⁴²¹ Naděžda MELNIKOVA-PAPOUŠKOVÁ, *Praha před sto lety*, Praha 1935, zde s. 104.

⁴²² LA PNP, fond Emanuel Engel, korespondence rodinná, dopis Augusty Braunerové Johanně Englové z 6. prosince 1872.

⁴²³ TAMTÉŽ, dopis Augusty Braunerové Johanně Englové, s. d.

⁴²⁴ LA PNP, fond Emanuel Engel, korespondence rodinná, dopis Augusty Braunerové Johanně Englové, s. d.

⁴²⁵ J. KODROVÁ, *Rodina*, s. 269.

⁴²⁶ M. LENDEROVÁ, *Dcera*, s. 205.

⁴²⁷ J. KODROVÁ, *Rodina*, s. 269.

de Castello Pillonico (1818–1883) pocházel z italského šlechtického rodu.⁴²⁸ Věnoval se vojenské kariéře, ale roku 1846 kvůli svému vlasteneckému přesvědčení se rozhodl nebojovat proti polským povstalcům, a proto vystoupil z armády. Vojenské zkušenosti ukázal v roce 1848 jako velitel Svornosti. Villani byl příznivcem liberálních názorů a zcela ve shodě s Palackého liberalismem požadoval omezení moci státu, ale monarchii chtěl zachovat.⁴²⁹ Před odchodem z armády se oženil s Matyldou rozenou Herzovou (1826–1885), která pocházela z průmyslnické rodiny.⁴³⁰ Měli spolu pět dětí, dcery Zdeňku, Olgu, Helenu a syny Oskara a Carlose.

Paní Englová s touto rodinou navázala přátelské vztahy v roce 1859. Spolu se synem Emanuelem jezdila k Villaniovým na prázdniny na jejich zámek Střížkov nedaleko Benešova. Emanuel Engel jako dospělý pokračoval v této tradici a rovněž navštěvoval Střížkov. Na zámku se pořádaly hry, taneční zábavy, divadelní představení, pikniky atd. Emanuel dostával od barona Villaniho vánoční dárky, až tak si byli blízcí. Od konce šedesátých let byl Engel u Villaniů v domě U Helmů pravidelným hostem.⁴³¹ Villaniho politická kariéra se rozvíjela, v roce 1867 byl zvolen zemským poslancem za benešovský, neveklovský a vlašimský region. Dostal se tak mezi přední osoby české politiky.⁴³² V šedesátých a sedmdesátých letech 19. století byl ve středu politického a společenského života. Poté, co se u něj projevil duševní choroba, se v roce 1874 stáhl z politického dění.⁴³³

U Villaniů se stýkali vlastenecky smýšlející lidé. Salonní společnost byla pod dohledem paní domu Matyldy Villaniové. Maryša Radoňová-Šárecká ji ve své knize popsala jako ženu, která byla: „*Přívabná, vzdělaná, její duchaplnost a přirozená noblesa byla podtržena společenským taktem, vštípeným výchovou. Zajímala se téměř o vše a byla schopna udržovat konverzaci na vysoké úrovni.*“ Salon u Villaniů nebyl výhradně šlechtický, jelikož se neuzavíral vůči měšťanské společnosti. Společenská setkání obohacovala hrou na klavír Helena Rösslerová, která byla dcerou zpěvačky Stavovského divadla Kláry Rösslerové.⁴³⁴ Matylda Villaniová vytvořila salon i na zámku Střížkov. Čeští vlastenci se na zámku scházeli již v revolučním roce 1848,

---

⁴²⁸ OSN 26, s. 699-700.

⁴²⁹ Otto URBAN, *Kapitalismus a česká společnost. K otázkám formování české společnosti v 19. století*, Praha 1978, zde s. 338-339.

⁴³⁰ P. SPOUSTOVÁ, *Karel Maria Drahotín*, s. 15.

⁴³¹ D. Procházka, *Emanuel Engel*, s. 86.

⁴³² P. SPOUSTOVÁ, *Karel Maria Drahotín Villani*, s. 25.

⁴³³ Jaroslav PROKEŠ, *Příspěvky k životopisu Drahotína barona Villaniho*, ČNM 108, 1934, s. 61-83, 224-239, zde s. 238.

⁴³⁴ M. RADOŇOVÁ-ŠÁRECKÁ, *Salony*, s. 197.

ale v následujících letech byla sešlost omezena. K rozmachu společenského života na zámku opět došlo v šedesátých letech 19. století, a hosté, kteří navštěvovali salon v Praze, se přesunuli do Střížkova. Matylda Villaniová okouzila spisovatele Svatopluka Čecha, jehož otec byl správcem Villaniho statku v Jezeře v letech 1850–1853.⁴³⁵

O tom, že se přátelila Johanna Englová s Matyldou Villaniovou, svědčí osm navštívenek, které zaslala Matylda své přítelkyni Johanně. Matylda Johannu zvala na návštěvy, na čaj nebo na výlet.⁴³⁶ Své přítelkyni Johanně zaslala Matylda tři dopisy, které se dochovaly. Dva dopisy poslala Matylda ze Střížkova, jeden v říjnu 1860 a druhý v březnu 1861.⁴³⁷ Poslední dopis přišel Johanně v roce 1871 z Benátek, Matylda psala o tom, jak trávila ve městě čas a kam jela na výlet.

O propojenosti pražských rodin, také svědčí Matyldina prosba, aby Johanna pozdravovala rodinu Braunerovu a samozřejmě Vrtátka.⁴³⁸

S Englovými se přátelila i dcera Matyldy a Karla Drahotína – Zdenka Villaniová. S paní Johannou Englovou si Zdenka psala dopisy a prostřednictvím navštívenky paní Englovou zvala na společná setkání. Zdenka si jako dítě hrávala s malým Emanuelem Englem. Jak již bylo v práci zmíněno, měli k sobě velice blízko, v roce 1880 se spolu zasnoubili.

3. 7 Ira Frederick Aldridge (1807–1867)

Johanna Englová si vyměnila několik dopisů se slavným anglickým černošským hercem a divadelním režisérem Irou Aldridgem.

Ira Aldridge pocházel z Ameriky, narodil se v New Yorku v roce 1807. V roce 1825 se vydal na evropské turné a stal se tak prvním afro-americkým hercem. Na jevišti v Londýně a poté i ve velké části Evropy exceloval v shakespearovských rolích jako Král Lear, Othello, Macbeth, či jako Kupec benátský. Krátce poté, co přišel do Anglie, se oženil s Angličankou Margaret Gill, spolu byli v manželství čtyřicet let až do její smrti v roce 1864. Rok po Margaretině smrti se Ira Aldridge oženil se svou milenkou, švédskou hraběnkou Amandou von Brandt, s níž měl už syna, který se jmenoval Ira Daniel. Ira Aldridge od roku 1852 vystupoval dále na území Pruska, Rakouska,

---

⁴³⁵ Svatopluk ČECH, *Vzpomínky I.*, Praha 1910, zde s. 105.

⁴³⁶ LA PNP, fond Emanuel Engel, korespondence rodinná, osm navštívenek Matyldy Villaniové pro přítelkyni Johannu Englovou.

⁴³⁷ TAMTÉŽ, dopis Matyldy Villaniové přítelkyni Johanně Englové z 12. října 1860 a 25. března 1861.

⁴³⁸ TAMTÉŽ, dopis Matyldy Villaniové přítelkyni Johanně Englové z roku 1871.

Švýcarska, Maďarska, Polska. V některých z těchto zemí dostal ocenění za své výkony.⁴³⁹

Právě při zmiňovaném turné hrál v roce 1853 také v Praze, kde se seznámil s Johannou Englovou.⁴⁴⁰ V květnu 1853 se Ira Aldridge z Prahy Johanně připomněl básní, ve které doufal, že na něj jeho nová známá nezapomněla.⁴⁴¹ Již o rok později jí poslal výstřižek z novin s pozváním do divadla v Bernu, kde měl hrát ve hře *Kupec benátský*.⁴⁴² Ira Aldridge Johanně poslal milostnou báseň, kterou nazval „*The Angel*“, v této nedatované básni Johannu žádal o věčnou lásku.⁴⁴³

V padesátých letech si Johanna se svým přítelem Irou Aldridgem vyměnila ještě dva dopisy, které se dochovaly ve fondu Emanuela Engla. První z dopisů Ira Aldridge zaslal v roce 1853 z Drážďan a v dopise vzpomínal na čas strávený u Johannu doma, kde ho pohostila, a zmiňoval se o společnosti, která se setkávala v jejím domě. Druhý dopis přišel Johanně v roce 1858 z Londýna.⁴⁴⁴ Vše, co Ira Aldridge poslal Johanně Englové, psal v angličtině. Otázkou zůstalo, zda paní Englová tento jazyk ovládala, nebo si nechávala dopisy od někoho překládat.

Aldridge zemřel v roce 1867. Po dvou manželstvích měl několik dětí, nejznámější z nich byla dcera Luranah, která šla v otcových stopách a stala se herečkou a operní pěvkyní.⁴⁴⁵

3. 8 Edmund Schebek (1819–1895)

Ve fondu Emanuela Engla se dochovaly tři německy psané dopisy, které zaslal historik Edmund Schebek Johanně Englové. V roce 1846 byl Edmund Schebek promován doktorem práv. Zastával funkci tajemníka pražské obchodní komory. Zajímal se

---

⁴³⁹ Krystyna Courtney KUJAWIŃSKA – Maria LUKOWSKA (edd.), *Ira Aldridge (1807 – 1867) the great Shakespearean tragedian on the bicentennial anniversary of his birth*, Frankfurt am Main 2009, s. 15-26. Více k jeho životu Herbert MARSHALL, *Ira Aldridge. Negro Tragedian*, Washington 1993; Owen MORTIMER, *Speak of me as I am. The story of Ira Aldridge*, Wangaratta 1995; Bernth LINDFORS, *Ira Aldridge, the African Roscius*, New York 2007; Anthony D. HILL, *An Historical Dictionary of African American Theater*, Prevešsin 2007, s. 261; B. LINDFORS, *Ira Aldridge. The Early Years, 1807-1833*, New York 2011; TÝŽ, *Ira Aldridge. The Vagabond Years (1833-1852)*, New York 2011.

⁴⁴⁰ D. Procházka, *Emanuel Engel*, s. 60.

⁴⁴¹ LA PNP, fond Emanuel Engel, korespondence rodinná, báseň pro Johannu Englovou od Iry Aldridge z 5. května 1853.

⁴⁴² TAMTÉŽ, novinový výstřižek pro Johannu Englovou od Iry Aldridge z 30. června 1854.

⁴⁴³ TAMTÉŽ, báseň pro Johannu Englovou od Iry Aldridge, s. d.

⁴⁴⁴ TAMTÉŽ, dopisy pro Johannu Englovou od Iry Aldridge z 2. května 1853 a 26. září 1858.

⁴⁴⁵ K. C. KUJAWIŃSKA – M. LUKOWSKA (edd.), *Ira*, s. 27.

o národohospodářské dějiny a vydal o nich pojednání.⁴⁴⁶ Několik prací napsal i z oblasti politických dějin.⁴⁴⁷ Za jeho nejdůležitější díla byla považována *Die Lösung der Wallensteinfrage* a *Kinsky und Feuquieres*. Pár článků napsal i o dějinách umění.⁴⁴⁸

Dopisy, které Schebek Johanně zaslal, se týkaly jeho cest.⁴⁴⁹ Při jedné z nich v Sangerbergu v roce 1872 ochutnal kávu, která pro něj nebyla až tak dobrá jako pivo. Informoval Johannu o tom, kolik kde platil, jak byl spokojený, nebo o tom, co měl k snídani.⁴⁵⁰

3.9 Rodina Simuova

Johanna Englová byla v kontaktu také s rodinou Simuových pocházející z města Braila, které dnes leží v jihovýchodním Rumunsku. Z dochované korespondence vyplývá, že se s Johannou tato rodina seznámila přes známé, kteří Johannu doporučili jako opatrovnici pro jednoho z jejich synů a zaslali Simuovým adresu této dámy. Z dopisů není patrné, že se spolu s Johannou některý z členů rodiny Simuových osobně setkal. S paní Englovou si v sedmdesátých letech dopisovala paní Sitta Simuová a její dvě děti, syn Anastase a dcera Marie a hlavním tématem dopisů byla starost o Antonka (v dopisech uváděn i jako Tonio), sourozence Anastase a Marie, o kterého se Johanna starala od počátku sedmdesátých let. Antonkovi v této době bylo okolo patnácti let, odešel studovat do Prahy a bydlel u Englů.

Anastase Simu (1854–1935) studoval ve Vídni na Teresianu.⁴⁵¹ Stal se doktorem politických věd, titul získal v Bruselu a také vystudoval právo, tentokrát ale v Paříži. Byl sběratelem umění. Později zaujímal pozici tajemníka rumunského vyslanectví v Berlíně. V roce 1910 založil v Bukurešti muzeum.⁴⁵²

Ve fondu Emanuela Engla se nejvíce dopisů, celkem devět, dochovalo od Sitty Simuové, která v každém z listů děkovala za Johanninu slovanskou duši, přátelství, pohostinnost a laskavost, kterou věnovala Johanna její rodině. Johanna se podle Sitty o malého Antonka Simu starala, vychovávala ho, ochraňovala a věnovala mu péči jako

⁴⁴⁶ Collectiv-Ausstellung von Beiträgen zur Geschichte der Preise (1873), Böhmens Glasindustrie und Glashandel (1878).

⁴⁴⁷ Aus dem Leben des böhmischen Freiherrn Christoph Harant von Polžitz und Weseritz (1874), Zur Geschichte der Gegenreformation (1874), Wallensteiniana (1875) a další.

⁴⁴⁸ OSN 22, Praha 1904, s. 956.

⁴⁴⁹ LA PNP, fond Emanuel Engel, korespondence rodinná, dopis pro Johannu Englovou od Edmunda Schebeka z 21. října 1854 a 31. dubna 1867.

⁴⁵⁰ TAMTÉŽ, dopis pro Johannu Englovou od Edmunda Schebeka ze 4. dubna 1872.

⁴⁵¹ TAMTÉŽ, dopis pro Johannu Englovou od Anastase Simu z 3. října 1872.

⁴⁵² Informace o jeho životě byly čerpány ze stránek muzea

<http://www.onlinegallery.ro/expozitie-tematica/grafica-din-colectia-anastase-simu/muzeul-national-de-art-a-al-romaniei> (k 23. říjnu 2014).

svému synovu Emanuelovi. Rodina Simuova posílala paní Englové peníze na stravu, na prádlo, na oblečení a na kulturní vyžití.

Sitta Simuová se zajímala o rozličné záležitosti, ptala se Johanny, zda její syn tančí a bruslí, to proto, aby měl dostatek pohybu. Starostlivá matka posílala svému synovi Toniovi letní a zimní oblečení podle počasí, které se objevilo nad Prahou. Přála si, aby její Antonko navštěvoval divadlo, a to střídavě české a německé. Součástí dopisů byly i plány pro Antonka, které měl plnit. Sitta prosila Johannu, aby její syn navštěvoval staroměstské akademické gymnázium a jejím snem bylo to, aby se Antonek dostal na techniku. Posledním přáním Sitty bylo, dostávat každý měsíc zprávy od profesorů, kteří měli na starosti Antonka, chtěla vědět vše o synově chování.

Sitta Simuová nechávala pozdravovat podle ní „vznešené rodiny“ v Praze, a to rodinu Riegrovou, Braunerovou a pana hraběte Harracha, do jejichž společnosti Johanna uvedla i Antonka.

Zajímavou se ukázala volba jazyka v dopisech, rodina komunikovala v němčině, ale i v češtině, v jazyce který podle dochované korespondence neovládala, přesto ho ale využívala. Důvodem mohla být úcta k paní Englové a prostřednictvím ní ke slovanství.⁴⁵³

3. 10 Vladimír Pražák (1852–1927)

Další z osob, jež poslala Johanně Englové dopis, byl Vladimír Pražák, syn významného politika Aloise Pražáka (1820–1901), který se v roce 1850 oženil s Antonií Skarnitzlovou, dcerou olomouckého tiskaře a nakladatele. Manželé Pražákoví spolu měli tři syny, a to Vladimíra, Jaroslava, Otakara, a jednu dceru, která se jmenovala Marie.⁴⁵⁴

Ve fondu se dochoval pouze jeden dopis od Vladimíra, který v něm Johanně psal o svém otci.⁴⁵⁵

---

⁴⁵³ TAMTĚŽ, dopisy pro Johannu Englovou od Sitty Simuové z 24. února 1871, 27. srpna 1871, 8. listopadu 1871, 3. prosince 1871, 29. února 1872, dva dopisy z 5. března 1872, 26. května 1872, poslední dopis je nedatovaný.

⁴⁵⁴ K osobě Aloise Pražáka jen výběrově Pavel CIBULKA, *Alois Pražák*, in: Pavel Marek (ed.), *Osobnost v politické straně. Sborník referátů z konference "Úloha osobností v dějinách politických stran na území českých zemí a Československa v letech 1861-1999"*. Olomouc, 19. - 20. října 1999, Brno 2000, s. 107-124; Libor VYKOUPILOV, *Vládcové Moravy – Alois Pražák*, Brno 2007.

⁴⁵⁵ V dopisu si na otce stěžoval, ale neuvedl jaký měl důvod. LA PNP, fond Emanuel Engel, korespondence rodinná, dopis pro Johannu Englovou od Vladimíra Pražáka z 19. května 1872.

3. 11 Vilém Gabler (1821–1897)

V kontaktu s Johannou Englovou byl i Vilém Gabler, který získal v roce 1843 doktorát z filozofie, v Praze se spřátelil s Karlem Havlíčkem Borovským. Vilém působil jako soukromý vychovatel v bohatých rodinách (u knížete Kamila Josefa Rohana, u knížete Jana Lobkovice-Vrtby, 1852–54 v Bělehradě jako vychovatel prince Petra Karadjordjeviće). V roce 1846 podnikl studijní cestu do Francie. V letech 1846–1850 byl redaktorem německého deníku Union. V revolučním roce 1848 sestavil spolu se dvěma vybranými editory petici Svatováclavského výboru určenou císaři. Psal také do Národních novin, odkud nakonec odešel v roce 1849. Důvodem Gablerova odchodu byly neshody v oblasti politiky se šéfredaktorem Karlem Havlíčkem Borovským. Poté studoval na univerzitě ve Vídni. Od roku 1863 se stal ředitelem vyšší dívčí školy v Praze, kde působil až do poloviny devadesátých let. Předtím, než přijal místo ředitele, vyrazil do Švýcarska a Německa na studijní cestu. Také byl od roku 1871 členem Královské české společnosti nauk. V sedmdesátých letech působil v českém zemském sněmu (1877) a v říšské radě (1879). Byl i literárně činný, napsal několik literárních prací,⁴⁵⁶ řadu článků do časopisů, mluvnici francouzštiny a němčiny pro dívčí školu a spolupracoval na Riegrově slovníku naučném.⁴⁵⁷

Ve fondu Emanuela Engla se dochoval pouze jeden nedatovaný dopis od Viléma Gablera pro Johannu Englovou, jehož obsah byl vlastně pozvánkou na návštěvu.⁴⁵⁸ Dopis pocházel z doby, kdy pobýval Gabler v Praze, někdy ze šedesátých let nebo později.

3. 12 Fanni Kořistková

Jedna navštívenka se dochovala i od Fanni Kořistkové, což byla dcera geodeta, kartografa, statistika, pedagoga a v neposlední řadě i politika Karla Kořistky (1825–1905).⁴⁵⁹ Karel Kořistka se v roce 1852 oženil s Františkou Haberlerovou (1832–1900) dcerou brněnského starosty.⁴⁶⁰

---

⁴⁵⁶ Ze života generála Zacha (1892), Svobodní zednáři francouzští a němečtí (1893), Časové úvahy o revoluci francouzské (1894).

⁴⁵⁷ OSN 19, Praha 1893, s. 610.

⁴⁵⁸ LA PNP, fond Emanuel Engel, korespondence rodinná, dopis pro Johannu Englovou od Viléma Gablera, s. d.

⁴⁵⁹ OSN 14, Praha 1899, s. 838-841.

⁴⁶⁰ Ke Karlu Kořistkovi např. Pavel HÁNEK, *Čeští geodeti 19. století*, in: Antonín Švejda (ed.) *Z dějin geodézie a kartografie*, Praha 2007, s. 5-13; Marie KOSTÍLKOVÁ, *Zpráva o symposiu k 150. výročí narození K. Kořistky*, in: M. Kostílková (ed.) *Historická geografie. Sborník příspěvků k 30. výročí osvobození Československa Sovětskou armádou*, Praha 1975, s. 300-302.

V sedmdesátých letech chodili ke Kořistkům Braunerovi.⁴⁶¹

Fanni Kořistková pozvala prostřednictvím navštívenky, která se od ní jako jediná dochovala ve fondu Emanula Engla, Johannu na kávu a pár slov, bohužel nevedla dataci.⁴⁶²

3. 13 Franziska Sontagová (1788–1865)

Franziska Sontagová byla také známá Johanny Englové. Franziska se narodila v osmdesátých letech 18. století a pocházela z knížecí rodiny Markloff. Stala se herečkou, v ochotnickém divadle se seznámila se svým manželem pěvcem Franzem Sontagem (1783–1819). Jejich dcerou byla známá zpěvačka Henrietta Sontagová (1806–1854). Měli spolu ještě další dvě děti, budoucí herečku Ninu (1811–1879) a syna Karla (1828–1900), který se později stal hercem a dramatikem.⁴⁶³

V roce 1815 přijala Franziska místo ve Stavovském divadle v Praze, kde zůstala až do roku 1823. Dcera Henrietta studovala zpěv na pražské konzervatoři, debutovala ve Stavovském divadle, v roce 1822 odešla do Vídně na hostování. Franziska doprovázela svou nadanou dceru na cestách po angažmá. Henrietta nakonec skončila natrvalo v divadle v Berlíně a celá rodina se přestěhovala do tohoto města s ní. V roce 1828 Henrietta nastoupila k italské opeře v Paříži. Od této doby se Franziska začala opět věnovat své kariéře, a tak přijala angažmá v Praze. Henrietta se provdala za italského šlechtice a diplomata Rossiho a začala utlumovat svoji uměleckou aktivitu.⁴⁶⁴ Nadaná zpěvačka vystoupila v Praze, kde uspořádala koncert v roce 1825 a poté až dobročinný koncert v roce 1852, který se odehrál na Žofíně. Na tomto koncertě byl přítomný i bývalý císař Ferdinand V. s manželkou. Henrietino poslední vystoupení se odehrálo ve velkých severoamerických městech v italských operách mezi lety 1852–1854. Zpěvačka zemřela na cholera v Mexico City.⁴⁶⁵

Franziska se nejspíše seznámila s Johannou Englovou v době svého druhého působení v Praze, kdy Johanna byla už dospělou. Při prvním angažmá Franzisky v Praze, byla Johanna malou holčičkou, těžko by se tedy mohly tyto dámy přátelit.

---

⁴⁶¹ J. KODROVÁ, *Rodina*, s. 269.

⁴⁶² LA PNP, fond Emanuel Engel, korespondence rodinná, navštívenka pro Johannu Englovou od Fanni Kořistkové, s. d.

⁴⁶³ Česká divadelní encyklopedie, odkaz je k dispozici na <http://encyklopedie.idu.cz/cs/sontag-franciska> (k 23. říjnu 2014).

⁴⁶⁴ TAMTÉŽ.

⁴⁶⁵ Z. MÍKA, *Zábava*, s. 234.

Ve fondu Emanuela Engla se dochovalo parte Franzisky Sontagové, které bylo posláno Johanně Englové.⁴⁶⁶ Herečka se po ukončení své divadelní kariéry usadila v Drážďanech, kde v roce 1865 zemřela.

---

⁴⁶⁶ LA PNP, fond Emanuel Engel, parte Franzisky Sontagové z roku 1865.

4. Salon, ples a spolek v životě Johanny Englové

4.1 „Salon“ paní Englové

Johanna Barbora Englová měla podle předchozí podkapitoly rozsáhlé kontakty s pražským měšťanským prostředím. Pohybovala se mezi vysoce postavenou společností měšťanů. S některými z nich navázala přátelské vztahy, vzájemně se navštěvovali a trávili spolu volné chvíle. Rodina Riegrových, Braunerových, Villaniových pořádala pravidelné sešlosti, které se odehrávaly v jejich salonech a na kterých nechyběla ani paní Englová a její syn. K řadě dam, které pomohly k povznesení společenského života českých vzdělanců pořádáním pravidelných schůzek v salonech, snad patřila – a možná i na prvním místě – právě Johanna Englová.⁴⁶⁷

V roce 1998 proběhlo v Plzni jedno ze symposií k problematice 19. století na téma salony. Následně vyšel sborník s příspěvky a někteří z přispívajících autorů řešili i otázku: Co vlastně salon byl?⁴⁶⁸

Spisovatelce Maryše Radoňové-Šárecké vytýkali ve svém článku Jiří Rak a Vít Vlnas to, že viděla salon v každé druhé měšťanské rodině.⁴⁶⁹ Nebyla však první. Stejný požadavek měla dříve i Karolína Světlá. Historik Robert Sak ve své práci věnující se salonu upozorňoval na to, že pro Karolínu Světlou, ale i např. Elišku Krásnohorskou představoval salon touhu „malého českého člověka“, který vede „salon“.⁴⁷⁰

Pavla Horská považovala české sešlosti za „rádobysalony“, které se nemohly vyrovnat pařížským salonům.⁴⁷¹

Vymezení pojmu salon je velice obtížné, jeho podstata může být chápána několika způsoby. Neexistuje všeobecně přijatelná definice salonu. Rak a Vlnas ve svém článku ukázali, co salon nebyl. Podle nich se nejednalo o rodinný dýchánek, kávovou sešlost, běžnou přátelskou či příbuzenskou návštěvu v domácnosti, domácí koncert nebo ochotnické představení, případně loutkové divadlo pro děti, zvláště pokud se na tyto akce vybíralo vstupné, ale ani o stolní společnost – a to i v případě, že se

---

⁴⁶⁷ R. SAK, *Salon*, s. 15.

⁴⁶⁸ H. LORENZOVÁ – T. PETRASOVÁ (edd.), *Salony*.

⁴⁶⁹ Jiří RAK – Vít VLNAS, *Česká hra na salon*, in: H. Lorenzová – T. Petrasová (edd.), *Salony*, s. 223-234.

⁴⁷⁰ R. SAK, *Salon*, s. 9.

⁴⁷¹ Pavla HORSKÁ, *Český literární salon a salon v české literatuře*, in: H. Lorenzová – T. Petrasová (edd.) *Salony*, s. 172-177.

scházela pravidelně v pevně určený čas, stejně tak o schůzky letních a lázeňských hostů.⁴⁷²

K tématu salonu a k tomu, co považovat za salon v pražském měšťanském prostředí, se koncem 90. let 20. století vyjádřil i Lubomír Sršeň, který tvrdil: „K atributům ideálního společenského salonu patří vhodně zařízený velký pokoj v domácím prostředí, jistá zámožnost hostitelů umožňující alespoň skromné pohoštění, atraktivní a duchaplná žena, jež s taktem, vtipem a grácií řídí společenskou zábavu, víceméně stálý okruh zvaných hostů, pravidelnost setkávání (journfix) a především stanovení jakýchsi vyšších cílů, jimž se má taková společnost během svých schůzek přibližovat.“⁴⁷³ Lubomír Sršeň usoudil, že zřejmě žádný ze salonů v Čechách v 19. století nesplňoval všechna kritéria ideální představy o něm.

Do rozpravy o tom, co byl salon, se zapojila i Jaroslava Pešková, která mínila, že prostorový pojem salon se časem stal označením pro formu společenství scházejícího se bez zjevného účelu pravidelně k přátelskému rozhovoru.⁴⁷⁴

Dlouhou dobu zůstával salon označením pro velkou část zábav, které se odbyvaly mimo veřejné místnosti. „Český sen o salonu“ narážel na limity češtiny, které chyběla propracovaná konverzační stylistika. Pořádný salon Češi v podstatě dlouho nevytvořili.⁴⁷⁵

Co byl vlastně salon pro Čechy v 19. století? Odpověď na tuto otázku lze hledat i v naučných slovnících vydaných v 19. století: „Salon. Větší a ozdobnější pokoj nebo síň v domě, v které se návštěvy přijímají. Obrazně nazývá se salon také vznešená, elegantní společnost“ (Riegrův slovník naučný).⁴⁷⁶ „Salon slove v moderní době větší, vši elegancí vypravený pokoj při bytě, do něhož snášívá se vše, co má vlastník bytu nejskvostnějšího a kam zavádějí se návštěvníci vlastníkem ke kratším rozhovorům společenským. [Salon] slove též společnost, jež do salonu jistého dochází v stanovené dni k zábavě literární, estetické, hudební“ (Ottův slovník naučný).⁴⁷⁷

K vymezení pojmu salon se vyjádřil i Jan Neruda v *Národních listech* článkem „Společenský život, který není, a české salony, které také nejsou.“⁴⁷⁸ Dále se

⁴⁷² J. RAK – V. VLNAS, *Česká hra na salon*, s. 232.

⁴⁷³ L. SRŠEŇ, *Pražský salon u Palackých a Riegrových*, in: H. Lorenzová – T. Petrasová (edd.), *Salony*, s. 93-107, zde s. 93.

⁴⁷⁴ Jaroslava PEŠKOVÁ, *Salony jako místo setkání*, in: H. Lorenzová – T. Petrasová (edd.), *Salony*, s. 7-11. V. VON DER HEYDEN-RYNSCHOVÁ, *Evropské salony*, s. 9.

⁴⁷⁵ R. SAK, *Salon*, s. 13-14.

⁴⁷⁶ *RSN 8*, Praha 1870, s. 66.

⁴⁷⁷ *OSN 22*, Praha 1904, s. 556.

⁴⁷⁸ *Národní listy*, z 19. prosince 1869.

salonem zabývala výše zmíněná Eliška Krásnohorská v *Ženských listech* pod pseudonymem Bětka Rozmarná,⁴⁷⁹ a Karolína Světlá, obě spisovatelky věřily v ideu salonu, kterou lze uskutečnit i v českých poměrech, kde pro ně nejdůležitějším prvkem bylo bohatství ducha.⁴⁸⁰

Otázkou zůstává, jestli české salony považovat za salony v pravém slova smyslu, nebo zda se jednalo pouze o „hru na salon“. V tom případě by se mohly brát v potaz i sešlosti pořádané u Johanny Englové jako salonní. Řadila by se mezi takovéto salony i setkání u Sofie Podlipské, sestry Karolíny Světlé, nebo i schůzky Růženy Jelínkové-Duškové, na které upozornil Josef Šusta.⁴⁸¹

Odpověď na to, co byl a nebyl salon, vydávají i dějiny těchto sešlostí. V 17. století vznikaly první salony na území Francie, nejvíce se zakládaly během doby osvícenství, ovšem jejich sláva byla ukončena spolu s revolucí 1789. Salon představoval v pravém slova smyslu zavedenou instituci s pevně danými pravidly a poměrně dlouhou životností. Měl svou múzu, ženu, které patřil a své orákulum, tedy blízkého přítele paní domu, který pomáhal s organizací večera a výběrem hostů. V období rokoka se salony objevily i v dalších částech Evropy, v Německu vznikaly tzv. „čajové společnosti“ mezi lety 1815–1830, ve Vídni byly známé salony rakouského kancléře Václava Antonína Kounice a Charlese Josepha knížete de Ligne.⁴⁸²

Salony začaly v 18. století vznikat i v Praze. Zakládaly je šlechtické rodiny Nosticů, Šternberků, Fürstenbergů, Lažanských, Thunů a další. Podle Mileny Lenderové se české salony na rozdíl od salonů ve Francii uzavřely nižším společenským vrstvám, hlavním organizátorem byl muž, tématem rozhovorů byla politika a zemské vlastenectví, v českém pojetí salonu chyběla žena – múza.⁴⁸³ Čeština se užívala v těchto salonech jen výjimečně, hlavním jazykem byla francouzština, která byla postupně vystřídána němčinou.⁴⁸⁴

Ke konci 18. století vznikaly i první salony měšťanské. Jedním byl salon majitele velkého módního závodu Vojtěcha Pecha v Praze v Týnské ulici v domě U Červeného kola, druhý salon založený měšťanem vznikl v Praze v roce 1786 a měl literární charakter, jeho zakladatelem byl varhaník a evangelický kazatel Štěpán

⁴⁷⁹ Ženské listy, z 1. července 1877. Článek je dostupný na <http://kramerius.mzk.cz/search/i.jsp?pid=uuid:c0bbb71a-435d-11dd-b505-00145e5790ea> (k 29. březnu 2015).

⁴⁸⁰ Karolína SVĚTLÁ, *Upomínky Karolíny Světlé*, Praha 1888, s. 84-85.

⁴⁸¹ R. SAK, *Salon*, s. 15.

⁴⁸² M. LENDEROVÁ, *K hříchu*, s. 164-167.

⁴⁸³ TAMTÉŽ, s. 167.

⁴⁸⁴ M. LENDEROVÁ – T. JIRÁNEK – M. MACKOVÁ, *Z dějin*, s. 309.

Leška.⁴⁸⁵ Jeho salon byl jazykově český.⁴⁸⁶ Dále byl význačný salon profesora filozofické fakulty Augusta Gottlieba Meissnera, salon svobodomyslného premonstráta Karla Rafaela Ungara s hudebními večírky a také hudební salon manželů Duškových na Bertramce. V Praze v 19. století se dále objevovaly nejen šlechtické salony, ale také smíšené šlechticko-měšťanské salony. K těm nejznámějším patřil hudební salon advokáta Jana Měchury existující mezi roky 1811–1827, salon divadelního ředitele Johanna Karla Liebicha, v němž se občas zastavil i Metternich, salon univerzitního profesora a guberniálního rady Karla Augusta Neumanna a jeho šlechtické choti rozené Hřebenářové z Herrenfelsu. V salonu Jana Měchury se scházela společnost, která konverzovala německy, a návštěvníci měchurovského salonu patřili mezi elity Prahy. Na tento salon navázal František Palacký, který se oženil s Terezií Měchurovou, a část společnosti přešla tak do salonu Palackého.⁴⁸⁷

Kultura v salonech dvacátých a třicátých let 19. století byla kulturou jazykově neutrální. Měšťanské rodiny se setkávaly v prostorech salonu s přáteli a v podstatě kopírovaly klientské vztahy tehdejších salonů osvícenské šlechty.⁴⁸⁸ Pražské salony, které vytvářela aristokracie, byly v době předbřeznové kosmopolitní. Co se týkalo ženského prvku v těchto sešlostech, doložitelný byl salon vévodkyně Zaháňské. Jinak zviditelnění ženy v salonu bylo stejně obtížné a zdlouhavé jako její uplatnění se ve společenském životě.⁴⁸⁹

V době předbřeznové se začala pít káva, která nahradila doposud oblíbenou čokoládu. Proces konzumace kávy vytvořil formu sociability, která byla vyhraněna ženám. V Praze se utvořily kávové společnosti, kam se ženy odebraly s ruční prací, paní domu se pochlubila novým kávovým servisem, pohostila svou návštěvu napečeným moučником, hrálo se na klavír. Ženy společně řešily problémy, které je trápily, jako výchova dětí, rodinné vztahy, vaření, ruční práce atd. K těmto společnostem neodmyslitelně patřilo i pomlouvání nepřítomných.⁴⁹⁰

Dámy z měšťanského prostředí se setkávaly v rodině advokáta Václava Friče a v domě jeho švagra lékaře Václava Staňka.⁴⁹¹ Za první český vlastenecký salon bývá označován salon u Fričů, který se scházel v Pasiřské ulici koncem třicátých let

---

⁴⁸⁵ M. LENDEROVÁ, *K hříchu*, s. 167-168.

⁴⁸⁶ M. LENDEROVÁ – T. JIRÁNEK – M. MACKOVÁ, *Z dějin*, s. 310.

⁴⁸⁷ M. LENDEROVÁ, *K hříchu*, s. 168-172.

⁴⁸⁸ M. LENDEROVÁ – T. JIRÁNEK – M. MACKOVÁ, *Z dějin*, s. 311.

⁴⁸⁹ M. LENDEROVÁ, *K hříchu*, s. 172.

⁴⁹⁰ TAMTÉŽ.

⁴⁹¹ TAMTÉŽ, s. 172-177.

19. století.⁴⁹² Do salonů rodiny Staňků a Fričů docházel Karel Slavoj Amerling, komponista Emanuel Vašák, malíř Josef Božetěch Klemens, lékaři Josef Čejka, Josef Bojislav Pichl a Filip Stanislav Kodým, básník a kritik Josef Krasoslav Chmelenský, kovaňský farář Karel Vinařický, spisovatel a redaktor Jan Slavomil Tomíček, slovníkář Josef Franta Šumavský, František Ladislav Rieger, Karel Drahotín baron Villani, filozof František Matouš Klácel, kanovník a spisovatel Václav Štulc, profesor Ignác Jan Hanuš, Karel Jaromír Erben a také přítel Johanny Englové Antonín Jaroslav Vrtátko. Od roku 1843 se sešlostí u Staňků účastnila i Božena Němcová, a tak se zde na čas vytvořilo české literární středisko a také díky osobě Boženě Němcové získal salon svou „múzu“.⁴⁹³

Atmosféru polských salonů do Prahy přinesla Honorata Zapová, která stála v čele svého salonu jako vzdělaná hostitelka, tím měl salon blízko ke svým francouzským předchůdcům. Žena se na salonních společnostech podílela málo, ale její role postupně v měšťanské společnosti nabývala významu. Nadále dělala ženám problém čeština, tento fakt byl již ukázán výše na příkladu Augusty Braunerové, s češtinou ale zápolila i paní Fričová a Staňková. U měšťanských salonů v Praze neustále chybělo důležité místo, které by zaujímala žena, tím se narušovala tradice salonů.⁴⁹⁴ Salon u Braunerů byl ale jazykově český, německo-česká salonní společnost chodila od třicátých let k Palackým. Patrně ve stejné době jako salon rodiny Braunerových vznikl salon u Riegrů.⁴⁹⁵ V obou těchto salonech na sebe stahoval pozornost František Palacký.⁴⁹⁶

Vybavení místnosti salonu tvořilo jeho podstatu. Nesměl zde chybět prostor na jeho utvoření, dostatek sedacího nábytku, obrazy na zdech, hudební nástroj a další. Salon, který vedla rodina Braunerových, Riegrových a Villaniových, byl naplněn těmito předměty.⁴⁹⁷ Salon u Braunerů se skládal ze dvou částí, měl šest oken, černé tapety, nechyběl zde sedací nábytek – křesla, židle, pokoj doplňovala zeleň. Místnost vyplňoval klavír, starožitnosti, obrazy. Společnost, která se v salonu scházela, byla pestrá, nechyběl František Ladislav Rieger, Jakub Škarda, ředitel malostranského gymnázia Václav Zelený, Alois Pravoslav Trojan, Karel Klauďy, Adolf Maria Pinkas, v roce 1870

---

⁴⁹² TÁŽ, *Pražské salony*, s. 200, 204.

⁴⁹³ TÁŽ, *K hříchu*, 177. Josef Vojtěch Hellich namaloval v roce 1845 pro Staňkův salon portrét Boženy Němcové.

⁴⁹⁴ TAMTÉŽ, s. 177-182.

⁴⁹⁵ TÁŽ (ed.), *Vladimír Hellmuth-Brauner. Paměti rodu*, Praha 2000, s. 61.

⁴⁹⁶ TÁŽ, *Zdenka Braunerová*, s. 33.

⁴⁹⁷ TÁŽ, *K hříchu*, s. 183.

se k němu přidal jeho syn Hippolyt, knihovník Václav Hanka, Jan Evangelista Purkyně, s některými z nich se potkával i syn Johanny Emanuel Engel, který byl také stálým hostem v salonu Braunerových. Pány doprovázely jejich manželky, manželé rokovali o politice s panem Braunerem v pracovně, poté se odebrali k dámám k čaji o sedmé.

Děni v české společnosti šedesátých a sedmdesátých let bylo probíráno v salonu paní Braunerové.⁴⁹⁸ Přátelé paní Braunerové byli z uměleckých kruhů, Augusta Braunerová byla velice vzdělaná dáma, od mládí ji přitahoval svět literatury a malířství. Už i její původ jí předurčil mnohé společenské kontakty, pocházela z pražské německé měšťanské rodiny, a tak ve čtyřicátých letech velice dobře znala německé básníky Moritze Hartmanna a Alfreda Meißnera.⁴⁹⁹ V salonu neměly váhu tituly, majetek ani moc. Ocenění byli zvláště ti, kdo obstáli v inteligenční rozpravě.⁵⁰⁰ Diskutovány byly záležitosti okolo Rukopisů, loterie, která se konala ve prospěch Zdeňky Havlíčkové, politické otázky, kulturní dění atd. Návštěvníky salonu rozptylovaly pěvecké koncerty člena Prozatímního divadla barytonisty Josefa Lva.⁵⁰¹

U Riegrů se program společenských setkání skládal z vědeckých přednášek, předcítání, ukázek nových beletrií a hudebních vystoupení. Salon navštěvoval František August Brauner, Vilém Gabler, Vojta Náprstek, Václav Vladivoj Tomek, Karel Vinařický atd.⁵⁰²

Salon rodiny Villaniových byl zase smíšený, co se týká jeho složení, jelikož v době ústavní zmizely bariéry mezi šlechtou a měšťanstvem.⁵⁰³ Salon sídlil v Praze ve Vodičkově ulici v domě U Helmů, jak bylo výše uvedeno, kořeny salonu spadaly již do doby předbřeznové. „Múzou“ byla nejdříve baronova manželka, později jeho dcery. U Villaniových se scházela konzervativnější, a to i ve vztahu k ženské otázce, část české společnosti.

Existovala i pravidla jako pevné datum, stálá klientela, schopnost přecházet z jednoho konzervačního tématu k druhému, dobrá informovanost a vliv salonu na širší společenské, případně politické dění. Filantropie, vlastenectví, hudba, literatura, politika – to byla témata, která se diskutovala během salonních sešlostí.⁵⁰⁴ Salon vytvářel veřejné mínění, formoval vkus, hodnotil umělecká díla, rozhodoval o osudech

---

⁴⁹⁸ TÁŽ, *Zdenka Braunerová*, s. 34.

⁴⁹⁹ J. KODROVÁ, *Rodina*, s. 268.

⁵⁰⁰ R. SAK, *Salon*, s. 11.

⁵⁰¹ M. LENDEROVÁ, *Zdenka Braunerová*, s. 34.

⁵⁰² M. BAHENSKÁ, *Počátky*, s. 53.

⁵⁰³ M. LENDEROVÁ – T. JIRÁNEK – M. MACKOVÁ, *Z dějin*, s. 316.

⁵⁰⁴ M. LENDEROVÁ, *K hříchu*, s. 183-185.

jednotlivců, vytvářely se v něm společenské kontakty a pomáhal prosazovat lidi na rozhodující místa.⁵⁰⁵ V šedesátých letech 19. století došlo k obnovení vlasteneckých snah a k uvolnění poměrů. Ovšem podíl ženy na salonním dění neustále zůstával málo zřetelným. Muži nechtěli opustit svá přední místa v salonech, a to i přes skutečnost, že role ženy v zámožné měšťanské společnosti nabývala na významu.⁵⁰⁶

V sedmdesátých letech počet salonů v Praze narůstal a s tím přibývalo i „múz“. Společnost, která se scházela u Riegrů a Braunerů, se přesunula v osmdesátých letech do literárního salonu Anny Lauermannové Mikschové.⁵⁰⁷ Opravdové múzy se narodily až po polovině století a později, byly to, kromě zmíněné Anny Lauermannové Mikschové, také Marie Červinková-Riegrová, sestry Braunerovy a další.⁵⁰⁸

V Čechách se více než salonům dařilo tzv. stolním společnostem, které v podstatě navazovaly na salony ve veřejném prostoru hospody nebo kavárny.⁵⁰⁹ Nepočtené salony byly vytlačeny z českého společenského života pozdějším setkáváním žen v kavárnách a cukrárnách.⁵¹⁰

Už ve dvacátých letech minulého století spisovatelka Maryša Radoňová-Šárecká ve své knize *Salony* uvedla: „*Salon u Englů je nejstarší z ryze českých velkých salonů.*“⁵¹¹ Poté následovala osmdesátiletá odmlka, již ukončila svým článkem Dagmar Seňková, která v něm napsala: „*Matka, vdova po profesorovi chirurgie na univerzitě, mohla udržovat salon, jehož kontinuita sahala zřejmě až do dob předbřeznových.*“⁵¹² Tato badatelka zvolila spojení: „*mohla udržovat*“, z čehož byla patrná pouhá domněnka o této skutečnosti a stejně tak se vyjadřoval i další z autorů, David Procházka: „*Od počátku čtyřicátých let se některá společenská setkání odehrávala i v domácnosti manželů Englových ve Spálené ulici. Pravděpodobně tehdy zde došlo ke zrodu jakéhosi salonu, ovšem chápáno v kontextu tehdejšího pražského měšťanského prostředí.*“⁵¹³ Autoři těchto článků vycházeli z dochované korespondence uložené v LA PNP.

Salon u Englů postrádal po smrti Josefa Engla v roce 1845 muže-hostitele, poté by stála v čele salonu sama Johanna. Po manželově smrti se matka se synem

---

⁵⁰⁵ M. LENDEROVÁ – T. JIRÁNEK – M. MACKOVÁ, *Z dějin*, s. 308.

⁵⁰⁶ TAMTÉŽ, s. 315.

⁵⁰⁷ M. LENDEROVÁ, *K hříchu*, s. 186-187.

⁵⁰⁸ M. LENDEROVÁ – T. JIRÁNEK – M. MACKOVÁ, *Z dějin*, s. 315.

⁵⁰⁹ Y. DÖRFLOVÁ – V. DYKOVÁ, *Kam se v Praze*, s. 10-11.

⁵¹⁰ M. LENDEROVÁ – T. JIRÁNEK – M. MACKOVÁ, *Z dějin*, s. 317.

⁵¹¹ M. RADOŇOVÁ-ŠÁRECKÁ, *Salony*, s. 82.

⁵¹² D. SEŇKOVÁ, *Príspevek*, s. 138-139.

⁵¹³ D. PROCHÁZKA, *Emanuel Engel*, s. 58.

přestěhovala do domu zvaného Stará rychta v Rytířské ulici,⁵¹⁴ kde se měly konat salonní sešlosti.⁵¹⁵

Přítel Emanuela Engla Václav Červinka si myslel, že u paní Englové byl v padesátých letech jediný český salon.⁵¹⁶ Později měli k paní Englové chodit Braunerovi, Riegrovi, profesor politických věd a statistiky Eberhard Antonín Jonák, pedagog a filozof Josef Durdík, meteorolog a fyzik Václav Karel Bedřich Zenger, architekt Josef Zítek, budoucí žena skladatele Zdeňka Fibicha Betty Hanušová, spisovatel a znalec slovanských jazyků Josef Kolář, slovanský filolog Adolf Patera, baronka Matylda Villaniová s dcerou Zdenkou.⁵¹⁷ S některými ze zmíněných, jak bylo výše v práci ukázáno, si Johanna Englová dopisovala. Paní Englová měla pohostit i slečnu z Bleylebenu, údajnou milenkou samotného císaře Františka Josefa I. Na setkáních se neřešily politické a učenecké debaty, v salonu pobývala společnost, která měla blízko k hudbě a zpěvu.⁵¹⁸ Johanna vlastnila fortepiano, jelikož hudební nástroj byl podstatou takovýchto sešlostí.⁵¹⁹

Syn paní Englové Emanuel měl na základě společenských kontaktů své matky přístup do předních salonů. V šedesátých letech navštěvoval salon u Braunerů, Villaniů, Riegrů i Fričů. O tom, jak to vypadalo v salonu u Riegrů, kde se scházela česká inteligence z oblasti politiky, kultury a vědy, napsal Emanuel Engel svému příteli Červinkovi v roce 1864: „*Meeting u Riegrů nesmíš si příliš ideálně představovat. Byla doposud tři čtení – první o nějakém polském králi – četl Palacký, druhé: jak se má maso vařit – četl prof. Staněk, a třetí: o polské literatuře – četl páter Štulc.*“⁵²⁰ Johanna Englová tak pomohla synovi Emanuelovi získat v těchto salonech neocenitelnou zkušenost, seznámil se s českou politikou a setkal se s řadou vynikajících osobností. Na počátku šedesátých let vstoupil do prostředí pražských salonů medik Emanuel Engel, který se zajímal o literaturu, ale koncem šedesátých let se profiloval již jako vlastenecky aktivní lékař.⁵²¹

Co znamenal pojem salon pro měšťanskou společnost? Odpověď na tuto otázku ukázalo předchozí nastínění vývoje utváření tohoto fenoménu. Celá jeho podstata stála

⁵¹⁴ TAMTÉŽ s. 59.

⁵¹⁵ M. RADOŇOVÁ-ŠÁRECKÁ, *Salony*, s. 82.

⁵¹⁶ Václav ČERVINKA, *Z jarního rašení národního života v letech 1855-1856*, Osvěta 42, 1912, s. 439.

⁵¹⁷ R. SAK, *Salon*, s. 15.

⁵¹⁸ M. RADOŇOVÁ-ŠÁRECKÁ, *Salony*, s. 60.

⁵¹⁹ LA PNP, fond Emanuel Engel, závěť Johanny Barbory Englové z 23. dubna 1857.

⁵²⁰ Převzato z D. PROCHÁZKA, *Emanuel Engel*, s. 89. V úryvku byl myšlen lékař Václav Staněk srov. *OSN 23*, Praha 1905, s. 1041. Další zmíněný byl kněz Václav Svatopluk Štulc srov. Josef BENEŠ, *Ač zemřeli ještě mluví. Medailony českých katolických vlasteneckých kněží*, Praha 1964, zde s. 360-366.

⁵²¹ D. PROCHÁZKA, *Emanuel Engel*, s. 85-89.

(a i dnes u některých z badatelů stojí) na pojetí samotného slova salon. Toto označení je založeno na představě o prostoru, kde se scházela měšťanská společnost a diskutovala o rozličných tématech. Toužili vůbec měšťané v 19. století po „skutečném“ salonu? Z výše uvedeného přehledu a provedeného bádání v LA PNP se ukázalo, že měšťané v této době sami neoznačovali pravidelné schůzky jako salonní, ale např. jako meeting či setkání. Měšťané tedy netoužili vytvořit salon, ale toužili po pravidelných schůzkách. Existenci měšťanských sešlostí pojmenované dnes jako salon ukazovaly i některé skutečnosti, které tvořily jeho podstatu: v čele setkání bývala vzdělaná paní domu, hrálo se na klavír nebo harfu, promlouvalo se o politice, literatuře, umění. Bylo by tedy přehnané tvrdit, že salony v pražském měšťanském prostředí neexistovaly. Nebyly tu pouze ve smyslu užívání dnešního slova salon.

Prostřednictvím dochované korespondence uložené v LA PNP se ukázalo, že Johanna Englová měla rozsáhlé kontakty s významnými představiteli tehdejší pražské společnosti, stýkala se s nimi, byla zvána na návštěvy, ale i do jejich salonů. Styky udržovala i s výše zmíněnými umělci, kteří jí lichotili, posílali jí básně, vyjadřovali jí poklony. Antonín Jaroslav Vrtátka s ní prodiskutoval v korespondenci témata, která byla aktuální, týkala se jak politiky, tak umění a literatury. Johanna na dopisy reagovala, vyznala se v tehdejší společenské dění. Její rozhled a vzdělání jí v podstatě předurčoval, aby se stala hostitelkou setkání, a to i v salonech a tak ji lze považovat na základě prozkoumané korespondence a výše uvedených kritérií za salonní hostitelku.

4. 2 Plesy, spolky

Velké plesy se konaly jednou ročně v Měšťanské besedě, kam byla zvaná i paní Englová.⁵²² Na přelomu šedesátých a sedmdesátých let se Beseda přestěhovala do vlastního objektu ve Vladislavově ulici, kde se konaly různé akce jako koncerty, plesy a další.⁵²³

V pozůstalosti jejího syna Emanuela Engla se dochovalo deset pozvánek na plesy, ale nejspíše byl počet návštěvenek plesů vyšší.⁵²⁴ Jak bylo výše uvedeno,

---

⁵²² J. MAREK, *Česká moderní kultura*, s. 67.

⁵²³ Z. MÍKA, *Zábava*, s. 51.

⁵²⁴ LA PNP, fond Emanuel Engel, korespondence rodinná, pozvánky na plesy do Národní besedy 1862-1870.

v korespondenci se Johanna Englová zmiňovala, že se chystala na právnické a lékařské plesy.

Dochované vstupenky paní Englové na ples ukazovaly, kterých plesů se doopravdy účastnila. Dne 5. února 1862 byla na plese v Besedě, 24. února 1862 na Plese českých právníků na Žofíně, v neděli 15. února 1863 na plesu Slovanské Besedy, 18. ledna 1864 na plesu Národní besedy na Žofíně, 29. ledna 1866 opět na plesu Národní besedy a 1. února 1867 se opět vydala na ples Národní besedy.⁵²⁵ Do sálu na Žofíně byla pozvaná i 25. ledna 1869 a 7. února 1870. Dále se účastnila plesu Akademického čtenářského spolu, který proběhl 21. února 1870 na Žofíně. Poslední z dochovaných vstupenek neměla dataci, ale podle nápisu byla Johanna Englová pozvaná na taneční zábavu.

Tři pozvánky nebyly věnovány jenom pro její osobu, ale ještě pro slečnu, kterou na ples doprovázela. Na vstupence bylo prostě napsáno: „*Velectěná paní Englová a slečna Grossman[n]ová.*“ Jednalo se o Johanninu neteř Ninu Grossmannovou. Další vstupenka byla pro Johannu Englovou a sl[ečnu] Jandourkovou, která se jmenovala Františka.⁵²⁶ Poslední zvaná na ples spolu s paní Englovou byla dosud neidentifikovaná slečna Schönberová. Johanna jako gardedáma se o dívky během večera starala, byly jí svěřeny do péče po dobu konání zábavy a byla pro ně autoritou.

Některé z plesů, které paní Englová navštívila, měly větší váhu než ty ostatní, příkladem byl ples Národní besedy, který se konal 29. ledna 1866 na Žofíně. Tento ples se stal místem holdu dceři národa Zdeňce Havlíčkové a úcta na plese byla projevována i jejímu otci Karlu Havlíčkovi Borovskému (1821–1856), jeho busta v té době patřila k tradičním výzdobám vlasteneckých bálů.⁵²⁷

Johanna Englová v roce 1871 přispěla jedním zlatým Ženskému výrobnímu spolku v Praze, jehož byla členkou.⁵²⁸ Na potvrzení o zaplacení příspěvku byla uvedena první starostka spolku Karolína Světlá a jednatelka Dora Hanušová.

Johanna Englová se aktivně účastnila společenského života. Podle dochovaných pozvánek lze předpokládat, že na plesy chodila pravidelně, a to již jako mladá vdova, tak i jako postarší dáma, která plnila roli doprovodu. O její spolkové činnosti svědčilo pouze jedno dochované potvrzení o zaplacení členského poplatku v roce založení

⁵²⁵ Příloha č. 5 – Obrazová část, Obr. č. 7.

⁵²⁶ Františka Jandourková poslala Johanně Englové dopis srov. LA PNP, fond Emanuel Engel, korespondence rodinná, dopis Františky Jandourkové Johanně Barboře Englové z 24. března 1872.

⁵²⁷ M. LENDEROVÁ, *Dcera*, s. 127.

⁵²⁸ LA PNP, fond Emanuel Engel, korespondence rodinná, potvrzení o příspěvku Johanně Barbory Englové Ženskému výrobnímu spolku z roku 1871.

spolku. Přesto se lze domnívat, že se Johanna Englová zapojovala do činnosti dalších spolků .

5. Edice vybraných pramenů s všestranným rozbořem

5. 1 Památník Johanny Barbory Englové⁵²⁹

Záznam č. 1⁵³⁰

Ab ein jeder der sich Ihr Freund nennet
Den wahren Werth der Freundschaft kennet
Ist ungewitz. [!]
Das ich mich von ganzer Seele
Ihrer Freundschaft anempfehle
Ist ganz gewitz. [!]

Prag den XXV./VII. MDCCCXXXVI.

Elise Picard⁵³¹

Záznam č. 2

In das Stammbuch die zu schreiben
Wahrlich ist nicht Kleinigkeit
du wo Mädchen, dich Kind, Frauen,
die mit Geistesfülle [?]
Sind in schöne Kranz vereint.
Nicht nach Glanz geht mir Vortanzen
Mein Bestreben geht nur hin
dir zu sagen dass ich Freundin
dir Füns ganze Leben bin.
Prag den 20. April
1828. Die M.

Záznam č. 3

Was ein Freund für uns vollendet,
Was ein Edler tat und war.
Wenn man sich scheidend von ihm wendet,
Wird es erst dann dem Herzen klar.

---

⁵²⁹ Památník si vedla i její sestra Terezie, která se provdala za Václava Alexe Rybu. Dana MAREŠOVÁ, *Památník slečny Zimmerové z let 1818-1837*, České Budějovice 2013 (Bakalářská práce).

⁵³⁰ Pro názornost byly zápisy přepsány v podobě a rozložení tak jako na kartičkách.

⁵³¹ Určení osob, které učinily zápis, bude uvedeno dále.

Prag am 31ten Jenner [1]831. Wenzel Kulhanek

Záznam č. 4

Kommen, gehen, kön[n]en und verhallen.

Ist des Lebens Wechselspiel.

Und allein das bleibendste von allen.

Ist der Freundschaft Hochgefühl.

den 1. Mai 1828. Karoline H.

Záznam č. 5⁵³²

Záznam č. 6

Dir werde der Erde höchstes

Glü[c]k und verlasse Dich –

durch die ganze Dauer deines

Lebens nicht. Dann aber –

vergesse Deinen Freund

nicht, dem Du alles bist

16. Mai [1]828. Wenzel Smid

Záznam č. 7

ERINNERUNGEN

den 19. März 1830

Marie Chudoba

Záznam č. 8

Freundschaft ist der Sonnenschein des Lebens, u[nd] Wohlwollen.

Ein Lichtstrahl, der düstere Stunden erhellt.

Prag den 29ten Sep[tember] 1829.

Josephine Kowanda

---

⁵³² Záznam nebyl přečten. Nejedná se o jazyk z latinského okruhu písem.

Záznam č. 9

Wenn den Mensch vor dem Meere und auf Gebirgen
und auf Pyramiden und Ruinen und vor dem Unglück
steht und sich erhebt, so strecket er die Arme nach
der großen Freundschaft aus! Und wann ihn die
Tonkunst und der Mond und der Frühling und die Freu-
den tränen sanft bewegen, so zergeht sein Herz und
er will die Liebe. Und wer beide nie suchte,
ist tausendmal ärmer, als wer beide verkom[mt].

Möchten Sie stets glücklich sein!

dies wünscht gewiss recht herzlich

Ihre Freundin

Antonie Schüller

Prag den 19. März 1838.

Záznam č. 10

Das Glück des Lebens besteht wie der Tag, nicht ans einzelnen.
Blitzen, sondern in einer steten Heiterkeit, das Herz lebt
nur in diesem ruhigem gleichem Lichte glücklich, und wäre
es auch nur Mondlicht, oder Dämmerung einer schönen
Zeit. Nur kann uns diese himmlische Heiterkeit bloß der
Geist gewähren, nicht das Glück, dass nur stoßweise gibt,
wie raubt. Jean Paul.⁵³³

Genehmigen Sie bei der Erinnerung zugleich die Versiche-
rung, dass Ihren gewiss mit herzlicher Aufrichtigkeit, das
beste und dauern[d]ste Glück wünscht.

Prag am 28ten Dez[ember] 1837 Ihre Freundin

Julie Schüller

Záznam č. 11

Rebus angustis animosus

atque fortis appare, sapienter idem

---

⁵³³ Německý spisovatel Jean Paula, vlastním jménem Johann Paul Friedrich Richter. Více k němu níže.

contrahes vento, nimium secundo

turgida vela. Horat.

Praga die 19. Martii 1830. A. Chudoba

Záznam č. 12

Such solche Freuden auf, die still dein Herz beseelen.

Und wenn du sie gefühlt, dich nicht mit Reue quälen.

Prag am 15ten April 1839 Sany Deiner

Záznam č. 13

Kummer stimmt das Herz zur Freundschaft
und zur Liebe: der Unglückli[c]he kennt keinen
Genuss als Herzensergießung, und deshalb muss
er solche Wesen ungewöhnlich lieb gewinnen, die
ihm mit Teilnahme begegnen.

Prag am 27ten August 1838 Fany Reiner

Záznam č. 14

Bau mir kein Denkmal auf
als nur in deinem Herzen.

Prag den 9ten März 1828

dein Bruder Vinzenz

Záznam č. 15

Erinnerung ist die letzte schöne Gabe.

Warum ein Strahl der ew[i]gen Flamme glänzt,

Erinnerung ist [da]s, die mit dem Zauberstabe

den Weg uns[er] schmückt ins Leben uns zum Grabe.

Und Sterbliches mit geist[i]gem Schimmer kränzt.

Prag im November 1828 C. A. Bohmann

Záznam č. 16

Was die Erde nicht gibt, ja was kein

Himmel Ihnen schenkt

Ruhe in eigener Brust, Stärke fürs Leben

Ihr Herz.

Prag am 30ten November [1]828. Hedwig Grimmer

Záznam č. 17

Schön ist die Morgensonne gold[e]ner Feuerglanz,
doch schöner ist des Lebens süßer Freudenkranz.
Am schönsten aber ist der Freundschaft Zauberband,
das ewig sich und mild um edle Herzen wand!

Prag am 6ten Oktober 1831. Knaf Joseph

Záznam č. 18

Nur durch ein leibliches Land ist der Bruder dem
Bruder verbunden
Seelenverwandt zu Hast erst machet den Bruder
zum Freund.

1836. Emmanuel

Záznam č. 19

Dem Andenken

Eines würdigen Vaters – gestorben am 1ten April 1809.
einer treuen liebevollen Mutter – gestorben am 18ten Jänner
1818, und zweier guten Schwestern, von denen die jüngere
Louise am 18ten September 1823. Die ältere Magdalena
am 24ten November 1820 im Herrn vollendete, gewidmet,
von ihrem Sohne, bez[ieh]u[n]gsweise einzigen Bruder –

Wenzl Smid

k. k. Cammalcassa

Offizier

Ich allein noch! Denn die Teuer sanken
mir als Eltern, Schwestern in dies Grab.
Und ich Blick mit trauernden Gedanken
auf den, Scherzens Hügel hier herab.

Ach! Ich kann den Guten nicht vergelten.

Lohnet ihr, gerechte, bess[e]re Welten.

Památník Johanny Barbory se nachází ve fondu Emanuela Engla.⁵³⁴ Záznamy se vyskytují v modrém čtvercovém papírovém obale o rozměrech 14,5 x 9 cm. Listy jsou tedy volně poskládány do zmíněného obalu. První záznam je vyšitý na kanavě černou nití a je orámován zlatým rámečkem se vzorem dubových ratolestí. Dalších osmnáct záznamů je napsáno perem na papírových kartičkách béžové, růžové a modré barvy. Zkoumaný památník obsahuje šestnáct psaných záznamů a tři kombinované záznamy, v nichž zapisovatel spojil psaný text s obrázkem. Záznamy nejsou řazeny ani chronologicky, ani tematicky a nehraje zde roli ani společenské postavení zapisovatelů. Záznamy ve zkoumaném památníku si jsou dost podobné a povětšinou se řídí stejným vzorem: věnování, podpis, místo a datum zápisu. Ve zkoumaném památníku se nacházejí dva způsoby věnování: buď zapisovatel využil své vlastní fantazie a zápis vymyslel, anebo využil nějakou sentenci z knihy. Záznamy jsou různé, i co se týkalo myšlenkové hloubky. Příkladem může být prosté užití „ERINNERUNGEN“ v záznamu č. 7, nebo naopak užití sentence z knihy společně s vlastním zápisem v záznamu č. 10.

Podpis byl zapisovatelem ve všech případech připojen vždy na konci záznamu v pravém dolním rohu. Podepsané byly všechny kartičky, zapisovatelé užíli různé podoby podpisu, buď v celé podobě (*Elise Picard*), nebo zapisovatel uvedl v celé své

---

⁵³⁴ Rozbor památníků vycházel z Marie RYANTOVÁ, *Památníky aneb štambuchy, to jest alba amicorum*, České Budějovice 2007; TÁŽ, *Vzdělanostní úroveň raně novověkých šlechticů ve světle štambuchů*, in: Vladimír Goněc (ed.), *Česko-slovenská historická ročenka*, Brno 2001, s. 187-193; TÁŽ, *Osvícenská a preromantická mentalita ve světle památníků druhé poloviny 18. a počátku 19. století*, in: Jaroslav Lorman – Daniela Tinková – Rudolf Svoboda (edd.), *Post tenebras spero lucem: duchovní tvář českého a moravského osvícenství*, Praha 2008, s. 358-369. Pro 19. století Alfred FIEDLER, *Vom Stammbuch zum Poesiealbum. Eine volkskundliche Studie*, Weimar 1960; Karl GRAAK, *Vergißmeinnicht – gedenke mein. Vom Stammbuch zum Poesiealbum*, München 1982; Jürgen ROSSIN, *Das Poesiealbum. Studien zu den Variationen einer stereotypen Textsorte*, Frankfurt am Main-Bern-New York 1985; Barbara KRAFFT, *Vergißmeinnicht – das Sinnige in Biedermeier*, in: Hans Ottomeyer – Ulrike Laufer (edd.), *Biedermeiers Glück und Ende... die gestörte Idylle 1815-1848*, München 1987; Christine GÖHMANN-LEHMANN, „Freundschaft – ein Leben lang...“. *Schriftliche Erinnerungskultur für Frauen (Herausgegeben im Auftrag der Stiftung „Museumsdorf Cloppenburg. Niedersächsisches Freilichtmuseum“ von Helmut Ottenjann)*, Cloppenburg 1994; Wilfried BUß, „Mein Angedenken dir bewahre...“ *Stammbuch – Album Amicorum – Posiealbum. Begleitheft zur Ausstellung im Emschertal-Museum Herne*, Schloß Strünkede 26. November 2000 - 18. Februar 2001, Schloß Strünkede 2001. Nejnověji se zajímala Dana BITTNEROVÁ, *Dětský památník – příklad transmise a transformace kulturního fenoménu*, in: Miloš Kučera (ed.), *Transmise kultury a škola*, Praha 1998, s. 159-170.

podobě křestní jméno a příjmení zkrátil do iniciály (*Karoline H.*), anebo křestní jméno bylo v podobě iniciál a příjmení rozepsal celé (*C. A. Bohmann*), v jednom z případů byla užita iniciála (*M.*) a jednou jen křestní jméno (*Emmanuel*). Záznamy měla Johanna v památníku od žen, a to v počtu deseti a od mužů sedm s tím, že zapisovatel Wenzl Smid Johanně zapsal do památníku dva záznamy. U záznamu č. 11 nelze určit pohlaví zapisovatele (*A. Chudoba*).

Všichni zapisovatelé, pokud uvedli místo záznamu, se zapsali v Praze, v městě, odkud Johanna pocházela a žila.

Datováno je sedmnáct zápisů. Ve většině případů je uvedeno plné datum (den, měsíc, rok) „*16. Mai [1]828*“. Pouze ve dvou případech tomu tak není, v záznamu č. 15 (*November 1828*) a č. 18 (*1836*). V záznamu č. 1 jsou v dataci užity římské číslice (*den XXV./VII. MDCCCXXXVI*). První záznam je z listopadu 1828 (*im November 1828*) a poslední z „*am 15ten April 1839*“. Johanna si vedla svůj památník od svých osmnácti let, a to po dobu jedenácti let. Nejvíce záznamů se objevuje v prvním roce existence památníku, bylo to šest záznamů. Dále se ve zkoumaném památníku maximálně objevují dva zápisy za rok. V některých letech nebylo do památníku zapisováno vůbec. Od roku 1828, tedy od založení památníku, až do roku 1831 do památníku postupně přibývaly zápisy, poté až do roku 1836 nastala pětiletá odmlka. Dva záznamy (č. 7 a 11) byly zapsány ve stejný den, památník se totiž dostal do stejné rodiny, a tak si ho Chudobovi jen předali.

V záznamech převažuje němčina, dále se ve zkoumaném památníku v záznamu č. 11 objevila latina a v záznamu č. 5 jazyk, který nebyl určen.

Nejčastějšími tematickými náměty v památníku jsou láska a přátelství. Sentence z knih byly užity v památníku dvě ve dvou záznamech. První je použitá v záznamu č. 10 od německého spisovatele Jean Paula, vlastním jménem Johanna Paula Friedricha Richtera. Sentence pochází z jeho knihy *Sämtliche Werke*, která byla vydaná v Berlíně v roce 1826.⁵³⁵ Druhá sentence se nachází v záznamu č. 11 a využito bylo dílo římského básníka Quinta Flacca Horatia *Ódy a epody*.⁵³⁶

Obrazová výzdoba je na třech kartičkách (č. 6, 7 a 8) a je ovlivněna romantismem. Využity byly akvarelové barvy. První z obrázků znázorňuje krajinu, v jejímž středu se dominantně tyčí podstavec s vázou obrostlý křovím. Na přední ploše

---

⁵³⁵ Nejnovější biografie Jeana Paula od Beatrix LANGER, *Jean Paul. Meister der zweiten Welt. Eine Biografie*, München 2013.

⁵³⁶ Quintus Flaccus HORATIUS, *Ódy a epody*, Praha 1884.

podstavce byl zaznamenán zapisovatelem záznam.⁵³⁷ Druhý obrázek opět znázorňuje podstavec s vázou, na které je uveden nápis „*Erinnerung*“, podstavec je obklopen růžemi a spolu s vázou je obklopoval strom, toto vyobrazení tvoří dominantní část celé kartičky, nachází se v její přední části, v povzdálí je zachycena krajina s horou, altánkem a ruinou.⁵³⁸ Poslední z vyobrazení připomíná kmen s malým ohýnkem na jeho vršku, na kmeni je v modrém kruhu písmeno F, značící slovo *Freundschaft*, vpravo se nachází strom, na jehož jedné větvi je věneček. Vše je zachyceno tak, aby to vypadalo, že věneček záhy pohltní oheň. V pozadí tohoto spojení vysvítá slunce.⁵³⁹ Pomníky, připomínky na konec života a jeho pomíjivost právě plnily památníky v době romantismu, jež preferoval malebnost a idyličnost.⁵⁴⁰

Jak bylo výše podotknuto, do památníku se Johanně podepsalo a učinilo svůj zápis osmnáct zapisovatelů. Dne 9. března 1828 věnoval své sestře Johanně ve svých devíti letech zápis bratr Winzenz Karl (záznam č. 14). Ze známějších osobností té doby se jí zapsal Josef Knaf (1801–1865), studoval na gymnáziu v Chomutově, poté pokračoval na akademickém gymnáziu v Praze a dále studoval lékařství na pražské univerzitě. Stal se praktickým lékařem v Jaroměři a od roku 1841 v Chomutově. Zabýval se systematickou botanikou.⁵⁴¹ Ze zapisovatelek se podařilo určit pouze jedinou, a to Elisabethu Pikardovou, která se narodila v roce 1812, její matka Elisabetha (narozena 1784) byla podle policejní přihlášky vdova po lékárníkovi.⁵⁴² Johanně se do památníku zapsal i Karel Bohmann, který se podle pobytové přihlášky narodil v roce 1806, zemřel 21. března 1889 a v přihlášce bylo v kolonce k profesi uvedeno „*Kunsthändler*“.⁵⁴³ Jeho otec Petr Bohmann (1768–1817) založil nakladatelství a prodával grafiky, byl tak konkurentem Johannina otce Franze Zimmera. Syn Petra Bohmanna Karel pokračoval v podnikání svého otce.⁵⁴⁴ Zapisovatel, kterého se povedlo identifikovat na základě korespondence mezi Johannou Englovou a Antonínem Jaroslavem Vrt'átkem, se jmenoval Václav Kulhánek (záznam č. 3), který

---

⁵³⁷ Příloha č. 5 – Obrazová část, Obr. č. 4.

⁵³⁸ TAMTÉŽ, Obr. č. 5.

⁵³⁹ TAMTÉŽ, Obr. č. 6.

⁵⁴⁰ Roman PRAHL a kol., *Umění náhrobku v českých zemích let 1780-1830*, Praha 2004, s. 217.

⁵⁴¹ *OSN 14*, Praha 1899, s. 423.

⁵⁴² Pobytová přihláška uložena v NA, odkaz je k dispozici na

<http://digi.nacr.cz/prihlasky2/index.php?action=link&ref=czarch:CZ-10000010:874&karton=462&folium=449> (k 12. červenci 2014).

⁵⁴³ Pobytová přihláška uložena v NA, odkaz je k dispozici na

<http://digi.nacr.cz/prihlasky2/index.php?action=link&ref=czarch:CZ-10000010:874&karton=43&folium=277> (k 12. červenci 2014).

⁵⁴⁴ L. SRŠEŇ, *Obchod*, s. 18.

se Johanně zapsal do památníku v roce 1831. V jednom z nedatovaných dopisů se Vrt'átko zmiňoval o: „*Wenzel Kulhanek – Hofrat der obersten Justizstelle.*“

5. 2 Dopisy Johanny Barbory Englové

Dopis Johanny Barbory Englové otci Franzi Zimmerovi, německý jazyk, s.d.

Johanna se těší z dopisu od svého otce, z kterého zjistila, že je její otec zdravý. Dále se těší na to, až ho brzy uvidí.

Lieber Vater!

Ich freue mich immer recht sehr auf
einen Brief von Ihnen, weil ich daraus
ersehe, dass Sie gesund sind, und dies
ist das Beste auf der Welt.

Immer denke ich nur an Sie, und nichts
kann mich mehr freuen, als Sie,
teuerster Vater, bald zu sehen.

Ich küsse ihnen vielmal die Hände
und bin Ihre aufrichtige Tochter Johanna.

Dopis Johanny Barbory Englové příteli Antonínu Jaroslavovi Vrt'átkovi, německý jazyk, 6. července 1847 Lochovice.

Johanna prosí o pomoc svého přítele Vrt'átka, jelikož slíbila zařídit bílé nebo světle šedé šaty na zkoušku pro zatím neidentifikovanou osobu s iniciálami N. B. Dále Johanna řeší předání klíčů nejspíše od jejího bytu, které měl Vrt'átko spolu s lístkem odevzdat její sestře. Ujišťovala ho, že dobře došla. Zmiňuje se o tom, že se nechce hádat o cenu fraku, který musela zaplatit.

Lochowitz 6ten Juli [1]847⁵⁴⁵

Auch ich noch muss kom[m]en und mein liebes Kind stören. [!] Allein Sie wissen besser als ich, dass ich Niemanden zu Hause habe, auf den ich mich verlassen könnte. Darum wende ich mich an Sie, N. B. wen[n] die Prüfung nicht am 10 ist. Sie bitten mir, das weiße oder neu[e]r leichte graue Kleid heraus zu schicken, Frau v[on]

---

⁵⁴⁵ Lochovice jsou město v Čechách ležící dnes ve Středočeském kraji, *OSN 16*, Praha 1900, s. 271.

Jedliczka⁵⁴⁶ will euch Sontags nach Horzowitz⁵⁴⁷ zum schreiben – schließen fahren und verscher[z]t mich, dass ein außerordentlichen Putz dort sein soll, wie Sie wissen, habe ich aber kein geschnü[r]tes Kleid mit genom[m]en.

Nur weiß ich nicht, wie ich es anstellen soll, um Mutter und Schwester nicht zu beleidigen, da letztere doch alles zusam[men] gauke[l]n soll und ich Ihnen den Schlüssel schicke. Es wäre daher gut, wen[n] Sie dabei sein könnten, hoffentlich bekom[m]en Sie noch vor Mittag den Brief, wen[n] Sie danach den Essen nach 2 Uhr zur Schwester gehen und ihr meinen Zettel um Schlüssel übergeben mit den bemerken, dass Sie den Schlüssel wieder aufbewahren oder zurück schicken (was zwar nicht nötig ist) wollen, wen[n] er nur in Ihren Händen bleibt. Wäre es nur ein Kleid, so hätte ich Sie selbst gebeten es zu schicken, so aber brauche ich mehreres, welches Ihnen, bei der besten Beschreibung es zu suchen, doch unangenehm wäre, Machek,⁵⁴⁸ der aber noch am selben Tag zurück fährt wird mir die Sachen mitnehmen. Den Schlüssel an Sie adressi[e]rt wird, er der Mutter übergeben. Wie lebt mein Kind? War Ihnen bange? Ich bin sehr wohl behalten hier angelangt. Nur habe ich den Fracke [!] 20 kr CM mehr geben als Sie mir sagten, er meinte es wäre 6 fl 40 kr. Mit ihm ausgemacht gewesen, und ich wollte nicht erst streiten. Hier ist es sehr schön, ich wohne sehr angenehm und denke bei jeden Schritt, wen[n] mein liebes Kind nur einen Augenblick bei uns sein könnte, der Leute will mir nicht griechisch aufsagen und meint Wrtátko tu není. Es freut sich sehr auf eine baldige Antwort.

Ihre Johanna

---

⁵⁴⁶ Nelze určit.

⁵⁴⁷ Hořovice jsou město v Čechách ležící dnes ve Středočeském kraji, *OSN II*, Praha 1897, s. 635.

⁵⁴⁸ LA PNP, fond Emanuel Engel, navštívenka od Antona Machka. Ze zadní strany je napsáno, že se jedná o postmistra.

5. 3 Dopisy Antonína Jaroslava Vrt'átka

Dopis Antonína Jaroslava Vrt'átka přítelkyni Johanně Barboře Englové, německý jazyk, 22. srpna 1846 Praha.

Na začátku dopisu prosí Vrt'átko Johannu, aby mu odepsala na dopis. Dále píše o její cestě do Karlových Varů, o malém andělském Emanuelkovi, o svých geometrických kresbách a matematických myšlenkách, o bolestech hlavy, které ho trápily, či o návštěvě své sestry.

Prag 22. Aug[ust] 1846

Eben da, gnädige Frau, dieses Blatt in die Hand nehmen, wünsche ich nichts sehnlicher als die darauf verschriebene Tinte zu sein. Ich wünsche mich 80 Blatt präsent[e]ren, um interessant zu sein, und zugleich so vertrackt und unleserlich, dass Sie sich recht lange quälen, das heißt mich ansehen müssten, und dies zur Strafe, dass Sie sich der Untreue gegen sich beschuldigen kon[n]ten, in dem Sie mich mit zwei Zeilen von Ihrer lieben Hand beglückten. Sollten gnädige Frau einen mathematischen Kopf für so verworren halten, dass er einen Brief von zwei, wie wo[h]l unendlich teuren Zeilen nicht unterscheiden sollte.

Den Briefwechsel von Ihrer Seite nicht zu eröffnen, das war, meine Gnädige, Ihr Entschluss, und dem sind Sie treu geblieben. Falls ich aber den Briefwechsel beginnen sollte, ihn nicht aufzunehmen, so ein unfreundlicher Vorsatz kann in einem so lieben Gemüt gar nie Platz genom[m]en haben. Es schauder[t] mich so etwas auch nur im Entferntesten zu denken. Es heiße auch gegen allen guten Ton verstoßen – Sie Gnädige eine so eifrige Verehrerin der Tonkunst! Nehmen Sie daher Gnädige die Versicherung hin, mit jeden Federstrich auf diesem Papier hat sich die süßte Hoffnung verwebt, Sie werden meine Zeilen nicht unbeantwortet lassen. Von so einer sündhaften Lieblosigkeit würde Sie selbst Pius IX., wie liberal er auch sonst sein mag, nicht lossprechen können.

Dass Ihre Fahrt nach Karlsbad so ganz nach Wunsche ausgefallen, habe ich aus dem Briefe der verehrten Frau Schwester an Herrn v[on] Ryba⁵⁴⁹ entnom[m]en und war sehr erfreut darüber, da ich besorgte, der kleine Emi würde doch zu schaffen geben. Allein er bleibt ein Engelskind.⁵⁵⁰ Dass Sie der Himmel bisher freundlichen Blickes angesehen, haben Sie wahrscheinlich als seine Angehörige für pure Schuldigkeit angesehen, da er ja Engel von Rechtswesen schützen muss. Doch schon man den Tag

---

⁵⁴⁹ Myšlena Terezie Rybová rozená Zimmerová.

⁵⁵⁰ Myšlen Johannin syn Emanuel Engel.

sein wolkendüsteres Antlitz zugewendet und dürfte erst recht unfreundlich werden, wenn Sie unregelmäßig meine süßen Briefstost eigen [?] sollten. Es verdrießt mich, dass ich Karlsbad so gar nicht kenne und mit meinen Gedenken in einer selbstgeschaffenen [?] unsicher wie die Schwalbe im [?] hin und her schweben muss. So viel hab ich <jedoch> dem lieben Sprudelquell, wenn auch ungekannt, abstudi[e]rt, dass er viel Kraft enthält und mächtig in die Ferne wirkt. Ich zeichne auf unseligem Papiere Krüm[m]e und geradlinige Figuren hin, und wie fest ich auch die Gedanken an die geometrische Zeichnung knüpfe, sie springen doch jeden Moment davon als und mit Blitzesschnelle sind sie in der Hirschensprunggasse, und es braucht gewaltige Zeit, bis sie zögernd von dort wieder herüber kom[men]und in das Geleise des mathematischen Gedankenganges sich fügen. Sollten Sie solchen verirrtten einsamen Lieblingen meines Geistes begegnen, wollen Gnädigen Sie gnädig aufnehmen. Ich täte es bei Gott vom Herzen gern, wenn ich solchen verirrtten Kindern Ihres Geistes oder gar Herzens hierorts begegnen sollte. Durch acht voll Tage quält mich ein recht heftiger Kopfschmerz, an selber Stelle ärgerlich anhaltend und da nun einmal studi[e]rt werden muss, sehr ungelegen! Zwei volle Tage habe ich im Bett zubringen müssen. Mehrmal[s] war ich nahe daran, meine teure Fr[au] Schwester mit einem Besuch zu überraschen, da ich gar sehr fühle, wie Landluft mir Not tut, im[m]er aber hat die Bruderliebe über die Gesundheitspflege den Sitz davon getragen und ich – blieb in Prag.

Dopis Antonína Jaroslava Vrt'átka přítelkyni Johanně Barboře Englové, český jazyk, 19. května 1848 Vídeň.

Vrt'átko své přítelkyni Johanně v dopise popisuje situaci ve Vídni, kdy císař odjel do Innsbrucku, ve městě zatýkala národní garda, zavřeli tu banky a vinu svalovali na šlechtu. Sám Vrt'átko má v dopise strach o hraběte Harracha a jeho manželku. Také Vrt'átko v tomto dopise Johannu prosí, aby za něj zaplatila jeho dluhy.

Ve Vídni 19. května 1848.

Moje zlato!

Já jsem jako chycená myš v pasti. Z Vídne, včera a dnes, nikoho necht[ěj]í pustit – jedni se bojí, aby jim neutekli, ti v lid bouřili, a druhá strana má strach, aby aristokracie všechno, co skvostného má, z Vídne neodvezla. Mysl všechněch je velice sevřená. Císař má opět dnes okolo jedné odpoledne přijeti, já ale velice pochybuji, že

přijede. Včera [j]sme chodili s Kulhánk[em]⁵⁵¹ po městě, dívající se, jak skoro po každých pěti minutách někoho národní garda zatýká. Dnes v pomoci boží jednou ještě do Brucku⁵⁵² se podívám, dostanu-li Passierschein⁵⁵³ a ten dostanu, protože pojedu prázdný i zejtra se vrátím a v neděli snad teprva večer z Vídně odjedu. S tím účtem Pospíšilovým není žádná mejlka, já skutečně 77 fl CM 46 k. jemu dlužen jsem, a Borrošovi jen 25 fl 20 k.⁵⁵⁴ CM jakož moje zlato již zaplatilo. Prosím tedy, aby radost má těch 97 fl 46 k. CM Pospíšilovi odevzdati za těžko sobě nepoložila. Já bych rád, kdyby, zlato moje, Pospíšilovi samému je odevzdati chtělo. Zdejší národní banka je včera a dnes lidem obklopena, jenž za bankovky chce stříbro vyměnit. Divných nesmyslných věcí se zde napovídá. Šlechtě se vesměs vina přičítá, že císař z Vídně ujel. Šťěstí, že do Prahy se nepodal [!], to by bylo poznovu Němce pobouřilo. Tak ale že k Inspruku zamířil, nejlíp je vyplatil. To bude mít i nezlý účinek na Frankfurt.⁵⁵⁵ Povídá se zde, že veliké sumy sardinských lyr zde obíhají mezi nejprostším lidem. Z toho divně soudějí, že prý sardinský král⁵⁵⁶ oblehne Vídeň ve srozumění s naším dvorem. To lid poznovu pobouří a rozjitří. Já bych nejraději již byl v naší staroslavné Praze. Včera sem psal našemu hraběti,⁵⁵⁷ nevěda kde mešká, do Prahy pod adresou na Dr. Poláka.⁵⁵⁸ Možná že hrabě je ještě v Praze a hraběnka snad již také. Kde budeme bydlet, nevím.

Pravilo se posledně, že hrabě nějaký dům v Praze najal. Sem se za dlouhý čas nebude smět aristokrat žádný ukázat, ač měšťané zdejší těžce ztrátu tu ponosou.

Přicházím od oběda. Praví se, že národní garda dva z republikánských buřičů, jenž [!] se jí při zatýkání byli protivili, na místě probodla. Jinak není dnes nic nového, ale celá Vídeň je zkormoucená, že tu císaře není.

Já ještě, moje zlaté zlato, prosím, stalo-li by se, že by nějaké věci pod adresou Frau Johanna Engel po železnici přišly, aby je k sobě vzíti a bude-li třeba i vyplatiti začala. Se vši úctou nezměrný.

---

⁵⁵¹ LA PNP, fond Emanuel Engel, památník Johanny Barbory Englové z let 1828-1839. Kulhánek byl vrchní rada u soudu.

⁵⁵² V Brucku nad Litavou měli zámek Harrachové. František Arnošt Harrach v něm shromáždil velkou rodovou galerii a rodinný archiv, P. MAŠEK, *Modrá krev*, s. 87.

⁵⁵³ Tzn. povolení.

⁵⁵⁴ Pospíšil a Borroš neurčení.

⁵⁵⁵ Innsburck je město v Tyrolsku v dnešním Rakousku, *OSN 12*, Praha 1897, s. 678; Frankfurt nad Mohanem leží v Hesensku v dnešním Německu *OSN 9*, Praha 1895, s. 619.

⁵⁵⁶ Karel Albert Sardinský (1798-1849).

⁵⁵⁷ František Arnošt Harrach (1799-1884).

⁵⁵⁸ Neurčen.

5. 4 Koncept závěti Johanny Barbory Englové z 23. dubna 1857⁵⁵⁹

V konceptu závěti Johanna odkazuje hmotné věci. Ženám dává především své oblečení, boty, ale i postel s matrací. Mužům přenechává finanční částky a určuje je za poručníky svého syna. Syn má zdědit předměty z matčiny domácnosti (stříbrné lžičky, solničky), forte piano, hodiny, obrazy, diamanty, nábytek. Nakonec vše shrnuje tím, že „vše co stojí a leží v jejím bytě patří jejímu synovi“.

<Den Gulesch bin ich für 2 Kleider 23 fl CM schuldig.>⁵⁶⁰

Den Schneider Kreibich 9 fl CM für den graue Anzug und für 4 Pa[a]r Unterhosen bloß die Arbeit.

Den Schusterin Sebek für 2 Pa[a]r Stiefel und ein P[a]ar Geflickt.

<Der Schuster Czmelik 5 Pa[a]r Schtiefeln [!] und ein Pa[a]r Schuhe.>

<Von den Tausend Gulden CM, die ich bei meinen Schwager Ryba Kunsthändler⁵⁶¹ in Prag, habe gehören, die Interessen meiner Mutter so lange sie lebt, so auch von der Kapital zu 500 fl, was ich auf der Tauschiner [!] Wirthof bei Brandeis habe.>

6 Pa[a]r silberen[e] Essbestecke, 6 Esslöffel, 1 Verlag Löffel, 1 Ragou Löffel, 1 Salzpiqbel, 6 Rasteln, 6 Kaffen Löffeln, 1 Schmetten Löffel gehören meinen Sohn Emanuel, so auch die {vollkommen} Einrichtung in ein Zimmer forte piano und Uhr mitgerechnet.

Mein Freund Anton Jaroslav Wrtátko⁵⁶² soll Vor[m]und meines Sohnes Emanuel sein, weil der würdige Doctor Wrzak⁵⁶³ zu beschäftigt ist um sich des Kindes wie ich es wünsche anzunehmen.

<Der Mutter gehört mein Doppelschal, mein schwarzer Kleid und Mantel, und was Sie sonst noch von Wäsche oder Kleider wünsche nur muss der Wunsch bescheiden sein. Der Marie Duschek⁵⁶⁴ gehört ein vollständiges Bett. Das heizt 1 Matratze, ein Oberbett und 2 Polster, und ein oder das and[e]re Kleidungsstück. Die ältere Kleidungsstücke und {altere} Wäsche gehören der Tante Jirota⁵⁶⁵ oder ihrer Tochter.>

---

⁵⁵⁹ Příloha 4.

⁵⁶⁰ Johanna Barbora Englová přeškrtila ty části závěti, které již nebyly aktuální, např. po smrti její matky Veroniky Zimmerové v roce 1858.

⁵⁶¹ Václav Alex Ryba, manžel Johanniny sestry Terezie. Dále jsou poznámky dány k osobám, které byly určeny, jednalo se většinou o Johanniny příbuzné. Příloha č. 3 – Rodokmen Franze Zimmera a jeho rodiny.

⁵⁶² Jméno Antonína Jaroslava Vrťátka je podtrhnuto modrou barvou.

⁵⁶³ Doktor Wrzak byl poručníkem Johannina syna Emanuela. Viz výše.

⁵⁶⁴ Neteř Marie Dušková. Viz Příloha č. 3 – Rodokmen Franze Zimmera a jeho rodiny.

⁵⁶⁵ Teta Marie Jirotová, příbuzná Johanniny matky Veroniky. LA PNP, fond Emanuel Engel, parte Veroniky Zimmerové.

<Der Mutter 3 Pa[a]r Silberbestecke, 3 Esslöffel wurde Form älterer Art und der kleinere Vorleaglöffel. Meinen kleiden Brüdern etwas aus den Summand und zum Andenken.> Meinen Schwager Duschek⁵⁶⁶ und Ryba jeden eine Dose. Meinen Schwager Emanuel⁵⁶⁷ etwas von preziösen für seine Frau. Doctor Wrzak ein einschichtiges Bild. Mein Samt Mantel, meine Diamanten alles was von Wäsche Kleidungsstücke bleibt sam[m]t Möbeln und bester Matratzen und Bilder die mein Sohn nicht behalten will soll zu Geld gemacht werden, wagen Wrtátko 100 fl zu einen bestim[m]ten Zweck erhält, den er kennt.

Den Wrtátko gehört, die Zucker Dose von Kristall mit Silber Untersatz, 6 Kaffee Löffel, Samt Schmetten Löffel, 3 Pa[a]r silberne Bestücke und 3 Esslöffel.

Der Franzl das ganze Bett, worin Sie schläft, [!] der Kozsten [!] und die kleine innen Kleideralmer am Boden.

Den Josip Vranyczany⁵⁶⁸ die blaue größte Schmetten Tasse mit silbernem Untersatz.

Meine Hause und sonst alles was steht und liegt gehört meinem Sohn Emanuel.

<Von den gelösten Gelde soll meine Mutter noch so viel an Interessen bekom[m]en, dass das Ganze was sie zu bekom[m]en hat 10 fl CM monatlich bis zu ihre Lade macht.>

Johanna Engel

Prag 23^[en] August 1857

---

⁵⁶⁶ Švagr Franz Dušek. Příloha č. 3 – Rodokmen Franze Zimmera a jeho rodiny.

⁵⁶⁷ Švagr Emanuel Engel, další z bratrů Josefa Engla.

⁵⁶⁸ Josip Vranyczany pocházel ze starého chorvatského rodu. Více na <http://www.dvorci.hr/news.aspx?newsID=87&pageID=491> (k 15. březnu 2015).

Závěr

Diplomová práce „*Pražská měšťanka Johanna Barbora Englová rozená Zimmerová v odrazu rodinné korespondence 19. století*“ zachytila na základě rozboru korespondence a některých vybraných ego-dokumentů životní osudy Johanny Barbory Englové rozené Zimmerové. Hlavním cílem práce byla snaha zachytit kontakty, vztahy a přátelství a zmapovat společenské prostředí, z kterého tato dáma pocházela a které ji obklopovalo. Práce ukázala společenský vzestup Johanny Barbory Englové a její začlenění do pražské měšťanské smetánky. Celý svůj život Johanna prožila v Praze, obklopovala ji tehdejší známá společnost, se kterou si vyměňovala korespondenci. Po Johanně se dochovaly ve fondu Emanuela Engla některé ego-dokumenty, které měly vypovídací hodnotu pro tuto práci, a které pomohly odhalit prostřednictvím zápisů v nich i osudy pražské měšťanské společnosti 19. století.

Ego-dokumenty byly v minulosti užívány jako sekundární typ pramene, který měl za úkol doplňovat důležité události a procesy dějin. Až ve druhé polovině 20. století se začal rozkrývat jejich potenciál pro vědecké bádání, a to zejména v souvislosti s rozvojem nových směrů bádání a vytvářením nových metodologických postupů. Výpovědím, které pocházely od pisatelů, začala být přikládána mnohem větší důležitost a postupně se z nich stávaly plnohodnotné prameny, které se mohly postavit na roveň např. písemnostem institucionální povahy.

Korespondenci měšťanek 19. století nebyla dlouho věnována náležitá badatelská pozornost, jelikož doposud směřoval zájem o tyto prameny k ranějším dobám a zaměřoval se na vyšší vrstvy, a to především na šlechtické prostředí. Korespondence měšťanek tak byla dlouhou dobu přehlížena a většina zájemců o studium pramenů osobní povahy se věnovala spíše dokumentům z pera mužů-měšťanů, a to hlavně jejich deníkům, memoárům a dalším.

Základem této práce se stal rozbor německy psané korespondence, která se po Johanně Englové dochovala. Využití tohoto pramene se ukázalo jako značně složité. Překážek ke zpracování bylo několik, jako první se projevila paleografická náročnost. Další z věcí, která by odradila většinu zájemců o korespondenci 19. století, byla jazyková pestrost. V korespondenci sice převažoval německý jazyk, ale stávalo se, že se objevila i francouzština, angličtina či ruština. Čeština byla v prozkoumaném množství korespondence spíše výjimkou. Problémem bylo i to, že se jednalo o fond neuspořádaný,

kterému bylo potřeba věnoval více práce a doslova se „prokousat“ každým listem, který se ve fondu nacházel. Nesnázi korespondence byla i její značná torzovitost a diskontinuita. Při odhalování společenských vztahů a kontaktů se jako největší překážka ukázalo to, že pisatelé se často vůbec nezmiňovali, o kom si píšou, o čem se baví, co rozebírají. Bylo to způsobeno tím, že mezi nimi probíhala pravidelná výměna listů, a tak oni sami dobře věděli, o čem si píšou a bylo by zbytečné se k tomu vracet a neustále téma konverzace v dopisech opakovat. Někdy pisatelé užili jen náznak toho, co chtěli v dopise vyjádřit, nebo uplatnili nářek na rozebírané téma. Pro předkládanou práci to ovšem znamenalo někdy i několikahodinové dohledávání jmen, pojmů a souvislostí, které bylo způsobeno i tím, že se korespondence nedochovala jako jeden uzavřený celek, ale dochovaly se pouze střípky. Pro prozkoumání pramenů byl zvolen kritický přístup, proto, pokud to bylo možné, byla korespondence konfrontována s jiným typem pramenů. Fond Emanuela Engla obsahoval i další ego-dokumenty, a to Johannin památník, který byl v práci rozebrán, dále parte, svatební smlouvy, deníky manžela Josefa Engla. Všechny tyto prameny pomohly odhalit nejen životní osudy Johanniny Barbory, ale také zkoumané kontakty. Problém vyvstal také v souvislosti s datací, ne všichni pisatelé užili celou dataci (den, měsíc, rok), někteří neuvedli datum vůbec, což stěžovalo časové zařazení dopisů.

Korespondence sloužila pisatelům jako prostředek komunikace, nevedli si ji jen pro sebe (jako např. deníky), ale psali ji s vědomím toho, že ji bude číst druhá strana, které dopisy posílali. Konec 18. a především celé 19. století přineslo mnoho převratných událostí. Byla to doba plná zvrátů, naplněná řadou válek, strádání a tragédií. Právě tyto události způsobily, že lidé častěji brali do rukou pero a zapisovali si vše, co je trápilo. Pisatelé si psali o chvilkách radosti a štěstí, které se v jejich životě objevily. Z těchto důvodů došlo k obrovskému nárůstu pramenů osobní povahy po celé 19. století, a to nejen ve šlechtickém, ale i v měšťanském prostředí. Tato teorie se potvrdila i v korespondenci určené Johanně Englové. Dopisovatelé se často ptali na Johannin názor, žádali si její porozumění a souhlas s určitou situací, těšili se na její společnost, prokazovali jí náklonnost a věnovali jí mnoho nejen milostných, ale i přátelských řádek ve svých dopisech či básních.

Žena v dopisech mohla zprostředkovávat své pocity, představy o budoucnosti, svá očekávání, ale mnohdy byly její tužby zahaleny ve větách, které podléhaly dobovým pravidlům vedení korespondence. U Johanniny se ukázalo, že pokud psala osobě jí blízké, nebála se vyjádřit své pocity, pokud ale s osobou, které posílala dopis, nebyla v tak

úzkém styku, volila oficiálnější skladbu textu. V některých dopisech bylo na první pohled zřejmé rozpoložení pisatele při jejich psaní, a tak se odrazila nejen jejich radost a klid, ale také vztek či chvat při tvorbě písemností. S tím dále souviselo i promyšlení událostí, jejichž zapsání nutilo pisatele dát jim smysl, roli při utváření dopisů hrála představitost, nezodpovězenou otázkou někdy zůstalo, nakolik se nechali strhnout svými představami, nebo naopak striktně zachytili skutečnost.

Doba 19. století byla tak bohatá na události, že ukázat prostředí, ať politické, či každodenní, by vydalo na samostatnou práci, proto byla vytvořena pouze kompilace, která měla za úkol pražskou měšťanku Johannu Barboru včlenit do tehdejší doby a společnosti zmítané politickými událostmi a dalšími procesy jako např. industrializací, urbanizací a dalšími, které měnily život tehdejších lidí. Tyto změny ovlivňovaly i každodenní život měšťanské společnosti. Vznikly nové formy sociability, utvořila se kategorie volného času a řešily se otázky postavení žen. Měšťané vedli zpravidla velmi čilý společenský život, často se vzájemně rodiny navštěvovaly mezi sebou, chodily společně nejen na výlety, ale také se účastnily různých kulturních podniků. Setkání v rámci různých spolků prohlubovala vzájemné kontakty. Devatenácté století, jak bylo výše ukázáno, nabízelo dámám z měšťanských kruhů možnosti, kde se mohly seznámit, navázat nové kontakty a vybudovat cenná přátelství.

Korespondence a další ego-dokumenty mají samozřejmě každý jinou vypovídací hodnotu. Badatelé musí přihlížet k věku pisatele, k jeho zkušenostem, k dosaženému vzdělání, k jeho společenskému postavení a k dalším aspektům, které mohou zasáhnout do podoby písemnosti. Tento přístup byl zvolen i v předkládané práci, proto se první kapitola věnující se Johanně Englové zabývala životními osudy této ženy. Postupně byly rozkryty tři životní fáze této dámy: Johanna jako dítě, matka a vdova. V každé z těchto částí se ukázalo nejen to, jak postupně stoupala ve společnosti, ale také to, jaké měla jako dítě zázemí a jako matka a zejména jako vdova možnosti uplatnění ve společnosti. Otec Johanný Franz Zimmer se jako obchodník znal s význačnými osobnostmi té doby, např. s Johannem Wolfgangem Goethem, Wolfgangem Amadeem Mozartem, Václavem Hankou, své obchodní styky udržoval ve Vídni, Německu, Itálii a Rusku a měl kontakty i ve šlechtických kruzích. Pro své děti si mohl Franz Zimmer dovolit soukromého učitele. Franz byl velice podnikavý muž a na základě toho se mu podařilo zajistit svým dětem slibnou budoucnost – všechny své dcery dobře provdal a syny zapojoval do svých obchodů. Johanna se provdala za Josefa Engla, profesora pražské univerzity a lékaře, díky němu se dostala do společnosti měšťanů, kteří v té

době hýbali děním v Praze. Z Johanny se brzy po svatbě stala vdova a v tomto stavu se odehrávaly její další životní cesty. Stala se poručnicí svého syna, byla slušně hmotně zajištěna a právě v této době nastal čas, aby i ona začala zasahovat do života pražské společnosti.

Johanna Englová se celý svůj život přátelila s Antonínem Jaroslavem Vrtátkem, jenž byl knihovníkem Muzea Království českého. Johanna v dopisech svému příteli Vrtátkovi referovala o svém trávení volného času, o společenských událostech, o své rodině a také o svých každodenních starostech, trápení a strachu. Z rozboru dopisů, které Johanna zaslala „svému Fabianimu“, lze usoudit, že spolu měli velice blízký vřelý přátelský vztah. V některých případech to vypadá, že Vrtátka ke své přítelkyni choval mnohem hlubší láskyplné city. Stále se dalo spekulovat o jejich vzájemném poutu, přesto by se dalo říci, že Vrtátka Johannu obdivoval a oceňoval.

Dopisovala si také s dalšími představiteli pražského měšťanstva, s novinářem a pedagogem Vilémem Gablerem nebo lékařem Vilémem Dušanem Lamblem. Podle dochované korespondence se Johanna přátelila i s ruským slavistou a publicistou Alexandrem Fedorovičem Hilferdingem či černošským hercem a divadelním režisérem Irou Aldridgem. Milostná báseň pro Johannu se dochovala od spisovatele Alfreda Meißnera. Její kontakty se neustále prohlubovaly, podle dochované korespondence si vyměňovala korespondenci s rodinou Braunerovou a Villaniovou. Johanna s Augustou Braunerovou byly přítelkyně, vzájemně se navštěvovaly. S Villaniovými se Johanna stýkala jak v Praze, tak na jejich zámečku Střížkov. Dále si Johanna psala s historikem Edmundem Schebkem a byla v kontaktu také s rodinou Simuových, která pocházela z Rumunska. Další z osob, jež poslala Johanně Englové dopis, byl Vladimír Pražák, syn významného politika Aloise Pražáka. Jedna navštívenka se dochovala i od Fanni Kořistkové, což byla dcera politika Karla Kořistky. Vypovídací hodnotu o Johanniných společenských kontaktech měly i další prameny osobní povahy, na jejich základě se ukázalo, že byla přítelkyní zpěvaček Betty Hanušové a Franzisky Sontagové.

Johanna Barbora Englová měla rozáhlé kontakty s pražským měšťanským prostředím. Pohybovala se mezi vysoce postavenou společností měšťanů. S některými z nich navázala přátelské vztahy, vzájemně se navštěvovali a trávili spolu volný čas. Setkávali se na právnických a medicínských plesech, či na domácích bálech. Pořádali společně výlety a vyjížděky za město. V Johanniných oblíbených Karlových Varech si popovídali u vřidel a léčivých pramenů, či se prošli po promenádě.

Rodina Riegrových, Braunerových, Villaniových pořádala pravidelné sešlosti, které se odehrávaly v jejich salonech a na kterých nechyběla ani paní Englová a její syn. K řadě dam, které pomohly k povznesení společenského života českých vzdělanců pořádáním pravidelných schůzek v salonech, patřila právě i Johanna Englová. K paní Englové chodily přední osobnosti tehdejší Prahy. Na setkáních se neřešily politické a učenecké debaty, v salonu pobývala společnost, která měla blízko k hudbě a zpěvu.

Johanna udržovala styky i s výše zmíněnými umělci, kteří jí lichotili, posílali jí básně, vyjadřovali jí poklony. Antonín Jaroslav Vrtátka s ní prodiskutoval v korespondenci témata, která byla aktuální, týkala se jak politiky, tak umění a literatury. Johanna na dopisy reagovala, vyznala se v tehdejší společenském dění. Její rozhled a vzdělání jí v podstatě předurčoval, aby se stala hostitelkou setkání, a to i v salonech, a tak ji lze považovat na základě prozkoumané korespondence a výše uvedených kritérií za salonní hostitelku. Johanna Englová se aktivně účastnila společenského života, navštěvovala plesy a byla členkou spolku.

O jejím váženém postavení v tehdejší společnosti svědčilo nejen to, že byla často zvána na různé sešlosti, ale také to, že jí mnohokrát byly svěřeny měšťanské dcerky, aby je doprovázela na ples jako gardedáma, či měla na starosti výchovu mladého studenta, který u ní bydlel.

Jako další možnost, jak využít zkoumanou korespondenci, se ukázalo srovnání s korespondencí jiné pražské měšťanky. Hlubší komparace by mohla přinést odpovědi na dosud málo probádané otázky týkající se detailnějšího poznání života měšťanek (např. jejich pohled na různé každodenní situace, politické události, mohla by pomoci odkrýt jejich myšlenkové pochody, životní strategie, nebo řešit otázku žen, které vybočovaly z norem měšťanského chování atd.). Tato cesta nebyla předmětem této práce, ovšem vyplynula z jejího psaní, a možná se tak stane inspirací pro další badatele.

Věřím, že předkládaná diplomová práce přispěje k poznání doby tak bouřlivé na různé události, jako je 19. století, prostřednictvím ženy, která prožila život v pražské měšťanské společnosti. Johanna Englová byla jednou z mnoha „skoro zapomenutých“ žen, které i když možná jen malou, přesto významnou měrou formovaly tehdejší měšťanskou společnost. Proto by se badatelé při odhalování „dlouhého 19. století“ neměli nechat odradit paleografickou, jazykovou a s tím spojenou časovou náročností a měli by postupně skládat mozaiku osudů těchto malých velkých dam.

Seznam zkratek

a kol. – a kolektiv

AČ – Archiv český

AHMP – Archiv hlavního města Prahy

apod. – a podobně

atd. – a tak dále

c. k., k. k. – císařský královský

č. – číslo

ČNM – Časopis národního muzea

čp. – číslo popisné

doc. – docent

dr. – doktor

ed. – editor

edd. – editoři

FF JU – Filozofická fakulta Jihočeské univerzity

fol. – folio

GaHL – Genealogické a heraldické listy

inv. č. – inventární číslo

kart. – karton

kol. – kolektiv

LA PNP – Literární archiv Památníku národního písemnictví

NA – Národní archiv

např. – například

NM – Národní muzeum

obr. – obraz

OH – Opera historica

OR – Opera romanica

OSN – Ottův slovník naučný

PVH – pomocné vědy historické

RSN – Riegrův slovník naučný

s. – strana

s. d. – sine dato

sign. – signatura

sv. – svatý, svatá

tj. – to je

tzv. – takzvaný

v – verso

Seznam použitých pramenů, literatury a internetové zdroje

Prameny nevydané:

LA PNP

fond Emanuel Engel (nezpracovaný fond)

fond Jaroslav Antonín Vrt'átko (nezpracovaný fond)

Archiv Hlavního města Prahy

Sbírka matrik, sign. TRS N6 (1841–1845), fol.149v-150.

Magistrát hlavního města Prahy, Judiciále (nezařazený), sign. III A 580.

Archiv Národního muzea

Emanuel Engel, portrét, inv. č. H2-182 739.

Johanna Englová, fotografie, inv. č. H2-182 741.

Národní archiv

Policejní ředitelství I, konskripce (odkaz na pobytové přihlášky

<http://digi.nacr.cz/prihlasky2/>, k 29. březnu 2015).

Policejní ředitelství I, konskripce, kart. 731, obr. 528. (odkaz na pobytovou přihlášku Franze Zimmera

<http://digi.nacr.cz/prihlasky2/index.php?action=link&ref=czarch:CZ-100000010:874&karton=731&folium=528>, k 1. červenci 2014).

Policejní ředitelství I, konskripce, kart. 108, obr. 544. (odkaz na pobytovou přihlášku Emanuela Engla a Bohumily Schindelářové

<http://digi.nacr.cz/prihlasky2/index.php?action=link&ref=czarch:CZ-100000010:874&karton=108&folium=544>, k 1. červenci 2014).

Policejní ředitelství I, konskripce, kart. 462, obr. 449. (odkaz na pobytovou přihlášku Elisabethy Pikardové
<http://digi.nacr.cz/prihlasky2/index.php?action=link&ref=czarch:CZ-100000010:874&karton=462&folium=449>, k 12. červenci 2014).

Policejní ředitelství I, konskripce, kart. 43, obraz 277. (odkaz na pobytovou přihlášku Karla Bohmanna
<http://digi.nacr.cz/prihlasky2/index.php?action=link&ref=czarch:CZ-100000010:874&karton=43&folium=277>, k 12. červenci 2014).

Prameny vydané:

ADAM, Robert – JANÁČKOVÁ, Jaroslava – POKORNÁ, Magdaléna – ŘÍMALOVÁ, Lucie – WIMMER, Stanislav (edd.), *Božena Němcová. Korespondence I-IV. (1844-1862)*, Praha 2003-2007.

BAKOVÁ, Helena – JANÁČKOVÁ, Jaroslava – MACUROVÁ, Alena – ŘÍMALOVÁ, Lucie – WIMMER, Stanislav (edd.), *Řeč dopisů Boženy Němcové – řeč v dopisech*, Praha 2001.

ČECH, Svatopluk, *Vzpomínky I.*, Praha 1910.

ČERVINKA, Václav, *Z jarního rašení národního života v letech 1855-1856*, Osvěta 42, 1912.

ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie, *Terezie Riegrová. Obrázek z Podkrkonoší*, Praha 1897.

DOLENSKÝ, Jan (ed.), *Dějiny pražského školství v letech 1860-1914 I.*, Praha 1920.

FRIČ, Josef J. – ZIELECKÁ, Olga (edd.), *Paměti babičky Kavalírové*, Praha 1929.

FURCH, Vincenc, *Ona*, in: Antonín Jaroslav Vrt'átko (ed.), *Perly české*, Praha 1855, s. 402-403.

HAVRÁNEK, Bohumil – NOVOTNÝ, Miloslav (edd.), *Božena Němcová, Listy. Spisy Boženy Němcové*, Praha 1951.

HORATIUS, Quintus Flaccus, *Ódy a epody*, Praha 1884.

HRDLIČKA, Josef (ed.), *Autobiografie Jana Nikodéma Mařana Bohdaneckého z Hodkova*, České Budějovice 2003.

JANÁČKOVÁ, Jaroslava (ed.), *Božena Němcová. Lamentace – dopisy mužům*, Praha 1995.

KOUDELKOVÁ, Kateřina – MALÁ, Marie – POKORNÁ, Magdaléna (edd.), *Spoléhám' se docela na zkušené přátelství Vaše... Vzájemná korespondence Josefa Jirečka a Václava Vladivoje Tomka z let 1858-1862*, Praha 2008.

KUČEROVÁ, Vlasta, *K historii ženského hnutí v Čechách. Amerlingova éra*, Brno 1914.

LENDEROVÁ, Milena (ed.), *Vladimír Hellmuth-Brauner. Paměti rodu*, Praha 2000.

MOCNÁ, Dagmar – WIMMER, Stanislav (edd.), *Bouřky. Příběh Karoliny Světlé a Jana Nerudy*, Příbram 2007.

MELNIKOVÁ-PAPOUŠKOVÁ, Naděžda, *Praha před sto lety*, Praha 1935.

NÁRODNÍ LISTY, z 19. prosince 1869.

PODLIPSKÁ, Sofie, *Z let probuzení. Kniha první: Paměti a korespondence Bohuslavy Rajské z let 1839-1844; Kniha druhá: Korespondence Bohuslavy Rajské a Františka Ladislava Čelakovského*, Praha 1872.

RADOŇOVÁ-ŠÁRECKÁ, Maryša, *Ozářené krby. Vlastenecké rodiny české*, Praha 1941.

RADOŇOVÁ-ŠÁRECKÁ, Maryša, *Salony*, Praha 1920.

SVADBOVÁ, Blanka (ed.), *Čtyřhlas Terézy Novákové. Teréza Nováková ve světle rodinné korespondence*, Praha 2013.

SVĚTLÁ, Karolína, *Upomínky Karolíny Světlé*, Praha 1888.

VRĚÁTKO, Jaroslav Antonín, *Dopisy Václava Hanky a Josefa Dobrovského*, Praha 1871.

ŽENSKÉ LISTY, z 1. července 1877.

Literatura:

BAHENSKÁ, Marie – HECZKOVÁ, Libuše – MUSILOVÁ, Dana, *Ženy na stráž! České feministické myšlení 19. a 20. století*, Praha 2010.

BAHENSKÁ, Marie, *Obraz dívčího penzionátu v korespondenci Marie Riegrové-Palacké a její dcery Libuše*, in: Milena Lenderová – Kateřina Čadková – Jana Stráníková (edd.), *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do 20. století v zajetí historiografie*, Pardubice 2006, s. 557-572.

BAHENSKÁ, Marie, *Počátky emancipace žen v Čechách. Dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století*, Praha 2005.

BĚLINA, Pavel – KAŠE, Jiří – KUČERA, Jan P., *České země v evropských dějinách*, Praha 2006.

BENEŠ, Josef, *Ač zemřeli ještě mluví. Medailony českých katolických vlasteneckých kněží*, Praha 1964.

BITTNEROVÁ, Dana, *Dětský památník – příklad transmise a transformace kulturního fenoménu*, in: Miloš Kučera (ed.), *Transmise kultury a škola*, Praha 1998, s. 159-170.

BURMEISTER, Karl H., *Meissner, Alfred von (1822-1885), Schriftsteller*, Wien 1975, s. 200.

BUß, Wilfried, „*Mein Angedenken dir bewahre...“ Stammbuch – Album Amicorum – Poesiealbum. Begleitheft zur Ausstellung im Emschertal-Museum Herne*, Schloß Strünkede 26. November 2000 – 18. Februar 2001, Schloß Strünkede 2001.

CIBULKA, Pavel, *Alois Pražák*, in: Pavel Marek (ed.), *Osobnost v politické straně. Sborník referátů z konference "Úloha osobností v dějinách politických stran na území českých zemí a Československa v letech 1861-1999"*. Olomouc, 19. - 20. října 1999, Brno 2000, s. 107-124.

DEKKER, Rudolf (ed.), *Egodocuments and history. Autobiographical writing in its social context since the Middle Ages*, Hilversum 2002.

DÖRFLOVÁ, Yveta – DYKOVÁ, Věra, *Kam se v Praze chodilo za múzami*, Praha 2009.

DOUBEK, Vratislav, *Česká politika a Rusko (1848-1914)*, Praha 2004.

DÜLMEN, Richard van, *Historická antropologie. Vývoj, problémy, úkoly*, Praha 2002.

EFMERTOVÁ, Marcela C., *České země v letech 1848-1918*, Praha 1998.

FIEDLER, Alfred, *Vom Stammbuch zum Poesiealbum. Eine volkskundliche Studie*, Weimar 1960.

FRÄNKEL, Ludwig Julius, *Meißner, Alfred*, Leipzig 1906, s. 773-781.

GINSBORG, Paul, *Daniele Manin and the Venetian Revolution of 1848-49*, London 1979.

GÖHMANN-LEHMANN, Christine, „Freundschaft – ein Leben lang...“. *Schriftliche Erinnerungskultur für Frauen (Herausgegeben im Auftrag der Stiftung „Museumsdorf Cloppenburg. Niedersächsisches Freilichtmuseum“ von Helmut Ottenjann)*, Cloppenburg 1994.

GRAAK, Karl, *Poesiealbum. Poesiealbumverse aus dem 19. Jahrhundert*, Stuttgart 1965.

GRAAK, Karl, *Vergißmein nicht – gedenke mein. Vom Stammbuch zum Poesiealbum*, München 1982.

von GREYERZ, Kaspar – MEDICK, Hans – VEIT, Patrice (edd.), *Von der dargestellten Person zum erinnerten Ich. Europäischen Selbstzeugnisse als historische Quellen (1500-1850)*, Köln-Weimar-Wien 2001.

HALADA, Jan, *Lexikon české šlechty*, Praha 1992.

HÁNEK, Pavel, *Čeští geodeti 19. století*, in: Antonín Švejda (ed.), *Z dějin geodézie a kartografie*, Praha 2007, s. 5-13.

HANZALOVÁ, Jarmila, *Soupis osobních písemných pozůstalostí a rodinných archivů v České republice*, Praha 1997.

HAVRÁNEK, Pavel, *Vystěhovalectví z českých zemí na Krym*, *Národopisný věstník* 24 (66), 2007, s. 85.

von der HEYDEN-RYNSCHOVÁ, Verena, *Evropské salony. Vrchol zaniklé ženské kultury*, Jinočany 2004.

HILL, Anthony D., *An Historical Dictionary of African American Theater*, Prevešin 2007.

HOYER, Ivan, *O předcích a potomcích rodu Jakuba Jana Ryby*, *GaHL* 15, 1995, s. 13-26.

HORSKÁ, Pavla, *Český literární salon a salon v české literatuře*, in: Helena Lorenzová – Taťána Petrasová (edd.), *Salony v české kultuře 19. století*, Praha 1999, s. 172-177.

KLÍMA, Arnošt, *Češi a Němci v revoluci*, Praha 1994.

KODROVÁ, Jitka, *Rodina Braunerova (Příspěvek ke studiu každodenního života měšťanské společnosti Prahy ve druhé polovině 19. století)*, OH 4, 1995, s. 267-279.

KOSTÍLKOVÁ, Marie, *Zpráva o symposiu k 150. výročí narození K. Kořistky*, in: M. Kostílková (ed.), *Historická geografie. Sborník příspěvků k 30. výročí osvobození Československa Sovětskou armádou*, Praha 1975, s. 300-302.

KRAFFT, Barbara, *Vergißmeinnicht – das Sinnige in Biedermeier*, in: Hans Ottomeyer – Ulrike Laufer (edd.), *Biedermeiers Glück und Ende... die gestörte Idylle 1815-1848*, München 1987.

KUJAWIŃSKA, Krystyna Courtney – LUKOWSKA, Maria (edd.), *Ira Aldridge (1807-1867) the great Shakespearean tragedian on the bicentennial anniversary of his birth*, Frankfurt am Main 2009.

LANGER, Beatrix, *Jean Paul. Meister der zweiten Welt. Eine Biografie*, München 2013.

LENDEROVÁ, Milena – ČADKOVÁ, Kateřina – STRANÍKOVÁ, Jana (edd.), *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do 20. století v zasetí historiografie*, Pardubice 2006.

LENDEROVÁ, Milena – JIRÁNEK, Tomáš – MACKOVÁ, Marie, *Z dějin české každodennosti. Život v 19. století*, Praha 2009.

LENDEROVÁ, Milena – KOPIČKOVÁ, Božena – BUREŠOVÁ, Jana – MAUR, Eduard (edd.), *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*, Praha 2009.

LENDEROVÁ, Milena – KUBEŠ, Jiří (edd.), *Osobní deník a korespondence. Snaha o reprezentaci, autoreflexi nebo (proto)literární vyjádření*, Pardubice 2004.

LENDEROVÁ, Milena (ed.), *Eva nejen v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19. století*, Praha 2002.

LENDEROVÁ, Milena, *A ptáš se, knížko má... Ženské deníky 19. století*, Praha 2007.

LENDEROVÁ, Milena, *Bůh a víra na stránkách dívčích a ženských deníků 19. století*, in: Zdeněk Hojda – Roman Prahel (edd.), *Bůh a bohové. Církev a spiritualita v českém 19. století. Sborník příspěvků z 22. ročníku symposia k problematice 19. století*, Plzeň, 7.-9. března 2002, Praha 2003, s. 72-83.

LENDEROVÁ, Milena, *Dcera národa? Tři životy Zdeňky Havlíčkové*, Praha 2013.

LENDEROVÁ, Milena, *Dívčí a ženský deník – zárodečná literární forma?*, in: Marta Zahradníková (ed.), *Ztěžklá křídla snů. Ženy v české literatuře (=Literární archiv 35-36)*, Praha 2004, s. 7-19.

LENDEROVÁ, Milena, *Frauentagebücher des 19. Jahrhunderts als reflexion der privaten Alltäglichkeit*, in: Jiřina van Leeuwen-Turnovcová (ed.), *Gender-Forschung in der Slawistik, Beiträge der Konferenz Gender – Sprache – Kommunikation – Kultur*, Wien 2002, s. 349-360.

LENDEROVÁ, Milena, *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*, Praha 1999.

LENDEROVÁ, Milena, *Pražské salony a kávové společnosti v 19. století*, in: Václav Ledvinka – Jiří Pešek (edd.), *Od středověkých bratrstev k moderním spolkům. Sborník referátů a materiálů ze 17. vědecké konference Archivu hlavního města Prahy, uspořádané ve spolupráci s Institutem mezinárodních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy a Ost-und Südeurope Institut Wien-Aussenstelle Brno ve dnech 5. a 6. října 1999 v Clam-Gallasově paláci (= Documenta Pragensia 18)*, Praha 2000, s. 199-210.

LENDEROVÁ, Milena, *Zdenka Braunerová*, Praha 2000.

LENDEROVÁ, Milena, *Ženské deníky jako pramen k poznání mentality elit*, Studie k sociálním dějinám 3, 1999, s. 39-54.

LINDFORS, Bernth, *Ira Aldridge. The Vagabond Years (1833-1852)*, New York 2011.

LINDFORS, Bernth, *Ira Aldridge, the African Roscius*, New York 2007.

LINDFORS, Bernth, *Ira Aldridge. The Early Years (1807-1833)*, New York 2011.

LNĚNIČKOVÁ, Jitka, *České země v době předbřeznové 1792-1848*, Praha 1999.

LORENZOVÁ, Helena – PETRASOVÁ, Taťána (edd.), *Salony v české kultuře 19. století*, Praha 1999.

LUDVOVÁ, Jitka, *Hudební divadlo v českých zemích. Osobnosti 19. století*, Praha 2006.

MACHÁČKOVÁ, Jana, *Žena v 19. století jako „přívěšek“?*, in: Milena Lenderová – Kateřina Čadková – Jana Stráníková (edd.), *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do 20. století v zasetí historiografie*, Pardubice 2004, s. 215-223.

MALÍNSKÁ, Jana, *Do politiky žena nesmí – proč? Vzdělání a postavení žen v české společnosti v 19. a na počátku 20. století*, Praha 2005.

MAREK, Jaroslav, *Česká moderní kultura*, Praha 1998.

MAREŠOVÁ, Dana, *Památník slečny Zimmerové z let 1818-1837*, České Budějovice 2013 (Bakalářská práce).

MARSHALL, Herbert, *Ira Aldridge. Negro Tragedian*, Washington 1993.

MAŠEK, Petr, *Modrá krev*, Praha 1992.

MÍKA, Zdeněk, *Zábava a slavnosti staré Prahy od konce 18. a počátku 20. století*, Praha 2008.

MORTIMER, Owen, *Speal of me as I am. The story of Ira Aldridge*, Wangaratta 1995.

NEUDORFLOVÁ, Marie L., *České ženy v 19. století. Úsilí a sny, úspěchy i zklamání na cestě k emancipaci*, Praha 1999.

NEUDORFLOVÁ, Marie L., *K opomíjené historii českých žen před rokem 1914*, in: Jana Kohnová (ed.), *Dějiny a jejich přítomnost. Sborník přednášek pro učitele dějepisu*, Praha 1996, s. 6-24.

Ottův slovník naučný 8, 9, 10, 11, 12, 14, 15, 16, 17, 19, 22, 23, 26, Praha 1894, 1895, 1896, 1897, 1897, 1899, 1900, 1901, 1900, 1893, 1904, 1905, 1906.

PELCOVÁ, Zuzana, *První obchodník s uměleckými předměty v Čechách*, *Antique* 9, 2002, s. 40.

PERNES, Jiří, *Pod habsburským orlem. České země a Rakousko-Uhersko na přelomu 19. a 20. století*, Praha 2006.

PEŠKOVÁ, Jaroslava, *Salony jako místo setkání*, in: Helena Lorenzová – Taťána Petrasová (edd.), *Salony v české kultuře 19. století*, Praha 1999, s. 7-11.

POKORNÁ, Magdaléna, *(Sebe)reflexe Boženy Němcové na základě její korepondence*, in: Milan Vojáček (ed.), *Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století*, Praha 2007, s. 189-203.

POKORNÁ, Magdaléna, „*Ale kde je smýšlení rakouské?*” *Vzájemná korespondence Josefa Jirečka a Václava Vladivoje Tomka z let 1858-1862*, *Dějiny a současnost* 29, 2007, č. 10, s. 24-29.

PRAHL Roman a kol., *Umění náhrobku v českých zemích let 1780-1830*, Praha 2004.

PROCHÁZKA, David, *Emanuel Engel – dětství a zrání pražského vlastence (1844-1870)*, Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 49, 2009, s. 53-95.

RAK, Jiří – VLNAS, Vít, *Česká hra na salon*, in: Helena Lorenzová – Taťána Petrasová (edd.), *Salony v české kultuře 19. století*, Praha 1999, s. 223-234.

ROSSIN, Jürgen, *Das Poesiealbum. Studien zu den Variationen einer stereotypen Textsorte*, Frankfurt am Main-Bern-New York 1985.

RYANTOVÁ, Marie, *Osvícenská a preromantická mentalita ve světle památníků druhé poloviny 18. a počátku 19. století*, in: Jaroslav Lorman – Daniela Tinková – Rudolf Svoboda (edd.), *Post tenebras spero lucem: duchovní tvář českého a moravského osvícenství*, Praha 2008, s. 358-369.

RYANTOVÁ, Marie, *Památníky aneb štambuchy, to jest alba amicorum*, České Budějovice 2007.

RYANTOVÁ, Marie, *Smrt v raně novověkých památnících*, in: Jitka Radimská (ed.), *Vita morsque et librorum historia*, OR 9, 2006, s. 89-108.

RYANTOVÁ, Marie, *Vzdělanostní úroveň raně novověkých šlechtičen ve světle štambuchů*, in: Vladimír Goněc (ed.), *Česko-slovenská historická ročenka*, Brno 2001, s. 187 – 193.

SAK, Robert, *Salon dvou století. Anna Lauermannová-Mikschová a její hosté*, Praha 2003.

SECKÁ, Milena, *Korespondence Josefy Křížkové-Náprstkové*, in: Milena Lenderová – Kateřina Čadková – Jana Stráníková (edd.), *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do 20. století v zasetí historiografie*, Pardubice 2006, s. 547-555.

SECKÁ, Milena, *Vojta Náprstek. Vlastenec, sběratek, mecenáš*, Praha 2001.

SECKÁ, Milena – SOCHOROVÁ, Ludmila – ŠTĚPÁNOVÁ, Irena, *Ženy rodiny Náprstkovy*, Praha 2001.

SEŇKOVÁ, Dagmar, *Příspěvek k životopisu Emanuela Engla (1844-1907)*, Sborník k dějinám 19. a 20. století 12, 1991, s. 137-148.

SCHULZE, Winfried (ed.), *Ego-Dokumente. Annäherung an den Menschen in der Geschichte*, Berlin 1996.

SLABÁKOVÁ, Radmila, *Osobní deník – zdroj nebo tvůrce paměti?*, in: Milena Lenderová – Jiří Kubeš (edd.), *Osobní deník a korespondence. Snaha o prezentaci, autoreflexi nebo (proto)literární vyjádření?*, Pardubice 2004.

SPOUSTOVÁ, Petra, *Karel Maria Drahotín Villani šlechtic vlastenec*, České Budějovice 2008 (Diplomová práce).

SRŠEŇ, Lubomír, *Franz Zimmer, první starožitník v Čechách*, *Starožitnosti a užité umění* 7-8, 1997, s. 14-17.

SRŠEŇ, Lubomír, *Obchod s uměleckými předměty v Čechách v I. polovině 19. století*. Sborník Národního muzea v Praze, řada A – historie 51, 1997, č. 1-4, s. 1-49.

SRŠEŇ, Lubomír, *Pražský salon u Palackých a Riegrových*, in: Helena Lorenzová – Taťána Petrasová (edd.), *Salony v české kultuře 19. století*. Sborník příspěvků z 18. ročníku symposia k problematice 19. století, Plzeň 1998, s. 93-107.

STRÁNÍKOVÁ, Jana, *Korespondence Františky Brychtové jako pramen k sociálnímu postavení ženy v první polovině 19. století*, in: Milena Lenderová – Kateřina Čadková – Jana Stráníková (edd.), *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do 20. století v zasetí historiografie*, Pardubice 2006, s. 533-546.

STRÁNÍKOVÁ, Jana, *Korespondence Magdaleny Dobromily Rettigové ze sbírek litomyšlského muzea*, in: Petr Vorel (ed.), *Prameny k dějinám pardubického kraje I*, Pardubice 2005, s. 102-138.

SVOBODNÝ, Petr – HLAVÁČKOVÁ, Ludmila, *Pražské špitály a nemocnice*, Praha 1999.

ŠESTÁK, Miroslav, *Pout' Čechů do Moskvy roku 1867*, Praha 1986.

ŠTĚPÁNOVÁ, Irena, *Dva měsíce v dopisech feministky. Z korespondence Terézy Novákové*, in: Milena Lenderová – Kateřina Čadková – Jana Stráníková (edd.), *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do 20. století v zasetí historiografie*, Pardubice 2006, s. 573-581.

ŠTOVÍČEK, Ivan a kol., *Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti. Příprava vědeckých edic dokumentů ze 16.-20. století pro potřeby historiografie*, Praha 2002.

TERSCH, Harald, *Österreichische Selbstzeugnisse des Spätmittelalters und der Frühen Neuzeit (1400-1650). Eine Darstellung in Einzelbeiträgen*, Wien-Köln- Weimar 1998.

TERSCH, Harald, *Vielfalt der Formen. Selbstzeugnisse der Frühen Neuzeit als historische Quellen*, in: Thomas Winkelbauer (ed.), *Vom Lebenslauf zur Biographie, Geschichte, Quellen und Probleme der historischen Biographik und Autobiographik*, Horn-Waidhofen an der Thaya 2000, s. 69-98.

TVRDÝ, Petr, *Josefa Menšíková – žena Německého Brodu 19. století*, Havlíčkovobrodsko: vlastivědný sborník, 2011, s. 105-144.

URBAN, Otto, *Kapitalismus a česká společnost. K otázkám formování české společnosti v 19. století*, Praha 1978.

VELEK, Luboš, *Benešovský poslanec Emanuel Engel (1844-1907). Politický a sociální profil politického vůdce*, in: L. Velek (ed.), *Stopy dějin pod Blaníkem. Pocta Jiřině a Erichu Rennerovým od jejich kolegů, přátel a žáků*, České Budějovice 2006, s. 159-174.

VELEK, Luboš, *Politický a sociální profil politického vůdce v 19. století*, in: Pavel Marek (ed.), *Osobnost v politické straně*, Olomouc 2000, s. 33-35.

VOPRAVIL, Jaroslav, *Slovník pseudonymů v české a slovenské literatuře*, Praha 1973.

VYKOUPIIL, Libor, *Vládcové Moravy – Alois Pražák*, Brno 2007.

Internetové zdroje:

Slovník českých filozofů (k 10. červenci 2014)

<http://www.phil.muni.cz/fil/scf/komplet/index.html>

Informace o životě Anastase Simu byly čerpány ze stránek muzea (k 23. říjnu 2014)

<http://www.onlinegallery.ro/expozitie-tematica/grafica-din-colectia-anastase-simu/muzeul-national-de-arta-al-romaniei>

Česká divadelní encyklopedie (k 23. říjnu 2014)

<http://encyklopedie.idu.cz/cs/sontag-franciska>

O osobě Josipa Vranyczany (k 15. březnu 2015)

<http://www.dvorci.hr/news.aspx?newsID=87&pageID=491>

Ženské listy z 1. července 1877 (k 29. březnu 2015)

<http://kramerius.mzk.cz/search/i.jsp?pid=uuid:c0bbb71a-435d-11dd-b505-00145e5790ea>

Seznam příloh

Příloha č. 1 – Graf dochovaných dopisů Antonína Jaroslava Vrt'átka Johanně Barboře Englové

Příloha č. 2 – Tabulka dochovaných dopisů

Příloha č. 3 – Rodokmen Franze Zimmera a jeho rodiny

Příloha č. 4 – Ukázka z fondu Emanuela Engla

Dopis od Antonína Jaroslava Vrt'átka z 25. srpna 1846

Koncept závěti Johanny Barbory Englové z 23. dubna 1857

Příloha č. 5 – Obrazová část

Obrázek č. 1 – Fotografie Johanny Barbory Englové

Obrázek č. 2 – Portrét Emanuela Engla

Obrázek č. 3 – Portrét Antonína Jaroslava Vrt'átka

Obrázek č. 4 – Památník Johanny Barbory Englové, podstavec s vázou

Obrázek č. 5 – Památník Johanny Barbory Englové, váza obklopena krajinou

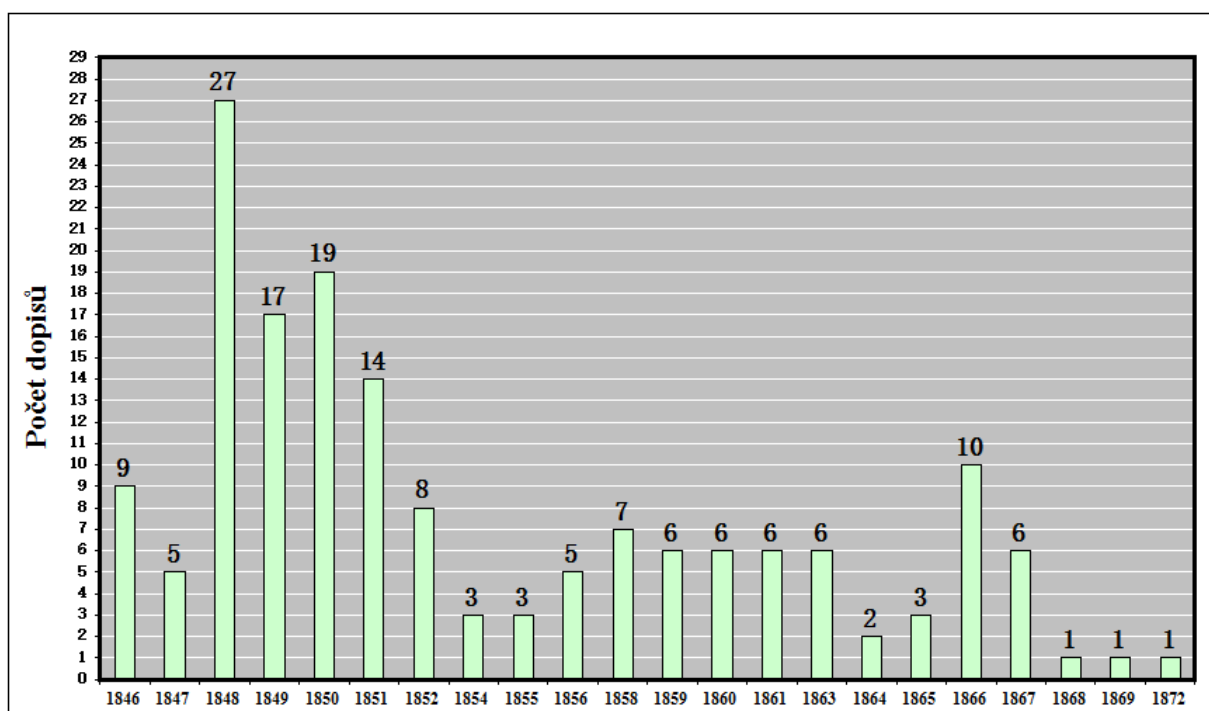
Obrázek č. 6 – Památník Johanny Barbory Englové, kmen se svítáním

Obrázek č. 7 – Pozvánka na ples do Národní besedy z roku 1867

Obrázek č. 8 – Příspěvek Ženskému výrobnímu spolku z roku 1871

Obrázek č. 9 – Parte Johanny Barbory Englové

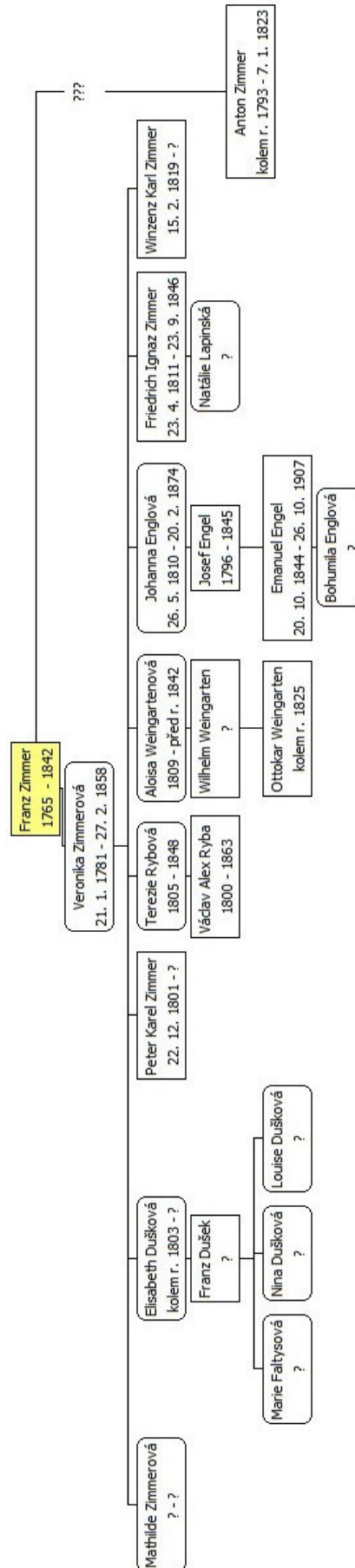
Příloha č. 1 – Graf dochovaných dopisů Antonína Jaroslava Vrt'átka Johanně Barboře Englové

Příloha č. 2 – Tabulka dochovaných dopisů

Odesílatel	Dopisy	Jiný pramen
Antonín Jaroslav Vrt'átko	165	
Alfred Meißner		1 báseň
Alexander Fjodorovič Hilferding	6	
Dušan Vilém Lambl	3	1 svatební oznámení
Rodina Braunerova	8	3 navštívenky
Rodina Villaniová	4	10 navštívenek
Ira Frederick Aldridge	2	1 báseň, 1 novinový výstřížek
Edmund Schebek	3	
Rodina Simuova	13	
Vladimír Pražák	1	
Vilém Gabler	1	
Fanni Kořistková		1 navštívenka
Franziska Sontagová		1 parte

Příloha č. 3 – Rodokmen Franze Zimmerera a jeho rodiny

Příloha č. 4 – Dopis od Antonína Jaroslava Vrtátka z 25. srpna 1846

Příloha č. 5 – Obrazová část

Obrázek č. 1 – Fotografie Johanny Barbory Englové

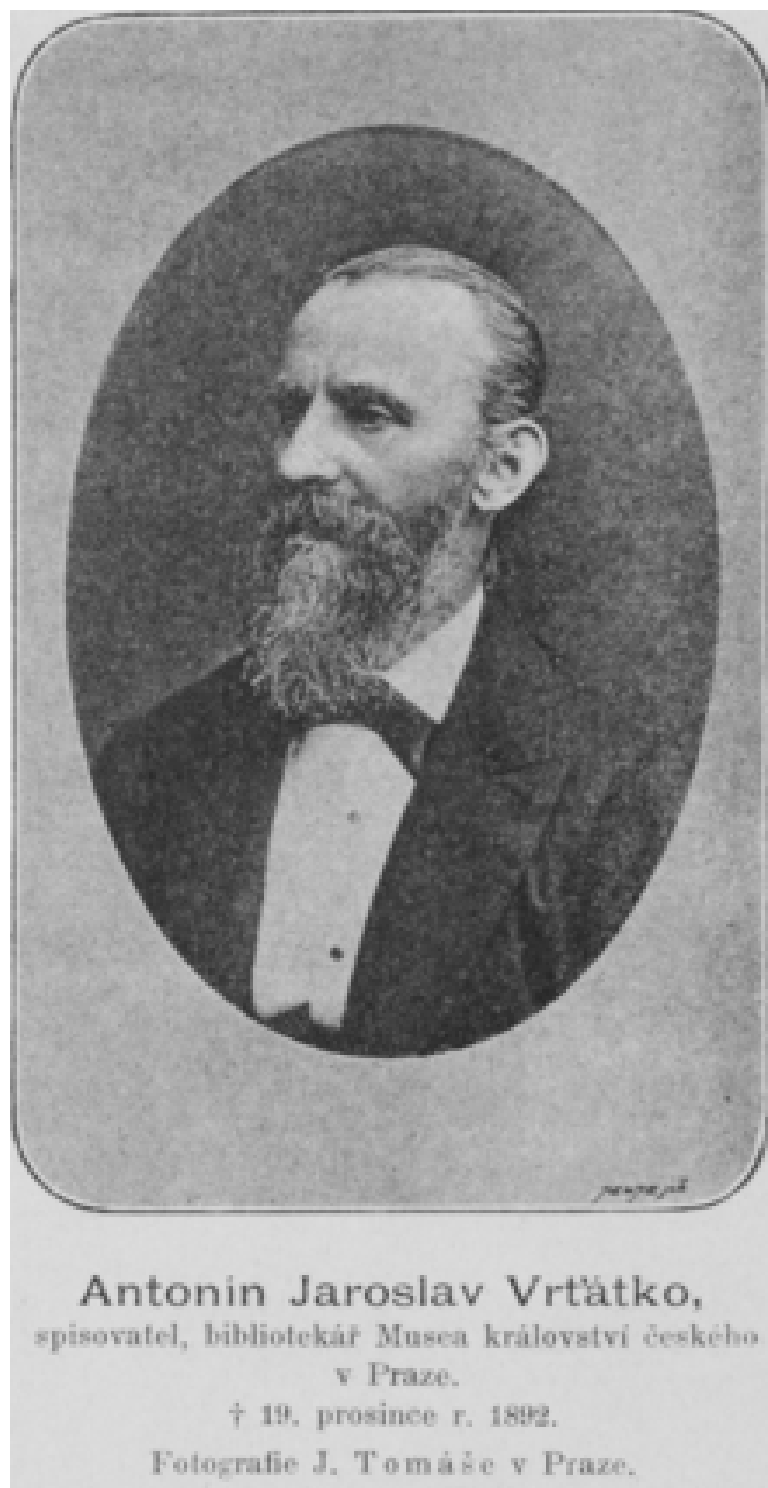

Obrázek č. 2 – Portrét Emanuela Engla

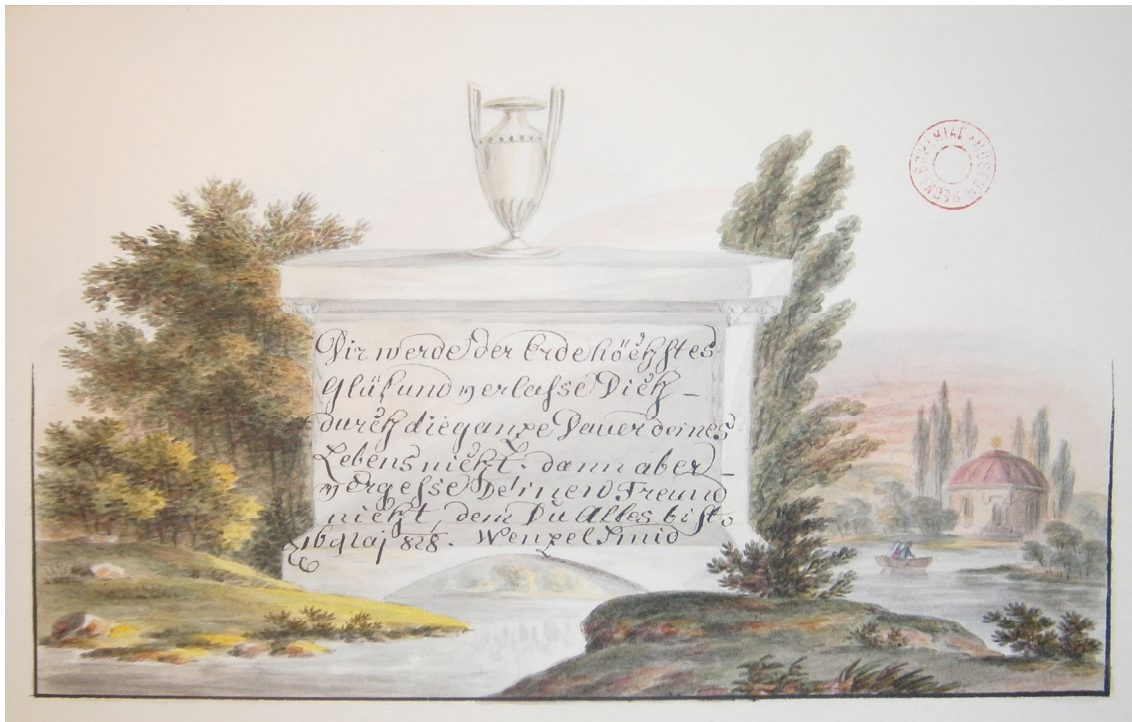

Obrázek č. 3 – Portrét Antonína Jaroslava Vrtátka⁵⁶⁹

⁵⁶⁹ Fotografie ve Světozoru, 1892–1893, č. 7 (30. prosince 1892), autorem Jan Tomáš.

Obrázek č. 4 – Památník Johanny Barbory Englové, podstavec s vázou

Obrázek č. 5 – Památník Johanny Barbory Englové, váza obklopena krajinou

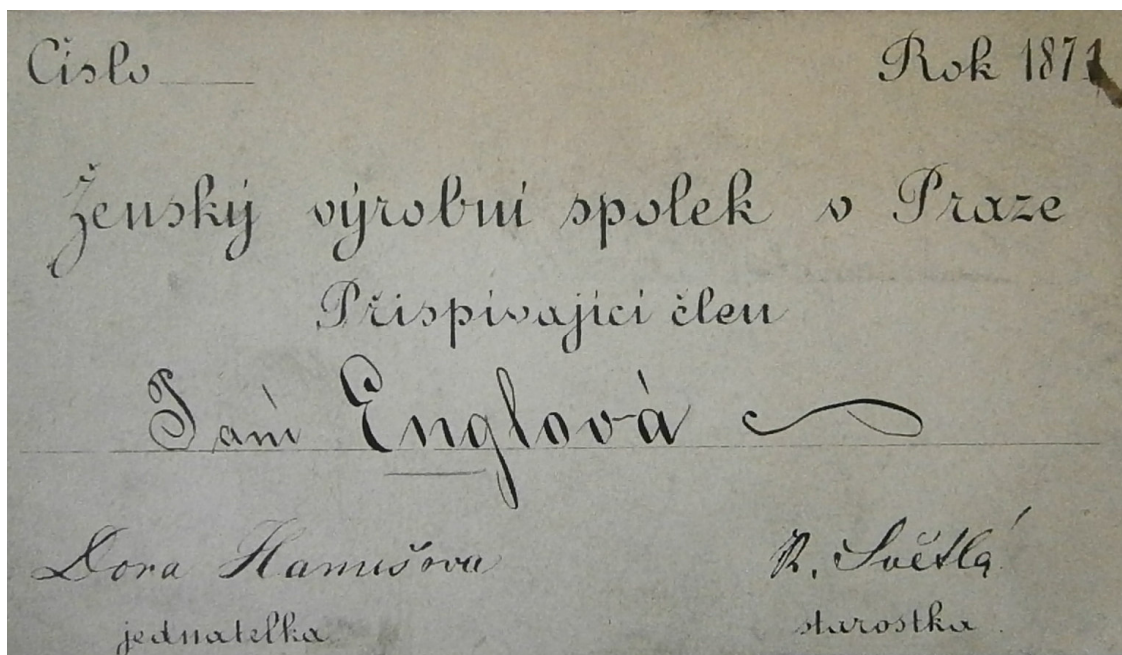
Obrázek č. 6 – Památník Johanny Barbory Englové, kmen se svítáním

Obrázek č. 7 – Pozvánka na ples do Národní besedy z roku 1867

Obrázek č. 8 – Příspěvek Ženskému výrobnímu spolku z roku 1871

Obrázek č. 9 – Parte Johanny Barbory Englové

